

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

112965

KANT'TA ANTİNOMİ-METAFİZİK İLİŞKİSİ

112965

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Yusuf Ziya YETKİNER

Danışman
Prof. Dr. Hanifi ÖZCAN

2002

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Kant'ta Antinomi-Metafizik İlişkisi**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

05.../ 08 /2002

Yusuf Ziya YETKİNER

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünün 7.18./2002 tarih ve 17. sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin9. maddesine göre Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi Yusuf Ziya YETKİNER'in "Kant'ta Antinomi-Metafizik İlişkisi" konulu tezi incelenmiş ve aday 26.18./2002 tarihinde, saat 15.00 'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 60... dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerince sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin ... başarılı olduğuna oy ile karar verildi.

BAŞKAN
Prof. Dr. Hanifi Özcan

ÜYE
Prof. Dr. Osman Karadeniz

ÜYE
Doc. Dr. Osman Siten

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DÖKÜMANTASYON MERKEZİ

TEZ VERİ FORMU

Tez No:

Konu Kodu:

Ünv. Kodu:

*Not: Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

Tezin Yazarının

Soyadı: **YETKİNER**

Adı: **YUSUF ZİYA**

Tezin Türkçe Adı: **Kant'ta Antinomi-Metafizik İlişkisi**

Tezin Yabancı Dildeki Adı: **Kant on Antinomy-Metaphysics Relation**

Tezin Yapıldığı

Üniversite: **Dokuz Eylül**

Enstitü: **Sosyal Bilimler**

Yıl: **2002**

Diğer Kuruluşlar:

Tezin Türü:

1- Yüksek Lisans:

Dili : **Türkçe**

2- Doktora :

Sayfa Sayısı: **VIII+93**

3- Tıpta Uzmanlık

Referans Sayısı: **62**

4- Sanatta Yeterlik

Tez Danışmanlarının

Unvanı Adı Soyadı: **Prof. Dr. Hanifi ÖZCAN**

Unvanı Adı Soyadı

Türkçe Anahtar Kelimeler:

İngilizce Anahtar Kelimeler:

1- **Antinomi**

1- **Antinomy**

2- **Immanuel Kant**

2- **Immanuel Kant**

3- **Numen**

3- **Noumenon**

4- **Fenomen**

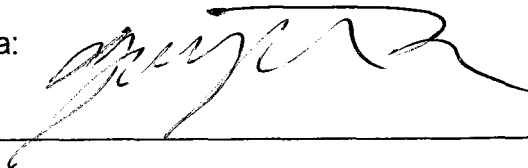
4- **Phenomenon**

5- **Diyalektik**

5- **Dialectic**

Tarih: **05/08/2002**

İmza:

ÖZET

İlkçağdan itibaren “duyulur” ve “düşünülür” dünya arasında yapılmış olan ayırım, beraberinde birçok farklı felsefi teoriyi getirmiştir. Teorilerin ayrıldıkları noktalar arasından bu çalışmada konu edileni ise, “düşünülür” dünya ile ilgili olarak, aklın ve deneyin yeterliliği üzerindeki sorgulamalarıdır.

Çalışmada spesifik olarak ele alınan konu ise Immanuel Kant’ın antinomiler tartışmasıdır. Kant, “duyulur” ve “düşünülür” dünya ayırımını kendi bilgi kuramında, sırasıyla “fenomen” ve “numen” olarak adlandırdıktan sonra, numen alanın aşkın yapısına yönelik aklın yeterliliğini sorgulamıştır. Rasyonalizm ve empirizm, tarih boyunca, kıyas ve çıkarımlarla, “koşulsuz olan” hakkında bilgi sağlama iddiasındadır. Antinomiler tartışması ise bu iki felsefi sistemin ve türevlerinin bu çabasının boşuna olduğunu gösterme iddiasını taşımaktadır. Aklın, hakiki metafizik ve bilimin sınırları dışında faaliyet göstermesi, antinomilerden çıkan sonuca göre, diyalektik bir illüzyonla son bulmaktadır. Diyalektik illüzyon ise, aklın hiçbir durumda kendisinden kaçamadığı bir fenomen olarak daima saklı kalmaktadır.

Antinomiler temsil ettiği felsefi sistemin meşruiyetinin kanıtları olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Kendi içinde kritik bir sorgulamanın eseri olan antinomilerin, bilimin ve yeni metafiziğin bulgu ve teorileri ışığında değerlendirilmeleri ise bundan sonraki bir çalışmanın olası bir konusu olarak değerlendirilebilir.

ABSTRACT

Since the antiquity, the distinction which has been made between the “reasonable” and the “sensible” has brought up many different philosophical theories within. Investigations on the capability of the reason and empirics about the “reasonable” has been the subject of this work among the disparities of the theories.

However, the antinomies argument of Kant, has been specifically investigated in this work. Kant named the distinction between the “reasonable” and the “sensible” as “phenomenon” and “noumenon” respectively in his epistemology and, investigated the sufficiency of the reason in overwhelming structure of the noumenon area. Rationalism and empiricism have been in the claim of providing knowledge about the “unconditioned” by comparison and deduction along the whole history. Meanwhile, the antinomies argument is in the claim that the efforts of this two philosophical systems and their derivations are in vain. According to the outcome of the antinomies, the function of the reason out of the borders of the real metaphysics and science ends by a dialectical illusion which is a reserved phenomenon that reason could never avoid.

Antinomies appear as the proof of the legacy of the philosophical system which they represent. Antinomies as the production of a critical investigation within itself may be considered as a subject of a further study under the light of the new findings and theories of the new metaphysics and science.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	II
TUTANAK.....	III
YÖK DÖKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ FORMU.....	IV
ÖZET.....	V
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER.....	VII
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	7
ANTİNOMİLERİN TARİHSEL-METAFİZİK ARKA PLANI.....	7
1. 1. ANTİKÇAĞ’DA “DUYULUR – DÜŞÜNÜLÜR” DÜNYA AYRIMI	7
1. 2. ORTAÇAĞ’DA “SONSUZLUK” VE “BOŞLUK” ANLAYIŞI.....	11
1. 3. YENİÇAĞ’DA “UZAM” VE “ZAMAN”.....	15
İKİNCİ BÖLÜM.....	19
SALT AKLIN ELEŞTİRİSİ VE ANTİNOMİLER	19
2. 1. ANTİNOMİLERİN METAFİZİK ARKAPLANI	19
2. 2. ANTİNOMİLERİN MANTIKSAL YAPISI	29
2. 3. SALT AKLIN İDELERİ VE RASYONEL KOZMOLOJİ.....	41
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	51
SALT AKLIN DİYALEKTİĞİ	51
3. 1. MATEMATİK ANTİNOMİLER.....	51
3. 1. 1. <i>Nicelik Antinomisi</i>	52
3. 1. 2. <i>Nitelik Antinomisi</i>	62
3. 2. DİNAMİK ANTİNOMİLER	68
3. 2. 1. <i>Bağıntı (Özgürlük) Antinomisi</i>	69
3. 2. 2. <i>Modalite Antinomisi</i>	77
SONUÇ.....	85
KAYNAKÇA.....	90

KISALTMALAR

a.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.y.	: Adı Geçen Yer
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
C.P.R.	: Critique of Pure Reason
Çev.	: Çeviren
s.	: sayfa
y.a.g.e.	: Yukarıda Adı Geçen Eser
Yay.	: Yayınları, yayınevi.

GİRİŞ

Antinomiler, Immanuel Kant'ın Salt Aklın Eleştirisi adlı eserinde yer verdiği ve Kant'ın kendi deyimiyle, aklın kaçınılmaz olarak içine düştüğü ihtilaflardır. Antinomiler Salt Aklın Eleştirisi'nde dört ana başlık altında ve her biri kendi felsefi dayanakları bakımından savunulabilir olan birbirine karşıt iki iddianın, herhangi birinin lehinde tavır takınılmadan tartışılması biçiminde ortaya konulmuştur. İlkçağ, Ortaçağ ve Yeniçağda rasyonalitenin imtiyazlı konumu, Rönesans'ta filizlenmeye başlayan karşıt bir tavrın, Kant'ta teorik bir dizge ve sistemli bir kritik olarak kendisini göstermesiyle, yeniden sorgulanmak durumunda kalmıştır. Bu sorgulama son halde, aklın, ona yüklendiği biçimiyle, varlık ve varlığa dair aşkın konu ve kavramlarla ilgili mümkün tek bilgi vasıtası olma özelliğini ortadan kaldırdığını iddia etmesi bakımından önem arz etmektedir.

Felsefenin başlangıcı olarak kabul edilen İlkçağdan itibaren akıl, gerek varlığın kaynağı ve gerekse yapı ve niteliği hakkında genel geçer bilgi ediminin tek unsuru olarak kabul edilmiş, Ortaçağ ve sonrasında da yine çoğunlukla benzer bir statüde değerlendirilebilmişti. Kant ise hakiki metafiziğin ve bilimin imkanını tartıştığı eserinde, akla yüklenen bu özel durumun artık geçerliliğini kaybettiğinin kabullenilmesini vurgulamaktadır. Antinomiler Kant'ın kendi felsefi sisteminin sonucu ortaya çıkmış olan ihtilaflar değildir. Onlar rasyonalizm ve empirizmin ya da daha da ileri olarak bu iki temel felsefi cephenin katı belirlenimleri olan idealizm ve materyalizmin temel argümanlarından ve ön kabullerinden yararlanılarak hazırlanan savlardır. Bu bakımdan antinomiler, Kant'ta, kritik felsefenin bir anlamda bu felsefi anlayışları analiz ederek geçerliliklerinin sorgulanmasının meşruiyetini sağlayan kanıtlamalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle antinomiler Eleştiri'de, Kant'ın özel bilgi kuramının temel dayanakları kurulduktan sonra tartışılmıştır, denilebilir.

Metafizik ve bilimin alanının yeniden tespit edilmesi, yeni epistemolojik tavrın kuramsal dayanaklarının hazırlanmasını zorunlu kılmaktaydı ve bu nedenle

Kant, daha önceki felsefi sistemlerin kendilerine özgü anlam ve içerikle kullandıkları kavramları yeniden anlamlandırarak işe başlamış olduğu görülmektedir. Doğa, dünya, uzam, zaman, bütünlük (totalite) vb. kavramlar en başından tanımlanarak kritik felsefenin analizinde yerlerini almışlardır. Buradan sonra gerek rasyonalizm ve gerekse empirizm, felsefe tarihinde kendilerini başka adlar ve içerikler altında her ne biçimde göstermişler ise , bunlar da dahil edilerek tam bir eleştiriye tabi tutulmuşlardır. Yüksek Lisans tezi olarak hazırlanmış olan bu çalışmada da Kant'ın bilinçli olarak kullanmış olduğu bu yöntem sadık kalınmaya çalışılmıştır.

Her ne kadar Kant'ın eserlerinde, antinomilerin kaynağı olarak, spesifik bir metafizik tartışmanın ya da tarihi bir doktrinler arası karşıtlığın neden olduğu açıkça belirtilmiş olmasa da, gerek Kant'ın antinomileri tartışırken yer yer isimlerini anarak değindiği bu tür tarihsel temellerden ve gerekse de Kant takipçileri ve Kant'ı çalışma konusu olarak seçmiş olan değerli bilim adamı ve felsefecilerin ifadelerinden cesaret alarak bu tarihi ve metafizik arkaplan da çalışmada sıklıkla vurgulanmıştır.

Konu edilen aklın bu dört ihtilafı, metafiziğin Kant öncesindeki genel durumunu göstermesi bakımından önemli sayılsa da, bu önemin oluşması ve süreklilik arz etmesi için Kant'ın epistemolojisinin temel kavramları ışığı altında değerlendirilmesi zorunlu görülmektedir. Öyle ki, her ne kadar antinomiler belli metafizik doktrinlerin, kendi içlerindeki genel geçer kanıtlamalarından meydana getirilmiş olsa da, onların gerçek bir ihtilaf oluşturduklarının iddia edilebilmesi ancak bu durumda mümkün görülebilmektedir. Nitekim Kant'ta bu durum sistemli ve karşılıklı olarak belli bir düzen içinde verilmeden önce, bu tür bir çözümsüz ihtilafın varlığının tespitine, felsefe tarihinde rastlanmamaktadır.

Çalışmanın üç bölüm halinde hazırlanmış olmasının ve antinomilerin tespiti ve analizine son bölümde yer verilmesinin nedeni yukarıda izah edilen gerekçelere dayanmaktadır. İlk bölümde antinomilerde kullanılan temel kavramların felsefe tarihinin en başından itibaren hangi anlamlarda kullanılmış oldukları ve kavramların kullanıldıkları dönem itibarıyla ne tür fikir ayrılıklarına neden oldukları üzerinde durulmuştur. Kavramların her dönemde benzer çatışmalara neden oldukları gibi

kendisinden önceki dönemlere göre farklı fikir ayrılıklarına da yol açmış olması nedeniyle ilk bölüm, dönemler itibariyle, yani İlkçağ, Ortaçağ ve Yeniçağ olmak üzere sınıflandırılarak hazırlanmıştır. İlk bölümün diğer bölümlere nazaran nispeten daha genel olarak değerlendirilmesinin gerekçesini de, antinomilerin Eleştiri’de, bütünüyle tarihsel problemler olarak değerlendirilmiş olmaması ve temel kavram içeriklerinin doğrudan değil dolaylı biçimde işlenmesi olarak tespit etmek mümkündür.

Birinci bölümde, İlkçağda varlığın ne olduğu sorusuna yanıt aranmasıyla beraber ortaya çıkan duyulur ve düşünülür dünya ayrımı ve yalnızca duyulur değil, düşünülür dünyanın da mutlak bilgisinin akıl vasıtasıyla elde edilebileceğinin iddia edilmesinin, sistematik felsefenin de temel dayanaklarından birini oluşturması üzerinde durulmaktadır. İlkçağda varolan bu ayrım kendisini en açık biçimde Herakleitos – Parmenides çatışmasında ortaya koyarken, düşünülür dünya ile ilgili bilgi girişiminin temel faktörü olarak değerlendirilen akıl da ilk imtiyazlı statüsünü bu konseptle elde etmiştir. Yine özellikle nicelik ve nitelik (1. ve 2.) antinomilerinin ana sorunlarından biri olan boşluk kavramı üzerinde durulmuş ve bu kavrama yüklenen içerik neticesinde ortaya çıkmış olan problemler tahlil edilmiştir. Yine özellikle Aristoteles’in sonsuz kavramını uzam ve zaman açısından tanımlaması, bu kavramın, nicelik antinomisinin tez ve antitezindeki gelişimine paralel bir anlamda ele alınarak değerlendirilmiştir.

Ortaçağdaki metafizik tartışmaların büyük bir kısmı “yaratılmış” evrenin sonsuz olup olmadığı ve eğer sonlu ise sonsuz bir boşlukta varolup olmadığı ile ilgili olmaktadır. Bu iddiaların her iki tarafı lehinde olan kanıtlamalar da, bu çalışmada, özellikle nicelik antinomisi ile kurulabilecek ilişkisi bakımından incelenmiştir. Ayrıca dolaylı biçimde de olsa aynı kanıtlamalar, “evrenin yaratılmışlığı” konsepti açısından, dördüncü antinomide tartışılan, “evrenin varolmasının nedeni olarak mutlak bir zorunlu varlık”ın olup olmadığı fikrinin tezindeki kanıtlamalarının bir kısmını kullanması bakımından değerlendirilebilmektedir. Ortaçağ felsefesi, sonsuzluk düşüncesini mümkün dünya ya da dünyalar bakımından ele almaktadır. Bu nedenle, evrenin bir yada çok, sonlu yada sonsuz olması ve kendi dışında varolan bir

boşlukta varlık göstermesi düşünceleri, çalışmada Kant'ın antinomileri meydana getirmesindeki metafizik – tarihi arkaplan olarak sunulmuş olan Leibniz –Clarke tartışmasının da temellerini oluşturmaktadır. Özellikle bu tartışmada mutlak uzam ve zaman anlayışları, yalnızca antinomilerde ortaya çıkan ihtilaflar ve çözümsüz problemlerle ilgili değerlendirilen kavramlar olarak değil, aynı zamanda Kant epistemolojisinin iskeleti konumunda yer alan “apriori sezgiler ve tasarımlar olarak uzam ve zaman” kavramlarının da gelişmesinde önemli rol oynayan kavramlar olarak ele alınmıştır.

Newtoncu ve Leibnizci uzam - zaman anlayışlarının objektif bilgi girişimini kurmada ve geliştirmedeki güçlükleri, Kant'taki uzam - zaman kavramlarının yeni anlamının oluşmasında önemli bir rol üstlendiği söylenebilmektedir. Bu çerçevede dahilinde analiz edildiğinde, Leibniz ve Clarke arasındaki tartışmanın gerek evrenin nicelik ve niteliği, gerekse özgür bir nedenselliğin ve varlığın hangi belirlenimlerle varolduğu ile ilgili olan tartışması, temelde onların uzam, zaman ve sonsuz ile ilgili anlayışlarına dayanmaktadır ve tezin bu bölümünde söz konusu kavramlar antinomilere konu olmaları bakımından incelenmişlerdir.

Üç ana başlık altında hazırlanan ikinci bölümde öncelikle, Kant metafiziğinin temel kavramlarına ve bunların geleneksel felsefeden gösterdikleri ayrılıklara yer verilerek, antinomilerin bu kavramların Kant'taki kullanımıyla ne derece ilişkilendirilebileceği üzerinde durulmuştur. Anlama yeteneğinin Kant'taki özel durumu, doğa ve dünya kavramlarının yeniden tanımlanarak empirik bilgi edimi sürecinin konusu olmaları bakımından alanlarının belirlenmesi ve uzam – zaman ikilisinin Kant'taki objeden bağımsız biçimde, süjenin tasarımları olarak yeniden formüle edilmesi, antinomilerin metafizik arkaplanı söylemi altında değerlendirilmiştir. İlkçağda gördüğümüz duyulur – düşünülür dünya ayrımı, Kant'ta “fenomen” ve “numen” kavramlarıyla adlandırılarak, bu iki birbirine indirgenemez alanın karşılık geldiği varoluş türleri ve yine bu ayrım sonucu objektif bilginin geçerliliğinin sağlanması için deneyin uygulama alanı ve imkanı, Kant'ın epistemolojisinin ışığında tahlil edilmiştir.

Antinomiler, Kant'ta, anlama yetisinin en genel formları olarak karşımıza çıkan kategoriler ile güçlü bir ilişki içindedir. Eleştiri'de bu ilişki, aklın, kategorilerin deneyin imkanını sağlayan kurallarını aşarak, aşkın olana doğru yönelmesi ve bu nedenle kaçınılmaz olarak çözümsüz teorik problemlerle karşı karşıya kalması biçiminde sunulmaktadır. Kategoriler deney verilerinin, anlama yetisi tarafından altına sokularak, kavramların oluşturulduğu genel formlar olarak tarif edilmektedir. Aristoteles'te on adet olarak belirlenen ve uzam ve zamanın da içinde yer aldığı kategoriler tablosunu, Kant yeniden düzenlemiş ve bu genel kavram bütünlerini on iki adet olarak belirlemiştir. Ayrıca uzam ve zaman, Kant'ta kategori olarak değil, salt tasarımlar, her türlü empirik bilginin olmazsa olmaz şartı olarak kabul edilmiştir.

Antinomilerin kategorilerle olan ilişkisi dikkate alındığında, özel bir mantıksal çıkarım türünde olduğu görülmektedir. İlk iki antinominin tez ve antitezlerinin her ikisi de yanlış olarak değerlendirilebilirken, 3. ve 4. antinomilerin tez ve antitezlerinin her ikisinin de doğru olarak kabul edilmesi mümkündür. Bu ayrım Kant'ta matematik ve dinamik antinomiler biçiminde adlandırılırken, antinomilerle ilgili olan bu sınıflama, reel değil formel bir sınıflama olarak görülebilmektedir. Nitekim, Kant'ta göre antinomilerdeki ihtilaflar, aklın aynı hatasından kaynaklanmaktadır ve bu nedenle aslında dört ayrı antinomiden ziyade tek bir antinomi olarak kabul edilebilmektedirler. Fenomenlerin bağlı olduğu koşullar serisinin dışına, ona aşkın olana yönelen akıl, bütünü kavramaya yönelik bu girişiminde her zaman başarısız olmak durumundadır.

Salt aklın üç temel idesi aklın temel yönelimlerinin konusunu oluşturmaktadır. Ruh, Evren ve Tanrı olarak ortaya konan bu ideler, koşulların sentezi yoluyla elde edilmiş olunan birliği değil –ki böyle bir birlik Kant terminolojisinde “doğa”nın kendisi olarak anlaşılmaktadır- bu birliği tümünden kuşatan ve onu aşarak bütünsel olarak kavrayan kavramlara karşılık gelmektedir. Rasyonel kozmoloji, teoloji ve ontolojinin temel kavramları olan bu ideler, antinomilerin kanıtlamalarında da anahtar kavramlar olarak hayat bulmuş ve ihtilafların ortaya çıkmasındaki temel faktörler olarak görülmüşlerdir. Rasyonel bakış açısı, kullandığı bu idelerle, Kant'ın Eleştiri'de kökten reddedeceği Tanrı kanıtlamalarını

oluşturmuştur. Rasyonel Tanrı kanıtlamaları ile antinomilerdeki savların reddedilmesindeki ortak yön, her iki argüman topluluğunda da deneyin imkanını aşan ve “koşulsuz olan” a yönelen bir yöntemin izlenmesidir. Bu bağlamda çalışmanın ikinci bölümü, yukarıda açıklananlardan başka, idelerin antinomilerle olan ilişkisini tespit etmeyi de içine alan bir analizi barındırmaktadır.

Son olarak üçüncü bölüm, sınıflandırılmış antinomilerin ayrı ayrı analizine ayrılmıştır. Burada antinomilerin argümanları, tez ve antitezlerinin her biri tek tek çıkarımlar haline getirilerek ortaya konmaya çalışılmış ve antinomilerin temel kavramlarının hangi anlamlarda kullanılarak, ihtilafa yol açtıkları gösterilmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ANTİNOMİLERİN TARİHSEL-METAFİZİK ARKA PLANI

Antinomilerin Felsefe Tarihi açısından çok genel ve birçok filozof tarafından üzerinde tartışılan problemler olduğunu söylemek fazla iddialı bir yaklaşım olacaktır. Ancak Antikçağdan itibaren aklın yeterliliği ve gücü sorgulanmış ve aklın kendinden değilse de, fenomenlerin veya fizik dünyaya aşkın olduğu iddia edilen varlıkların yapısından kaynaklanan ve aklı kendi içinde zor duruma ve çelişkiye düşüren teoriler ortaya atılmıştır. Doğrusu, Kant da antinomilere tarihsel problemler olarak bakmamıştır. Antinomilerin çözümü bir felsefe tarihi probleminin epistemolojik analizi de değildir. Antinomiler Kant'a göre, diyalektik bir hatadan kaynaklanan ve akıl eleştirisinde bu nedenle rol alan tipik ihtilaflardır.¹ Burada problem fenomenal alanın somut yapısı gereği aklın yetersizliğinden kaynaklanmaz; problem aklın "bütün"e yönelişinde ve onu kavrama girişiminde saklıdır. Öyle ki, deney alanındaki bilgi girişiminde antinomi olarak adlandırılacak özel durumlar ortaya çıkmaz. Muhtemel başarısızlığın nedeni deney konusu olgunun yeterince sınanamaması olabilir ki, bu da aklın çelişkiye düşmesinin bir nedeni olamaz. Antikçağdan itibaren aklın "bütün"e yönelişinde ise farklı teoriler ortaya çıkmış ve bunların hemen hepsinde akıl belli bir özel konumda kendini sunmuştur. Her ne kadar her teori kendi içinde önermelerinin kuşku duyulmaz genel geçerliliğinden övgü ile bahsetse de, bu kuramlar, paradoksal bazı sonuçların doğmasına engel olamamışlardır. Bütün bunlar dikkate alındığında antinomilerin tarihsel arka planının genel olarak 17. yüzyıl felsefesine, özel olarak Leibniz – Newton – Clarke tartışmasına dayandığını, metafizik arka planının ise Antikçağa kadar geri götürülebileceğini söyleyebiliriz.

1. 1. Antikçağ'da "Duyulur – Düşünülür" Dünya Ayrımı

İlkçağ felsefesi varlığın ne olduğu sorusuna yanıt aranmasıyla başlamıştır. Thales'den itibaren maddi elementler arasındaki benzerlikten yola çıkarak tikelden

¹ Victoria S. Wike, *Kant's Antinomies of Reason*, University Press of America, Inc., 1982, s. 45

tümele doğru yürütülen bir analogi aracılığıyla bu soruya yanıt verilmeye çalışılmış ancak metafizik doktrinlerin ilk ve en önemli selefi durumundaki Herakleitos – Parmenides çatışmasıyla problem en üst kuramsal dizgesine ulaşmıştır. Herakleitos’un her türlü gerçekliğin temelinde “oluş”u ve “devinim”i şart koşmasına karşılık Parmenides mutlak ve değişmez “varlık”ı bilginin ve realitenin kaynağı olarak görmüştür.

Parmenides bilgi girişimine, daha sonra benzerini Kant’ta da göreceğimiz düşünülür ve duyulur dünya ayrımını yaparak başlar. Herakleitos “oluş”u bilginin mutlaklığını yok eden dinamik bir süreç olarak kabul eder. Parmenides’e göre ise düşünülür dünya, varlığa ait olan, öncesiz – sonrasız ve mutlak olan dünyadır. Oluş ise yalnızca duyulur dünya ile ilgilidir ve belirsizlik, yanılğı ve hatalarla doludur.² Parmenides’in bu ayrımı daha sonra Kant tarafından yapılacak olan numen–fenomen ayrımının da temelini oluşturur. Ancak Parmenides bilgi şartı için düşünülür dünyayı şart koşarken, Kant’ta bu, duyulur dünya ile sınırlandırılır.³ Parmenides boşluğun varlığını reddederek “varlık vardır” önermesiyle özdeşlik ilksini varlığın bir ilkesi olarak sunar.⁴

Yeniçağ Felsefesi ile birlikte zihnin ilkesi olarak kullanılacak olan bu ilke Kant’ta da ontolojik bir karşılığı olmayan düşünsel bir ilkedir. Leibniz de özdeşlik ilkesini zihne tabi kılarken, evrende birbirine özdeş olan iki şey dahi yoktur düşüncesiyle Monadlar teorisinin mantıksal basamaklarından ilkinin hazırlar. Parmenides’in özdeşlik ilkesini “kendinde şey”e uygulanması sonucu totolojik-analitik önermelerin ilk örneklerinden biriyle karşı karşıya kalmaktayız. Duyulur alanın analizinde ise Parmenides’in öğrencisi Zenon’un paradoksları ile karşılaşırız. Akıl, mekanla ilgili soruşturmasında içinden çıkılmaz güçlüklerle karşılaşır.

² Zerrin Oral Kavas, “Kant’ın Eleştirel Felsefesine Parmenides ve Platon’un Etkisi”, *Felsefe Dünyası*, Türk Felsefe Derneği Yay., Ankara 1999-2, Sayı 30, s. 76.

³ Harold Griffing, “J. H. Lambert: A Study in the Development of the Critical Philosophy”, *The Philosophical Review*, Cornell University, 1893, s. 60

⁴ Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1995, s. 118 ayrıca bkz, Martin Heidegger, *Özdeşlik ve Ayrım*, (çev. Necati Aça), Bilim ve Sanat Yay., 1. Baskı, Ankara 1987, s. 14-15.

Süreksizlik kategorisinin uzama uygulanması sonucu sonsuz küçük noktaların sonsuzluğu; harekete uygulanması sonucu ise sonsuz küçük anların sonsuzluğu dizisi meydana getirilir. Böylelikle [AB] mekan dilimi [H] hareketlisi tarafından hiçbir zaman sonu getirilemez bir yapıdadır.⁵ Öyle ki, [AB] mekan dilimi uzama bağlı sonlu bir büyüklük olmasına rağmen sonsuz ara noktaları potansiyel olarak taşıyan bir bütündür. Bu paradokslarda, Kant'ın antinomilerin çözümünde kullandığı yola benzer olarak sonsuzca bölünebilirlik ilkesinden hareket edilmiştir. Zenon bu tahlilde sonraları “*reductio ad absurdum*” olarak adlandırılan saçmaya indirgeme metodunu kullanmıştır.⁶ Doğru kabul edilen önermenin aksini düşünmek saçma bir sonuç doğurur ve reddedilmek zorunda kalınır.

Antinomilerin aklın diyalektik bilgi edinme girişiminin sonucu ortaya çıkan çatışkılar olduğu vurgulanmıştır. Burada Kant'ın kullandığı anlamadaki “diyalektik” terimi Platoncu anlamından farklıdır. “Diyalektik” terimini Kant, kendi içinde boşu boşuna dönen bir kavram çatışması anlamında kullanan Sofistlerden almıştır. Kant, Salt Aklın Eleştirisi'nin Transendental Diyalektik olarak adlandırdığı bölümde bu terimi, aklın hiçbir durumda kendisinden kaçınamayacağı dinamik bir süreç olarak ele alır.⁷ Buna benzer bir tutum Sofistlerin bilgi anlayışında görülür. Onlara göre varlık ve doğa hakkında evrensel bilgiler geliştirilemez çünkü bu konuda denenecek olan her kanıtlama girişimi, karşı tür bir kanıtlama girişimi tarafından çürütülebilir. Nitekim, Protagoras “*her şeyde iki doğruluk vardır. her düşünce savunulabileceği gibi, bunun tam tersi de savunulabilir*” der.⁸

Antinomilerinde yer alan temel kavramların metafizik temellerini Aristoteles'e kadar geri götürmek olası görünmektedir. Duyulur-düşünülür dünya ayrımı Platon'da ilk ifadesini bulurken, matematik antinomilerin özünü teşkil eden

⁵ Emile Boutroux, *Tabiat Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında*, (çev. Ziya Ülken), M.E.B. yay., 2. Baskı, İstanbul 1997, s. 43-44.

⁶ bkz., Doğan Özlem, *Mantık, Ara Yay.*, 1. Baskı, İstanbul, 1991, s. 314

⁷ Heinz Heimsoeth, *Immanuel Kant'ın Felsefesi*, (çev. Takiyettin Mengüşoğlu), Remzi Kitabevi Yay, 1. Baskı, İstanbul, 1987, s. 104; bkz., Immanuel Kant, *Critique of Pure Reason*, (trans. J. M. D. Meiklejohn), Prometheus Books, New York, 1990, s. 212 - 214

⁸ Özlem, s. 315

duyulur dünya nesnelere kaynağı ve yapısı problemini Aristoteles ortaya koymuştur. Nitekim Kant'ta pür sezgiler olarak ele alınacak olan uzam-zaman fikrini –Kant'taki kullanımı ve amacından farklı da olsa- bu filozofun eserlerinde görmekteyiz. Hesiodos'dan yaptığı alıntıya onay vererek şöyle yazmaktadır: *“Cisimlerin dışında yer diye bir şeyin olduğu söylenebilir. , Böyle ise yerin gücü, olanağı harika ve her şeyden önce gelen bir şey olmalı. Çünkü öteki nesnelere hiçbiri onsuz olamıyorsa, o ise öteki nesnelere olmadan olabiliyorsa onun ilk olması zorunlu; nitekim yer yokolmuyor, oysa onun içindeki nesnelere ortadan kalkıyor, , Ne ki yer varsa onun ne olduğu, acaba cisimsel bir büyüklük mü yoksa başka bir doğa mı olduğu sorunu var; yani ilkin onun cinsini incelemek gerekiyor. İmdi onun üç boyutu var: her cismin onlarla belirlendiği uzunluk – genişlik – derinlik. Ama yerin bir cisim olması olanaksız, çünkü o zaman aynı [yerde] iki cisim olur”.*⁹

Aristoteles “sonsuz”la ilgili düşüncelerinde iki türlü bir belirleme yapmaktadır. Bunlardan ilki parçaların birbirine eklenmesiyle sonu getirilemeyen, toplama bakımından sonsuz; ikincisi ise sınırsız bölme aracılığıyla sonu getirilemeyen, bölünebilme bakımından sonsuzdur. Buradan hareketle, sayının ilk durumu, uzamın ikinciyi ve zamanın ise her iki durumu da temsil ettiğini söyler. Aristoteles zamanı, sayısal doğası bakımından toplamda sonsuz, sürekli olması bakımından bölmede sonsuz olarak düşünmüştür.¹⁰ Zamana yüklediği bu özel durumun nedeni, zamanın varlığa gelmiş ya da varlıktan kesilmiş bir yapıda olmadığına olan inancından kaynaklanır. Öyle ki, ona göre, zamanın belli bir anda varolmaması, önce ve sonra da varolmaması anlamına gelir.¹¹

Uzam ise problemlidir. Mekan da zaman gibi süreklilik kavramıyla değerlendirilmesi nedeniyle bölünme bakımından sonsuzdur ancak mekanın toplama bakımından sonsuz olduğu düşünülemez. Çünkü hiçbir durumda sonlu parçaların

⁹ Aristoteles, *Fizik*, (çev. Saffet Babür), Yapı Kredi Yay., 1. Baskı, İstanbul, 1997, s. 137-139

¹⁰ W. D. Ross, *Aristoteles*, (çev. Ahmet Arslan), Ege Üniversitesi Yay, İzmir, 1993, s. 103-104; ayrıca bkz. Aristoteles, *Metafizik*, (çev. Ahmet Arslan), Ege Üniversitesi Yay., İzmir, 1993, C II, s. 123-125

¹¹ Aristoteles, *Metafizik*, C II, s. 158-159

birbirine eklenmesiyle sonsuz bir büyüklük elde edilemez. Bu nedenle Aristoteles'e göre geriye doğru yürütülecek sonsuz bir nedenler dizisi imkansızdır.¹² Geriye doğru nedensel sonsuz bir dizinin düşünülmesi, nesnelere arasındaki neden - sonuç ilişkisinin regresif bir toplamını gerektirir ki bu da uzamın, Aristoteles'in sonsuzla ilgili olarak yukarıda bahsedilen birinci tanımıyla illegal bir bağ kurması anlamına gelir. Öyle ki " $n_0+n_1+n_2+ \dots+n_q+\dots$ " formundaki bir sayı dizisini sınırsızca sürdürmek mümkündür çünkü bu serinin elemanları ile bir bütün oluşturma veya tanımlama girişiminde bulunulmaz. Oysa uzamda varolan nesnelere yola çıkarak oluşturulacak " $n_0+n_1+n_2+\dots+n_q+\dots = [\infty]$ " formundaki bir seride kuraldışı bir sıçrama söz konusudur. Uzam ve zamanın sonsuzluğuyla ilgili yukarıdaki sembolik dizide kullanılan formdaki argümana benzer bir akıl yürütmenin 1. antinominin antitezinde yürütüldüğü görülecektir.

1. 2. Ortaçağda "Sonsuzluk" ve "Boşluk" Anlayışı

Ortaçağ felsefesi akıl ile inancın uzlaştırılmaya çalışıldığı bir dönemi temsil eder. Karşıt düşünceler ile çetin tartışmaların yaşandığı bu dönemde "hakikat" ve onun bilgisi sorunu felsefenin temel uğraş alanıdır. Birçok ortaçağ filozofuna göre hakikat akıl ile kavranılabilir niteliktedir. Örneğin, Anselm'e göre insan bilgisi duyularla başlar ancak duyu bilgisi hakikatin kavranılmasında yetersizdir ve ancak akılla kavranılabilir.¹³ Ortaçağ kozmolojisinin temel inancı, ayüstü dünyanın birbirinin içine geçmiş olan eşmerkezli kürelerden oluştuğu biçimindedir.¹⁴ Aristoteles metafiziğinin kabulü anlamına gelen bu kozmoloji, beraberinde bazı sorular getirmiştir. Evrenin bu yapısı kabul edildiğinde, en dıştaki göksel kürenin dışında, varlığın mümkün olup olmadığı sorusu artakalmıştır. Aristoteles'in buna cevabı ise varolan tüm maddenin sınırlı dünyamızda saklı olduğu ve bu dünyanın dışında boşluğun bulunmadığı olmuştur. Ortaçağ filozoflarının da çoğunlukla

¹² Aristoteles, *Metafizik*, (çev. Ahmet Arslan), Ege Üniversitesi Yay., İzmir, 1985, C 1, s 151-153

¹³ Betül Çotuksöken & Saffet Babür, *Ortaçağda Felsefe*, Kambalıcı Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1993, s. 152-153, bkz. a.g.e. s. 183

¹⁴ Alexandre Koyre, *Kapalı Dünyadan Sonsuz Evrene*, (çev. Aziz Yardımlı), İdea Yay., 1. Baskı, Eskişehir, 1998, s. 84 - 85

katıldığı bu savın temel argümanı, mekanın fiziksel bir cismin varlığını gerektirmesidir.

Dünyanın fiziksel cisimlerin oluşturduğu bir agregaya olarak kabul edilmesi, aynı zamanda onun dışında mekan ve zamanın da bulunmamasını zorunlu kılmaktaydı.¹⁵ Çünkü maddi cisimlerin dünya dışında var oldukları kabul ediliyorsa, bu iddia, orada bir boşluğun bulunduğu savını geçersiz kılmakla kalmıyor aynı zamanda maddi ögenin uzandığı sınıra kadar evrenin sınırlarını genişletmiş oluyordu. Sonlu evrenin kalıpları dışında bir zaman anlayışı da zamanın harekete, hareketin de maddi elementlere dayandığı ön kabulü sonucu kendiliğinden hükümsüz kılınmış oluyordu. Buradaki problem zaman ve mekanın olmadığı bir yerde nasıl olup da filozofların “boşluk” fikrini kabul etmemeleridir. Bunun cevabı Ortaçağ filozoflarının (Aristoteles takipçilerinin) boşluğu potansiyel olarak maddi cisimler içerebilen bir kavram olarak kullanmalarında gizlidir.

Aristoteles takipçilerinin bu savlarına karşıt görüşlerin ortaya çıkması gecikmemiştir. Buridan, Nicolas Oresmius ve Saksonyalı Albert geleneksel ortaçağ kozmolojisine muhalefet ederek boşluğun imkanını ve hatta sınırsızlığını ortaya attılar.¹⁶ Burada savunulan görüşe göre boşluğun varlığı ve sınırsızlığı iki sebeple kabul edilmelidir. Bunlardan ilki, Tanrının yalnızca kendi içine kapalı bir dünya yaratması kabul edilirse bunun sonsuz kudretiyle bağdaşmadığı savıdır. Buradan yola çıkan düşünürler sonsuz sayıda dünyaların varlığını iddia ettiler. Dünya kendi içine kapalı, maddi bir bütünlük olarak diğer dünyalarla ilişkide bulunmaksızın sonsuz boşlukta yer almaktadır. Bu durumda dünyanın kendi içine kapalı bir birlik olması zorunludur çünkü aksi halde sonsuz boşlukta sonsuz yayılımlı tek bir dünyadan bahsetmek gerekecektir ve bu da son tahlilde boşluğun da reddi anlamına gelecek olan paradoksal bir durumu ortaya koyar. Boşluğun sınırsızlığı da aynı argümanın elemanlarını tersyüz ederek ispatlanmaya çalışılmıştır. Buna göre boşluğun varlığı bir kere kabul edildiğinde ona sınır getirme çabası kendiyle çelişik bir fikrin

¹⁵ a.g.y.

oluşturulmasıyla aynı şeydir. Fiziksel dünyanın ötesinde boşluğa sınır koyacak bir cismin bulunduğunu söylemek saçmadır çünkü bu durumda yine yukarıdaki argümana benzer olarak sınır koyulan şey boşluk değil, fiziksel dünyanın kendisi olacaktır. Burada bir çözüm olarak boşluğun boşluğu sınırlandırılmasını iddia etmek ise, yeter-sebebe ilkesini çiğnenmesi anlamına gelecektir.¹⁷

Nicolas Oresmius akıl yürütme sürecini burada bırakmamıştır. Ona göre insan, sonlu dünyanın ötesinde yer alan uzamsal yayılımı kavramaya doğal olarak yatkındır. Evrenin dışındaki uzam, bu anlamda yalnızca Tanrının büyüklüğünü gösteren bir delil olmanın ötesinde, Oresmius tarafından Tanrının bizatihi kendisi olarak düşünülmüştür. Buradaki sonsuz uzamsal kap fikri, hareketin de yönelimsiz ve sonsuz olduğu anlamına gelmektedir. Aristoteles'ten bu yana hareket ile zaman kavramları bir arada kullanılmıştır. Buradaki argümanda da, zaman, telaffuz edilmese de kullanılan hareket kavramının içinde gizli olarak yatmaktadır. Oresmius'un bu düşünceleri antinomilerin tarihi kaynağı kabul edilen Leibniz-Clarke tartışmasının çıkış noktası olarak kabul edilebilir. Clarke da uzayı bir arada varolan şeylerin bağıntısı olarak kabul eden Leibniz'e¹⁸ bu argümanla karşı çıkarak Newton'un mutlak uzayını savunmuştur.¹⁹

Hareketin mutlaklığına bu anlamda bir kanıt getirildiğinde, hareketin kaynağı problemine geçiş yapılacak şartların olduğu kabul edilebilir. Burada ise özgürlük ve nedensellik kavramları arasında sürekli varolan olan çatışmanın koşullu bir konumu söz konusudur. Salt Aklın Eleştirisi'nde özgürlük antinomisi olarak karşımıza çıkan bu problemde Oresmius, felsefi duruşunu özgürlükten yana kullanmıştır. Tanrı, dünyayı kozmos dışı sonsuz uzayda doğrusal olarak hareket ettirme özgürlüğüne

¹⁶ Edward Grant, *Ortaçağda Fizik Bilimleri*, (çev. Aykut Göker), Vadi Yay., 1. Baskı, Ankara, 1986, s. 86

¹⁷ y.a.g.e. s. 87-88

¹⁸ G. W. Leibniz, *Monadoloji*, (çev. Suut Kemal Yetkin), M.E.B. Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1998, s. 11

¹⁹ y.a.g.e. s. 90-91, bkz. Ezio Vailati, *Leibniz & Clarke: A Study of Their Correspondence*, Oxford University Press, New York, 1997, s. 116, s. 127-130, ayrıca bkz. Alexandre Koyre, *Newtonian Studies*, Chapman & Hall, London, 1965 b, s. 206 - 217

sahiptir. Tanrının bunu yapma kudretinin yadsınması ise Kilisenin mahkum ettiği 49. maddeyi kabul etmektir.*

Geleneksel skolastik felsefeye karşı yürütülen muhalefet bununla sınırlı kalmamıştır. Giordano Bruno da sonsuz dünyalar fikrini benimsemiştir. Bruno'ya göre duyular sonsuzu kavramada yetersizdir. Hiçbir fiziksel duyu sonsuzu algılayamaz çünkü sonsuzluk duyuların nesnesi olamaz. Bu nedenle ona göre duyusal verilerin geçerliliğini ancak algı nesnelere açısından kabul edebiliriz. Sonsuz dünyaların kabulü bakımından olan bilgiyi ancak akıl verebilir. Ona göre uzam sınırsızdır çünkü onun sınırlılığı hakkında aklın geçerli bir neden göstermesi imkansızdır.²⁰

Burada Bruno, aksi akıl tarafından ispat edilemeyen bir önermenin doğru kabul edilmesi yolunu tercih ederken, Kepler bunun tam aksini varsaymayı uygun görmüştür. Ona göre eğer evrenin sonsuzluğunu kabul ediyorsak, bu durumda onda bir merkez bulma hayalini bir kenara bırakmalıyız. Sonsuz bir mekanda seçtiğimiz her olası nokta, sonsuzun çeperlerinden sonsuz uzaklıkta olacaktır. Bu durumda her mekan parçası hem merkez olacak, hem de olmayacaktır.²¹ Buradan yola çıkan Kepler, uzamı, cisimlerin kendisini oluşturduğu ve ne içinde ve ne de dışında boşluk barındırmayan mutlak bir bütünlük olarak kabul etmiştir. Bu anlayışa göre uzamın maddesi cisimlerdir ve onlar olmadan varolamaz.²² Genel olarak hakikatin varlığı ve niteliği üzerine hazırlanan bu ve benzer argümanların temeli, İlkçağın kavram realizmi ve nominalizmin yeniden formüle edilip felsefeye uyarlanması olarak görülebilir. Gerek mutlak varlığın ve gerekse kozmosun niteliklerinin bilgi konusu olup olmadığı ardı arkası kesilmeyen tezlerle desteklenmiştir. Aynı noktadan hareket

* 1277'de Kilise, bölücü entelektüel huzursuzluğu gidermek amacıyla filozofların kullandığı 219 önermeyi mahkum etmiş ve bu önermeleri kullananların aforoz edilmesine karar kılmıştır. Bu önermelerden bazıları ise determinist yapıda olmaları ve Tanrısal iradeyi kısıtladığı gerekçesiyle özellikle tehlikeli sayılmıştır. Bunlardan biri olan 49. madde şudur: "Tanrı gökleri [dünya] ardında boşluk kalacağından dolayı doğrusal olarak hareket ettirmez". bkz. Grant a.g.e. s. 31-32

²⁰ Koyre, *Kapalı Dünyadan Sonsuz Evrene*, s. 38

²¹ y.a.g.e. s. 59-60

²² y.a.g.e. s. 71-72

edildiğinde dahi varılan sonuçların birbirine karşıt düşünceler içermekte olduğu söylenebilir.

Duyulur ve düşünülür dünya ve maddi kozmosla mutlak varlık arasındaki görelî ilişkilerin konumu Ortaçağ felsefesinin yapı taşlarıdır. Ockham'lı William, Tanrıdan ayrı varoluşun tek biçiminin "mümkün" (olumsal) olduğundan yola çıkarak, var olan şeyler arasında zorunlu ilişkilerin kurulamayacağını ve "mümkün" den hareket ederek zorunlu olana böylelikle ulaşamayacağını²³ iddia ederken Thomas Aquinas aynı öncülden hareketle bir şeyin varolması "mümkün"se varolmasının da mümkün olduğunu ve bu nedenle Tanrının zorunlu olarak varolduğu düşüncesine ulaşmıştır.²⁴

1. 3. Yeniçağda "Uzam" ve "Zaman"

Ortaçağ kozmolojisinin, Yeniçağla birlikte belli ölçüde kimliğinin değişmiş olduğu görülmektedir. Kepler ve Galileo gibi bilginlerin mirasını devam ettiren Newton, bilimsel kozmolojinin habercisi olmuştur. Newton biliminin eylemsizlik, hareket, etki-tepki ve kütleçekim yasalarıyla giderek güçlenen iddiası yeni kozmolojinin ana hatlarını oluştururken, Ortaçağda hakikate hükmetmeye çalışan akıl da, bu dönemde kendine daha güçlü bir söylem oluşturma çabasıdadır. Yeniçağ felsefesinde, Kant antinomilerinin çıkış noktası olarak kabul edilen Leibniz-Clarke tartışması, Ortaçağ kozmolojisinin öngördüğü evren modelinin farklı bakış açılarıyla değerlendirilmesinden kaynaklanmıştır. Ortaçağ kozmolojisinin ana fikri, boş uzayın üç boyutlu olduğu ve "mutlak varlık" olarak tanımlanan Tanrının, onda her an her yerde bulunduğu yönündedir.

Bu anlayış, birçok Ortaçağ düşünürünü, Tanrı'yı mekanda varolan ve onda yer kaplayan bir varlık olarak tasavvur etmesine neden olmuştur. Daha sonra Kant'ın

²³ Grant, a.g.e., s. 34

²⁴ Brother Chrysostom, "The Theistic Argument of Saint Thomas", *The Philosophical Review*, Cornell University Press, 1894, s. 154

büyük ölçüde kozmolojik görüşlerine sahip çıktığı Isaac Newton, Samuel Clarke ve Henry More gibi filozoflar da bu kozmolojik anlayışı ana hatlarıyla benimsemişlerdir. Clarke'ın Newton'un ağzından kaleme aldığı ve Leibniz ile giriştiği tarihi çatışmaların da temelinde bu filozofların Ortaçağ evren bilimindeki üç boyutlu uzam anlayışını kabul etmelerinin olduğu söylenebilir. Leibniz'e göre bu anlayış son tahlilde yalnızca Tanrının sonsuz boşlukla birleştirilmesiyle kalmamış, aynı zamanda onu bu uzayda yer kaplayan herhangi bir cisim gibi üç boyutlu bir varlık olarak algılanmasını sağlamıştır.²⁵ Aristoteles evrenden başka, onun dışında bir boşluk fikrini reddetmiştir. Maddi evren, varolan her şeyin kapsandığı yerdir. Bu anlayışın benzerinin daha ilkçağda Aristoteles tarafından savunulduğu görülmektedir. Aristoteles, Platon'un idealar alemini reddettikten sonra, reel evren dışında mümkün hiçbir varoluşu kabul etmez. Evrenin sınırları dışında değil boş uzay, varolan hiçbir şey yoktur.

Copernicus ise Aristoteles'in reddettiği boşluk fikrine sahip çıkmış ve bir şeyin hiçbir şey tarafından kapatılmasının makul görünmediğine değinmiştir. Ona göre eğer kendi içine kapalı bir sonsuz fikrinde direniyorsak, bu halde göklerin hareketsiz olduğunu kabul etmek zorundayız. Çünkü sonsuz devinimsiz ve içinden geçilemeyen şeydir.²⁶ Daha önce Kepler, maddi evrenin sonsuz olduğu kabul ediliyorsa bunda bir merkez bulma fikrinden vazgeçmemiz gerektiğini vurgulamıştı ve bu paradoksal durumdan kurtulmanın ancak maddi evrenin sonlu bir bütünlük olarak kabul edildiğinde aşılabileceğini söylemişti. Copernicus ise aynı paradoksal durumun çözümünün evrenin dışında kabul edilecek boşluk fikriyle çözülebileceğine inanmaktadır.

Newtoncu uzam fikrinin gelişiminde, Descartes felsefesinin önemli rol oynadığı söylenebilir. Descartes felsefesinde uzunluk, genişlik ve derinlik üçlüsü, Aristoteles'te olduğu gibi, cismin doğası ve varoluş koşulu olarak tanımlanmış ve Descartesçi kozmosun, ortaçağdan gelen üç boyutlu evren anlayışının devamı olma

²⁵ Grant, y.a.g.e., s. 94

²⁶ Koyre, a.g.e., s. 31

niteliğinin sürdürülmesini sağlamıştır. Descartes'e göre uzamın varolması onu meydana getiren cisimlerle mümkündür. Evrende cisimlerden başka bir şey bulunmaz. Madde ile uzam bir ve aynı şeydir. Bu anlamda uzay, maddeye tabi kılınırken, zaman da boşluğun reddedilmesi ve varolanın yalnızca madde ile açıklanmasıyla cisme hapsedilmiştir.²⁷ Üç boyutlu evren modelini benimseyen Newton'un uzam-zaman anlayışında ise belli bir fark dikkati çekmektedir. Newton'a göre zaman yalnızca devinime bağlı olarak cismin bir durumundan ortaya çıkan ardışık dizi değildir.

Descartes'in, maddi dünyanın bir sonucu olarak gördüğü ve fiziksel uzamı onun için olmazsa olmaz bir koşul olarak kabul ettiği fikrin aksine, Newton'a göre zamanın, cismin varoluşundan bağımsız bir olgusalılığı vardır ve bu sav aynı zamanda mekan açısından da geçerlidir.²⁸ Newton ve Descartes felsefeleri arasındaki bu ayrımın nedeninin, Newton'un boşluk fikrine imkan verirken, Descartes'in, Aristoteles'e benzer olarak boşluğu reddetmesidir.

Immanuel Kant da Newtoncu evren modeline uygun olarak maddi evrenin sonlu olduğuna inanmaktadır.²⁹ Boşluk ise Kant'a göre maddi evrenin sınırları ötesine sonsuzca yayımlı olmalıdır. Kant erken çalışmalarında, evrenin belli bir tür Newtoncu etkileşime dayandığını savunmuştur. Leibniz'in kendi içine kapalı birlikler olarak öngördüğü ve bu anlamda basit tözler olarak tanımladığı monadların³⁰ aksine, ona göre cevherlerin birbirleri üzerinde harici eylemlerini gerçekleştirmede etkileri mevcuttur.³¹ Böyle bir etkinin bulunmadığı kabul edildiğinde nesnelar arasında

²⁷ Descartes, **Felsefenin İlkeleri**, (çev. Mesut Akın), Say Yay.. 6. Baskı, İstanbul, 1998. s. 112, bkz. Descartes, **Yöntem Üzerine**, (çev. Bülent Kenar), Düşünen Adam Yay.. 1. Baskı, İstanbul, 1997. s. 60

²⁸ Koyre, y.a.g.e., s. 125-126, bkz. J.H.Randall & H.S.Thayer, **Newton's Philosophy of Nature**, Hafner Publishing Company, New York, 1960, s. 69 - 73

²⁹ Milton K. Munitz, "Kantian Dialectic and Modern Scientific Cosmology", **The Journal of Philosophy**, Volume 48, Issue 10, 1951, s. 326

³⁰ John Watson, "The Critical Philosophy and Idealism", **The Philosophical Review**, Cornell University Press, 1892, s. 12-13, bkz. Leibniz, a.g.e., s. 9

³¹ Alison Laywine, **Kant's Early Metaphysics and the Origins of the Critical Philosophy**, Ridgeview Publishing Company, California, 1993, s. 44

fiziksel bir bağıın olması ve evrende görülen fiziksel düzenin gerçekleşmesi düşünülemez.

Erken dönemdeki çalışmalarında Kant'ın, Newton'un doğa felsefesiyle Leibniz metafiziğinin bir sentezini yapma girişimi içerisinde olduğu görülür. Bu sentez girişimindeki temel problem bu iki düşünürün cevher tanımlarıyla ilgilidir. Değınildiğı gibi Leibniz'de monadlar kendi içine kapalı birliklerdir. Tanrı Monadından türemiş olan cevherler maddi dünyanın bölünmez ve harici ilişkilerden yoksun birlikleridir.³² Mekanı oluşturan cisimler, varoluşun en alt birimleri olan monadlardan oluşmaktadır. Monadlar, Leibniz'e göre, nicelikte sonsuz olmalarına rağmen, fiziksel realitenin en son basamağı olmaları bakımından bölünemez bir yapıdadırlar. Bu da onların süreklilik sergilememeleri yani oldukları gibi olmaları gibi ontolojik bir tabloyu karşımıza çıkarır. Monadlar, statik, tanımlanmış – basit öğelerin gerekli kıldığı belirlenmiş bir evreni oluşturmaktadırlar. Oysa Newton'a göre mekan kesintisiz ve sonsuzca bölünebilir bir yapıdadır ve bu sebeple onu meydana getiren öğelerin de aynı nitelikte olması gerekir. Eleştiri'de tartışılan ilk iki antinominin bu tartışma üzerine temellendiğı söylenebilir.³³

Kant antinomilerinin tarihi temeli olarak görülen Leibniz-Newton çatışmasında antinomilerin tez ve antitezlerinin bu iki düşünür tarafından ifade edildiğı görülmektedir. Kant'ın erken dönemlerdeki çalışmalarına ve genel olarak felsefesinin temel dinamiklerine bakıldığında Newtoncu pozisyona daha yakın olduğu düşünülebilir. Ne var ki, Transendental Diyalektik'te Kant'ın antinomilere yüklediğı anlama uygun olarak her iki bilim adamı ve düşünürün savları aynı kuvvette tartışılmıştır.

³² Josiah Royce, "Appearance and Reality", *The Philosophical Review*, Cornell University Press, 1894, s. 214

³³ Heimsoeth, a.g.c., s. 30

İKİNCİ BÖLÜM

SALT AKLIN ELEŞTİRİSİ VE ANTİNOMİLER

2. 1. Antinomilerin Metafizik Arkapları

Akıl eleştirisinin geliştirilmesinde antinomilerin önemli bir rol oynadığı söylenebilir. İnsan bilgisinin sınırlarını araştırırken Kant, metafiziğin olanağını tartışmış ve deney yargılarıyla metafizik yargılar arasında son derece kesin bir ayrıma gitmiştir. Ona göre aşkın alan ile ilgili yürütülen bilgi girişimlerinin bir toplam alanı olarak kabul edilen metafizik, mümkün hiçbir deneyde konu edilmeyen, nesnel gerçekliklerinin bu nedenle sınanamayacağı iddiaları taşımaktadır.³⁴ Metafizik alanda objektif bilgi elde etme çabaları sonuçsuz kalma durumundadır. Metafizik, düşünülür dünya ile ilgili olan ve ilkçağdan bu yana farklı yaklaşımlarla hakiki bilginin merkezi konumunda tasarlanan alan olarak, Kant'ta yalnızca objektif bilginin konusu olma karakterinden çıkmamış, aynı zamanda ondaki sübjektif bilgi kategorilerinin de kavramı olmaktan uzak kalmıştır.

Bilgi ediminin Kant terminolojisine göre yeniden inşası, beraberinde dünya (evren), doğa ve deney kavramlarının da yeniden tanımlanmasını getirmiştir. Kant'a göre doğa ve olanaklı deney söz konusu edildiğinde bunlar bir ve tamamen aynı şeydir. Doğadan kastedilen, nesnenin genel yasalarla belirlenmiş varoluşudur. Deney denildiğinde ise bundan, süjenin mümkün doğadaki potansiyel bilgi girişimini anlayabiliriz. Burada Kant'ın akla özellikle yüklediği görev itibarıyla anlama yetisi, bu halde, doğaya ve olanaklı deneye hükmedici vasıftaki sübjektif genelliktir. Anlama yetisinin bu özel durumunun, Kant'ta ilk kez bu biçimiyle ifade bulunduğu söylenebilir. Öyle ki Wolff ve Leibniz'de anlama yetisi doğanın kanunlarına boyun eğerken, Kant'ta doğaya yasa koyan, kendi kanunlarını ona buyuran bir nitelik

³⁴ Immanuel Kant, *Prolegomena*, (çev. Ioanna Kuçuradi – Yusuf Örnek), Türkiye Felsefe Kurumu, 2. Baskı, Ankara, 1995, s. 80

kazanmıştır.³⁵ Doğa, anlama yetisinin yönelişinde bir “bütün” olarak kavranmaktadır. Ancak tekil gözlemlerin verileriyle bir bütün olarak doğadan söz etmek ne derece mümkün olabilir?

Bu sorunun yanıtı “doğa” ve “dünya” kavramlarının kullanım ve anlamlarında yatmaktadır. “Dünya”, birinci kritikten önce Kant'ta anahtar kavram olarak kullanılmıştır; birinci kritikte ise “doğa” temel kavramlardan biri olmuştur. Sıklıkla karıştırılan bu iki kavram arasındaki fark ise “dünya”nın bütün görünüşlerin matematiksel tam toplamını ve onların büyük ve küçük karşıtlığına benzer olarak veya daha da ileri bir benzetmeyle bileşimleri ve bölünmeleri gibi sentezlerinin toplamını gösterirken “doğa”nın bu statik toplam yerine dinamik bir bütünlük anlamında kullanılmasıdır. Bu dinamik bütünlük nesnelere katı fiziksel niceliklerinin birbirine katılması sonucu elde edilen son hal değil, genel kurallarla belirlenmiş öğeler ve olaylar bütünüdür. Bu durumda doğadan kasıt uzam ve zamandaki agrega değil, görünüşlerin varoluşundaki birliktir.³⁶

Klasik felsefeye göre düşünce dışında en temel gerçeklik olarak kabul edilen kavram mekandır ve mekan mutlak bütünlüğün belli bir ölçüde sınırlandırılması yönünden anahtar kavram olma niteliğini taşımaktadır. Kant'taki biçimiyle mekanın salt sezgisel bir form olarak tanımlanması, klasik felsefenin kullandığı anlamdaki mutlak uzam fikrinin de yeniden gözden geçirilmesine neden olmuştur. Her ne kadar mutlak uzam dış dünyada bulunan fenomenlerin imkanını temin eden biricik unsur olarak iş görüyor olsa da, mekan kavramının mutlak uzam anlayışı içerisindeki bu formdaki kullanımı, böyle bir imkanın ayakta kalmasını sağlayan zorunlu kavram olmasını gerektirmiyordu. Mekanın transendental işlevini, deneyden önce gelerek bilginin asli koşulu olması olarak tanımladıktan sonra Kant, bununla beraber dışarıdaki nesnel birliğin yalnızca formel kalıplarla tesis edilemeyeceğini fark etmiştir. Bu nedenle Kant, uzamın harici olarak algılanacak bir obje olmadığı

³⁵ Laywine, *Kant's early Metaphysics and the Origins of the Critical Philosophy*, s. 135, bkz. Kant, *y.a.g.e.*, s. 72

³⁶ Laywine, *y.a.g.e.*, s. 131-132, bkz. Ernst Cassirer, *Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi*, (çev. Doğan Özlem) Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 1. Baskı, İzmir, 1998, s. 112

yönündeki fikri benimsemiş olmakla beraber, Newtoncu anlamından belli ölçüde uzaklaştırarak mutlak uzam fikrini en azından deney alanının bütününü ifade eden bir kavram olarak kullanmıştır denilebilir.³⁷ Yine de, birinci kritikte tanımlanan bu kavramlar çerçevesinde Kant'ın, “mutlak uzay” kavramının yetkesini belli ölçüde sınırladığı görülmektedir. Newtoncu anlamda empirik araştırmanın vazgeçilmez unsuru olarak temel öncül formunda kullanılan mutlak uzay, artık yalnızca deney alanında objektif birliği sağlamanın ön koşulu olmasıyla kabul edilebilmektedir.

Kant buradan sonra yargıların bir sınıflamasına geçmektedir. Algı ve deney yargıları olarak ayırdığı bu sınıflandırmaya göre deneysel yargılar başta sadece algı yargıları olarak özcede toplanan verilerin, şeylerin birbirleriyle bağıntı içine konulmasıyla nesnel geçerlik ve genellik kazanması yoluyla elde edilir.³⁸ Burada doğa kavramı yeniden tartışmaya katılmaktadır. Süje tekil gözlemlerinin isabet ettiği olaylar ve nesnelere hareketle empirik araştırmanın evrenselliğini sağlayacak doğal birliği (doğayı) oluşturamaz. Doğa, nesnelere matematiksel tam toplamı olarak değil, bütünü oluşturan düzenli birlik olarak kavranılmak zorundadır. Bu haliyle doğada ilgi içine sokularak belirlenmiş düzenli birliğin meşru desteğiyle genelleştirilecek olan fenomenler topluluğunda bir takım apriori koşulların kabul edilmesi gerekmektedir. Bunlar süreklilik, ardışıklık ve bir arada olma ilkeleridir.³⁹ Newton'da zaman nesneden bağımsız olarak özgürce akıp gitmekte ve nesnelere arasında kurulacak olan bağıntı bu durumda tehlikeye düşmekteydi; öyle ki zaman, her ne kadar onda varolan her anın toplamı olmaktan çıkarılmış oluyorsa da kendi başına sonsuza yönelen ve sonsuzu barındıran bir kendinde şey olmaktadır.

Kant terminolojisine göre değerlendirildiğinde, objektif doğa bilgisinin gerçekleşmesinin olmazsa olmaz şartı olan fenomenlerden elde edilen algı verilerinin anlakta ilgi içine sokulması ise bu durumda geçerliğini kaybetmektedir. Fenomenlerin yukarıdaki ilkelere uygulanması halinde ise deneyin genelliğini meşru

³⁷ Gilles Deleuze, *Kant Üzerine Dört Ders*, (çev. Ulus Baker), Öteki Yay.. 1. Baskı, Ankara, s. 55

³⁸ Kant, *Prolegomena*, s. 48

³⁹ D. P. Dryer, *Kant's Solution for Verification in Metaphysics*, University of Toronto Press, London, 1966, s. 383-388, bkz. Cassirer, y.a.g.e., s. 124

kılacak olan mutlak uzay, duyulur alanın dinamik bütünlüğünde salt empirik ve kavranılabilir bir bütün olarak bilgi sürecinin yasal dayanağı olacaktır. Bu halde soruşturulan genelliğin belli bir mekan ve zamanda, “burada” ve “şimdi” olan nesnelere arasında sağlanması için değişen bağıntılar arasında değişmeyen bir şeyin varlığı konulmalıdır. Bunun Newton kozmosunu oluşturan uzam ve zaman kavramlarının olması beklenemez. Çünkü onlar salt mutlak yapıları gereği bir anlamda kendi başına şeyler olarak düşünülmüş ve nesnelere kaplamsal bir konum oluştururken, yine onlardan başka bir özsel varoluş olarak tanımlanmışlardır.

Newton’daki bu anlayış, daha sonra Leibniz’in de itiraz edeceği gibi çelişik sonuçların doğmasına neden olmuştur. Son durumda fenomenlerin objektif genelliğe konu olmaları ancak onların kendi içinde devamlı aynı kalan bir şeyden yola çıkılarak değişmelerinin kavranmasına temel kabul edilmesiyle mümkün olabilir. Fenomenlere yüklenen bu görelilik ve değişebilirlik ilkeleri ise “töz ve ilinek” kategorisidir. Bu kategori bir arada olma ve süreklilik kavramlarının zorunlu koşulu olarak karşımıza çıkar.⁴⁰ Fenomenler arası genel-geçer bağları kurabilmenin ve bu anlamda deneysel kesinliği de iddia edebilmenin geçerli bir başka yolu olmadığını söylemek mümkündür. Zira duyumun sürekliliği, nesne üzerindeki objektif bilgi girişiminin en temel şartlarından biri durumundadır.⁴¹

Deneyi mümkün kılan ardışıklık ilkesinin durumu da aynı çerçevede tasvir edilebilir. Kant’ın, deneyin analogjilerinden biri olarak kabul ettiği bu ilke de, objenin bilinebilmesinin tek koşulu olarak şekillenen deneyin imkanının apriori şartlarından biri durumundadır. Nedensellik, Hume septisizminde süjenin psikolojik genelleştirme faaliyetine indirgenerek, zorunlu kabul edilmesi itibarıyla reddedilmekteydi.⁴² Kant, Hume’un bu girişimini nesneye yüklenen kaderci bir zorunluluğu reddetmesi yönüyle savunulabilir olsa da, duyulur alana ilişkin bilgi

⁴⁰ Cassirer, a.g.e., s. 125

⁴¹ James H. Hyslop, “Kant’s Doctrine of Time and Space”, *Mind*, New Series, Volume 7. Issue 25. Oxford University Press, s. 82

⁴² J. F. Rosenberg, “Kant and the Problem of Simultaneous Causation”, *International Journal of Philosophical Studies*, Vol. 6, Routledge, 1998, s. 183

edinme sürecini aşılmaz bir çıkmaza sürüklemesi nedeniyle eleştirmiştir.⁴³ Hume 's' gibi bir sonucun, 'n' gibi bir neden tarafından belirlendiği düşüncesinin zorunlu kabul edilemeyeceğini iddia etmiştir. Bilginin oluşumunu izlenimlerle açılan Hume'a göre dış dünyaya baktığımızda, bizdeki nedensellik ilkesine karşılık gelen bir izlenim bulmamız mümkün değildir. Nesnelere bakıldığında, kendi varoluşuyla bir diğerinin varoluşunu zorunlu kılan bir nesne bulamayız.

Ancak Kant'a göre burada önemli bir nokta göz ardı edilmektedir. Duyum ve tasarımların ardışıklığının, nedensellik denilen kuralı inşa ettiğini söylemek yerine başka bir yol tercih edilmelidir. Bu ise ancak, nedensellik kavramını transendental anlamında süjenin nesneden elde ettiği algı üzerine yüklediğini bir kavram olarak ele alıp değerlendirmekle mümkündür. Kant'a göre Hume, bir şeyi zorunlu olarak ortaya çıkarmış bir başkasının nedensel varoluşunu akılla kavrayamayız derken haklıdır. Nedenselliğin zorunluluğunu kanıtlayacak bir izlenim bulunmamaktadır. Ancak ona göre bu ilkeler, deneyden gelmek yerine deneyden önce apriori olarak kesindirler.⁴⁴

Kant uzam ve zamanı algılanabilir alandaki mümkün en yüksek gerçeklik olarak tasarlar. Uzamın sınırları dışında bilgi konusu olan bir mekan, zamanın sınırları dışında ise bir an yoktur. Uzam mümkün her mekanı, zaman ise mümkün her anı ihtiva eder.⁴⁵ Bu nedenle uzam algılanabilir şeylerin dünyasında zorunlu – saf formlardır. Fenomenleri apriori olarak görmemize imkan tanıyan şey duyusal algımızın formlarıdır. *“Aritmetik kendi sayı kavramlarını, zaman içinde birbirini izleyen birimlerin eklenmesiyle meydana getirir; ve özellikle saf mekanik hareket kavramlarını sadece zaman tasarımı sayesinde oluşturabilir ,..., eğer cisimlerin algılarından duyulmamaya ait olan her şey çıkarılırsa, geriye bunların temelinde yine de apriori olarak bulunan ve saf görümler olan uzam ve zaman kalır”*.⁴⁶ Kant'ta kullanılan uzam ve zaman kavramları, Newtoncu anlamından belli ölçülerde farklılık

⁴³ A. C. Ewing, *Kant's Treatment of Causality*, Archon Books, 1969, s. 42-44

⁴⁴ Kant, *Prolegomena*, s. 62

⁴⁵ Martin Heidegger, *Kant and the Problem of Metaphysics*, (çev. Richard Taft), Indiana University Press, Indianapolis, 1997, s. 37-38

⁴⁶ Kant, a.g.e., s. 32, bkz. D. P. Dryer, a.g.e, s.172, 177-178

göstermektedir. Uzam ve zaman kendinde şeyler olarak tasarlanmaktan çıkarak duyusal tasarım gücünün biçimleri haline gelmiştir.

Empiristlere göre algı, duyuların sağladığı verilerin bir yığını biçiminde kabul edilmekteydi. Ancak Kant'a göre algı, duyu verileriyle birlikte ortaya çıkan, genel ve zorunlu formlarla, yani uzam ve zamanla mümkündür.⁴⁷ Transendental felsefesinde kullandığı biçimiyle uzam-zaman formları her algıdan önce gelmektedirler. Ancak her algıdan önce gelmeleri kabul edildiğinde, onların genel kavramlar olduklarının düşünülmesi söz konusu değildir. Uzam, tek tek mekan parçalarının bir araya getirilmesiyle genel bir kavram olarak tasarlanmamıştır. Aynı biçimde zaman da, tek tek anların toplamı değildir.⁴⁸ Anlama yetisinin pür sezgileri olarak tasvir edilen uzam – zaman, Kant'ta belli bir sınırı gösteren yekun değildir ve bu anlamda sınırsızdır. Varolan her mekan ve an bu sınırsızlık içerisinde varoluş bulmaktadır. Eğer uzam ve zaman mevcut mekan ve an parçalarının bir toplamı olarak düşünülürse bu durumda öncelik sırası ters dönerek imkan tanıdıkları mekan ve an parçalarının temeli olmak yerine sonucu olacaklardır. Bu ise Aristoteles'ten bu yana ifade bulan sonsuz kavramıyla çelişecek bir sistemin görüntüsünü verir. Kant'ın da katıldığı üzere mekan, toplama bakımından değil ancak bölünme bakımından sonsuz olabilir. Böylelikle uzam ve zaman verilmiş olanı alabilme yeteneğinin ön şartı olan pür sezgiler olarak iş görmektedirler.

Realizmin penceresinden bakıldığında, mutlak uzayın parçalarını olan görüşlerin kendinde şeyler olarak tasarlanması sistemin kuramsal gereği olan bir yapı olarak düşünülmüş görünmektedir. Ancak Kant'a göre görüşleri kendinde şeyler olarak kabul etmek, aklı içinden çıkılmaz sonuçlara sürüklemektedir. Deney bilgisinin objektif geçerliliği ancak deneyin görüşlere uygulandığı sürece mümkün olmaktadır. Burada kalınmayıp, aşkın olana doğru yöneldiğinde ise kaçınılmaz olarak antinomiler denilen garip gösterileri sergiler.⁴⁹ Kant antinomilerin kökenini

⁴⁷ Heimsoeth, a.g.e., s. 80

⁴⁸ Laywine, a.g.e., s. 114, bkz. Heimsoeth, y.a.g.e., s. 81

⁴⁹ Kant, *Prolegomena*, s. 42; bkz., Eckart Förster, *Kant's Transcendental Deductions*, Stanford University Press, Stanford, 1989, s. 61 - 62

“koşulsuz olanın” transendental idesine yerleştirmiştir. Koşulsuz olanı Kant, aynı zamanda “mutlak bütünlük” olarak da adlandırmaktadır. Bunun nedeni, aklın koşulsuz olandan hareketle, mutlak bütünlük denilen bir kategoriye ulaşmaya çalışmasıdır. Akıl mutlak bütünlüğü bulmayı arzu eder, ancak yalnızca koşulsuz olanın idesini keşfedebilir.⁵⁰

Aklın bu girişiminin antinomilere hangi anlamda neden olduğu sorusunun cevabı, antinomilerin orijininin koşulsuz olanın tanımında mevcut olan bir belirsizlikte yatmasında saklıdır. Antinomiler varoluşlarını aklın amacının tanımındaki bu belirsizliğe borçludurlar. Kant koşulsuz olanın ya bütün koşulların toplamı olarak, ya da bütün diğer parçalara hükmeden bir parça olarak tanımlanabileceğini belirlemektedir. Koşulsuz olan ya koşulların sonsuz serisi ya da en yüksek koşul biçiminde varoluş bulmaktadır. Böylece aklın ereği iki anlamda nitelendirilebilir: koşulsuz olan ya sonsuz bir seridir ya da serinin bütün parçalarını hükmü altına alan ve varoluşlarını mümkün kılan bir parçasıdır.

Buradaki ilk tanımdan Spinoza'nın evren anlayışı hatırlanmaktadır. İkinci tanım ise Leibniz'in kozmolojisine gönderme yapmaktadır. Nitekim Leibniz'in monadlar teorisinde Tanrı monadı, diğer tüm monadların kendisinden türemiş olduğu, varoluşlarının kendisi tarafından mümkün kılındığı en yüce monaddir.⁵¹ Leibniz felsefesindeki koşulsuz olan, koşullar serisinin başında bulunan Tanrı monadıdır. Ancak Kant'a göre, koşulların serisinden yola çıkarak koşulsuz olanın varlığına ve birliğine gitmek geçerli bir metot değildir. Koşulsuz olan kendisinde, sonsuzluğu, sınırsızlığı zorunlu olarak taşımaktadır. Öyle ki her sınırlandırma girişimi, onu koşulsuz olan tanımından çıkararak koşullar serisinin bir parçası yapacaktır. Oysa koşullar serisinin bir sınırının olması kanıtlanamasa da, en azından mümkün deney açısından zorunludur. Realizm bu zorunluluğu mümkün deneyden alarak metafiziğin ellerine bırakmıştır. Koşullar serisinin sınırsızca genişletilmesindeki mantıksal tutarsızlıktan yola çıkarak, aklın, fizik dünyadaki

⁵⁰ Wike, *Kant's Antinomies of Reason*, s. 46

⁵¹ Leibniz, *Monadoloji*, s. 10

olguların tam toplamının üzerinden sıçramasına ve aşkın alana uzanmasına izin vermiştir. Kritik felsefenin önümüze koymuş olduğu bir diğer gerçek ise, aynı yöntemin realizmle teorik zıtları oluşturan idealizm tarafından da kullanılmasıdır. Ondan farklı olarak görüşlerin gerçekliğini yadsıma yoluyla aynı sıçramayı yapmış olmasıdır.⁵²

Kant, dış dünyada varolan objelerin varlıklarından, gerçekliklerinden şüphe eden veya bunları reddeden doktrinler olarak karşımıza çıkan idealist felsefeyi reddetmektedir. Gerek Descartes'in problematik idealizmi, gerek Berkeley'in solipsizmi ve gerekse epistemolojik idealizm dış dünyadaki görüşlerin temel gerçekliklerinden kuşku duymuş ve farklı yollarla onu aşkın olana irca etmiştir. transendental idealizme göre ise kavradığımız, algıladığımız dış dünya nesnelere, ampirik anlamda gerçek olarak düşünölmek zorundadır. Kant transendental kurguyla görüşlerin gerçekliklerini değil, yalnızca nesnelere kavranış ve biliş formları olarak gördüğü uzam ve zamanın somut gerçekliklerini reddetmiştir.

Erken dönem çalışmalarında Newton kozmolojisinin etkisi altında mutlak uzamı kabul ettiğine yönelik ifadeler bulunmakla beraber Salt Aklın Eleştirisi'nde bu fikri reddederek formel uzam anlayışını geliştirdiği kolaylıkla görölmektedir.⁵³ Öznede varolan apriori ve sübjektif kalıplar vasıtasıyla bilinen görüşler, süjenin dışında, reel olarak vardırlar. Burada işlev bulan felsefi anlayış ise ampirik realizm görünümündedir.⁵⁴ Kant Berkeley'in varlığı yalnızca algılarla sınırlamasına karşı çıkmış olmakla beraber, Newton, Leibniz, Malebranche ve Descartes gibi, bazı filozofların duyuların objelerini dış dünyada olma bakımından kendinde şeyler olarak tasavvur etmeleri fikrini onunla paylaşmaktadır. Berkeley'e göre bu filozoflar mutlak bir uzayın varlığının duyularla algılanandan farklı olduğunu öne sürerler ve zihnin

⁵² D. P. Dryer, a.g.e., s. 496-499

⁵³ Hyslop, a.g.m., s. 72

⁵⁴ Colin M. Turbayne, "Kant's Refutation of Dogmatic Idealism", *Philosophical Quarterly*, Volume5, Issue 20, 1955, s. 228

dışında reel ve kesin olarak varolan veya kavrayışımızdan farklı olarak bir varlık arz eden objeler olduğunu savunurlar.⁵⁵

Kant, bahsedilen filozoflardan birçoğunun maddenin birinci ve ikinci nitelikleri olmak üzere belli bir ayrıma gittiklerini görmüştür. Birinci nitelikler, uzama ve şekil gibi nesnenin özüne bağlı olanlar ve ikinci nitelikler ise renk, tat, ısı gibi yalnızca görünüşte olanlar ve bizim dışımızda belli bir varoluşu olmayanlardır. Kant bu noktada itirazını dile getirmektedir. Ona göre şeyler hakkında, onların kendinde varlıklar olmalarıyla ilgili bilgi sahibi değiliz. Onlar bizlere verilmiş olan duyu nesnelidirler ve onlar hakkında sahip olduğumuz bilgi, nelikleriyle ilgili değil yalnızca görünüşleriyle ilgilidir. Görünüşlerinin verilerine sahip olduğumuz nesnelere duyusalığımızı etkileyen ve bilgimizi bize sundukları tasarımlar aracılığıyla elde ettiğimiz şeyler olarak, dış dünyada kesin ve gerçek bir varoluşa sahiptirler.⁵⁶ Görünüşlerin neliğinin bilgi yetimiz tarafından kavranamaması, gerçekliklerinden ve varoluşlarından şüphe etme meşruiyetini sağlayamaz.

Kant buradan hareketle, maddeye yüklenen niteliksel ayrıma da karşı çıkmıştır. Maddi niteliklerin sınıflandırılmasına olan itirazının temel nedeninin bu niteliklerin maddeye yüklenmesi, yani bir anlamda maddenin kategorileri olarak görülmesidir denilebilir. Ona göre bilgiyi meydana getirecek olan niteliklerin kavranmasındaki unsur obje değil, kategorilerle donatılmış süjedir. Kant yukarıda bahsedilen felsefi anlayışı transendental realizm olarak adlandırmaktadır. Kant'a göre klasik felsefenin bu hatasının kaynağı, objektif düzenin sağlanmasına ilişkindir. Bir gerçeklik ya da harici veya objektif bir dünyanın varlığını sadece fenomenlerin birincil kaosun reddetmeye boyun eğmemek için kabul etmek, onları içsel bağlantılara ve ayrımlara atfetmek doğru değildir.⁵⁷ Ona göre bu doktrinin filozofları, insan zihnini bütün olası tecrübenin ötesine geçebilir düşüncesi gibi genel bir yanılmanın kurbanı olmuşlardır çünkü bu anlayışta ideler, kendinde şeyler olarak ele

⁵⁵ Turbayne, y.a.g.e., s. 229

⁵⁶ Kant, *Prolegomena*, s. 38

⁵⁷ F. C. Schiller, "Reality and Idealism", *The Philosophical Review*, Cornell University Press, 1893, s. 203

alınmaktadır.⁵⁸ Benzer bir itirazı Berkeley de yapmaktadır. Berkeley, Kant'ın şeylerin varoluşuna ilişkin bilginin maddesini algılarımızın oluşturduğuyla ilgili savını desteklemektedir. Ona göre insanın anlama veya hayal gücü reel varlıkların imkanının ötesine uzanmaz. Pek çok şeyin varolduğu düşünülebilir ancak bu şeyler mümkün olmak durumundadır. Kant, idelerin kendinde şeyler olarak ele alınmasıyla işlenen bu hatayı “transendental illüzyon” kavramıyla adlandırmıştır.⁵⁹

İnsan zihninin sentez sürecini kavrayabilmesi için maddi dünyayı oluşturan toplamı bir totalite biçiminde tasarlaması zorunludur. Buradan hareketle bu totalite evren olarak adlandırılır. Zihnin bu yönünde asıl problem bu totalitenin analitik mi yoksa sentetik bir bütünlük mü olduğudur. Analitik bütün fikrinde birer birer bütünün sezgisinden, verilmiş olan bütünün parçalarının analizine geçilmektedir. Uzam ve zaman da Kant'ta analitik toplam olarak düşünülmüştür. Bu nedenle Kant'a göre uzam, parçaları altında değil, parçaları içinde verilmiş olan sonsuz büyüklüktür. Öte yandan örneğin evrenin uzamda ve zamanda sonsuz olup olmadığını tartışıldığı birinci antinominin tezinde, maddi evren sentetik bir totalite olarak kurgulanmıştır.⁶⁰ Çünkü bu durumda parçaların çeşitliliğini, çokluğunu belirlemek için bütünden ilerlenmemektedir. Bir bütünün imkanını, parçalarının ardışık birleşimi vasıtasıyla kanıtlamamız gerekir.

Kant'ın birinci antinomide kullandığı sınırsızlık kavramının, Locke'un sonsuz fikriyle büyük ölçüde benzerlikler taşıdığını söylemek mümkündür. Kant'a göre sınırsızlığın transendental konsepti, hiçbir zaman tamamlanamayacak olan bir büyüklüğün sayımı için gerekli olan birimlerin ardışık sentezidir.⁶¹ Bu durumda totalite kavramının kendisi, parçaların tamamlanmış sentezinin temsili olacaktır. Locke ise büyüklüklerin sınırsızlığıyla ilgili tanımını yaparken ardışık toplamaların sürekliliğinden yararlandığı görülmektedir. Ona göre, uzamın herhangi bir uzunluk durumuyla ilgili bir fikri olan herkes, adımına bir adım daha katarak ve bunu sonsuza

⁵⁸ Watson, a.g.m., s. 20

⁵⁹ Turbayne, a.g.e., s. 231, 237-244

⁶⁰ Kant, C.P.R., s. 243-244

dek sürdürerek devam edebileceğini kavrar. Bu kişinin toplama veya sayma işlemini herhangi bir biçimde bitirme gibi bir nedeni olamaz.⁶²

Sentetik bir totalitenin çelişkili olduğu konusunda Kant ve Locke hemfikir görünmektedir. Kant'a göre yalnızca analitik bir totalite sonsuz olabilir ve eğer maddi evren sentetik bir totalite ise zorunlu olmak durumundadır. Bütünün yapısı hakkındaki Kant'ın bu anlayışı açısından bakıldığında, aklın bütüne bu tür bir yönelişinin beraberinde diyalektik illüzyonu getirdiği görülmektedir. Diyalektik illüzyon tam da, salt aklın tekil deney imkanını aşarak, totaliteyi kendi mantıksal yapısına uygun olmayan bir analogi yoluyla kavrama girişimiyle ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, her ne kadar akıl hakiki bilgiyi arasa da, yalnızca idelerle yetinmek durumundadır.

2.2. Antinomilerin Mantıksal Yapısı

Duyulur ve düşünülür dünya arasında yapılan ayırmda, düşünülür alanın idelerin bütün fikri altında birleştirilmesi sonucu aklın kaçınılmaz olarak teslim olduğu transendental illüzyon konsepti, duyum ve anlama yetisinin konusu olarak yalnızca fenomenleri mecbur kılmaktadır. Bilginin geçerliliğini yalnızca duyulabilir alanda zorunlu kılarak, duyumu bilgi nesnelere toplayıcısı kabul etmek, Kant epistemolojisinin yalnızca ilk basamağını oluşturmaktadır. Buradan sonra algılanan nesnenin “öteki” ile ilgi içine sokularak deneysel ve mümkün tek bilgi türünün meydana getirilmesi gerekmektedir.

Burada algının görevi sona ermektedir ve artık Kant'ın anlama yetisinin mutlak ilkeleri olarak tanımlamış olduğu kategoriler devreye girmektedir. Duyuların görevi duyulur alanda varolan nesnelere hakkında anlığa gerekli malzemeyi sağlamaktır. Elde edilen malzeme, anlıkta anlama yetisi tarafından düzenlenerek belli bir genellik ve ilgi içinde sunulur. Anlama yetisinin, algıları genel bir ilgi altında ele

⁶¹ Wike, a.g.e., s. 12

⁶² bkz. John Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, (çev. Vehbi Hacıkadiroğlu), Kabalıcı Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1996, s. 140-141

alması için apriori formların ne derece önemli olduklarına değinilmişti. Uzam ve zaman formlarının nesnel alanın tüm bilgi çabasında pür sezgiler biçiminde sunulmasından sonra, bilginin genelliğini sağlayacak apriori anlık çizelgesinin oluşturulması gerekmektedir.⁶³ Burada Kant'ın kullandığı yöntem, çağlar boyu filozoflar tarafından üzerinde çalışılmış olan kategoriler teorisinin yeniden yapılandırılması olmuştur.

Kategoriler bilginin süjede başlayan ve biten bilgi inşasının mantıksal tutarlılığını ve her algılayan süje için genel geçer yapılar oluşturulmasını sağlamaktadır. Kategoriler teorisi bir anlamda Berkeley'in solipsizmle sonuçlanan öğretisinin bu anlamdaki çıkış yolu olarak görünmektedir. Öyle ki süjede başlayıp biten bilgi ediminin evrenselliği, birtakım kavramların apriori nitelikte olması ve bunun her algılayan tarafından taşınması yoluyla olabilir görünmektedir. Aksi halde her algılananın bilgi sunma tarzı, algılayanın sayısı kadar olabilecektir.

Aristoteles'te genel olarak ele alınan bu kavramlara Kant da kategoriler adını vermektedir. Kategoriler anlığın temel kanonu olarak zaman ve uzam tasarımları altında fenomenlerden elde edilen deney verilerini en genel kavramlar altına sokarak bilgi ediminin ikinci ve son basamağını oluşturmaktadırlar.⁶⁴ Kategoriler apriori kavramlar olarak bilgi sentezini mümkün kılan nesnelere en genel yüklemeleri olarak varsayılmaktadır. Kategoriler fenomenleri süjeye tabi kılmakta ve onu doğanın gerçek yasa koyucusu haline getirmektedir.⁶⁵ Bu durumda duyusal bilginin görelî evrenselliği için nesne ve özne arasında varolduğu iddia edilen nihai uyum teorisi, yerini nesnenin özneye zorunlu olarak tabi olmasına bırakmaktadır.⁶⁶

⁶³ Houston Smit, "The Role of Reflection in Kant's Critique of Pure Reason". *Pacific Philosophical Quarterly*, Volume 80, 1999, s. 208

⁶⁴ y.a.g.e., s. 205-206

⁶⁵ Gilles Deleuze, *Kant'ın Eleştirel Felsefesi*, (çev. Taylan Altuğ), Payel Yay., 1. Baskı, İstanbul, 1995, s. 54

⁶⁶ y.a.g.e., s. 52

Kartezyen felsefenin düalist yaklaşımının problemlerinden biri olarak görülen ruh-beden dikotomisinde bu felsefi görüşün savunucularından, örneğin Descartes, bu iki cevheri yapı arasındaki ilişkiyi, kozalakı bez adını verdiği bir somutluğa yükleyerek kurmaya çalışmıştır. Leibniz'in birbirleriyle hiçbir harici ilişkide bulunmayan ve her biri kendi başına bir evren görünümündeki monadlarında ise problem benzer bir biçimde kendini göstermektedir. Nitekim Leibniz, her biri kendine sonsuzca yetebilen ve dışarıya pencereleri olmayan monadlar arasında evrensel bilgi sentezinin nasıl inşa edilebileceğini belli bir tür nihai uyum teorisiyle aşmaya çalışmıştır. Leibniz'e göre Tanrı Monadından türemiş olan diğer monadlar birbirleriyle ilişkisiz olsalar da, en yüksek monaddan türemeleri itibarıyla özsel olarak benzer yapıdadırlar. Bu durumda evrende varolan düzen ve son halde evrensel birlik süreci geçerliliğini bu benzerlik ve uyumdan almaktadır.

Rasyonalist felsefenin en temel problemlerinden biri olan objektif kriter sorunu empirist gelenekte de farklı bir açıdan kendini göstermektedir. Objektif kriteri yalnızca nesnenin güdümüne veren empirizm bilginin failini dışarıda tutarak süjeye yalnızca edilgin bir karakter yüklemiştir. Ancak empirist felsefenin tek yanlı ve edilgin bilgi toplama süreci ve rasyonalizmin nihai uyum teorileri ve sentez araçları Kant epistemolojisinin çizelgesinde geçersiz sayılmaktadır. Nesnenin duyulara mecbur kıldığı kavramlar, burada artık anlama yetisinin genel şeması içinde ve apriori uzam ve zaman tasarımları altında hayat bulmaktadır. Bu tasarımlar altında nesnelere arası düzenli ilişkiler, deney yoluyla anlıkta en genel kavramları altına koyularak objektif bilgiyi oluştururlar. Burada objektif kriter, ne nihai uyum ve ne de belli bir dahili ya da harici sentez araçlarıdır. Bunlar her süjede varolan kategorilerdir. Kategoriler yalnızca fenomenlerin bilgisinin apriori ve formel unsurları olabilmektedirler.⁶⁷ İdelerle tasarlanan kendinde şeylerin alanı, eleştiride hiçbir bakımdan bilginin konusu olmamaktadır. Fenomenler ise kendinde şeyler değildir. Özne, dış dünyada yalnızca görünüşler değil, reel olarak varolan fenomenlerin bilgisini, tasarımları altında ve bu genel forma uygunlukları

⁶⁷ J. D. McFarland, *Kant's Concept of Teleology*, University of Edinburgh Press, Edinburgh, 1970, s. 7

bakımından bilebilir. Fenomenleri anlığın kavradığı biçimiyle yaratan anlama yetisinin kendisi değildir ancak fenomenlerin bilgisini yaratan odur.

Kategoriler teorisi Kant'ta, Aristoteles'te olduğundan farklı bir yapı ve düzen arz etmektedir. Aristoteles'te kategoriler varlığın kategorileridir, oysa Kant kategorileri anlama yetisinin ilkeleri olarak görmektedir. Aristoteles uzam ve zamanı da dahil ettiği on kategoriye bizlere sunmaktadır. Kant ise uzam ve zamanı yalnızca algının imkanını sağlayan salt tasarımlar olarak kabul etmiş ve kategoriler çizelgesini dört temel genellik içinde on iki adet olarak ortaya koymuştur.⁶⁸ Kant'ın düzenlediği kategoriler çizelgesinde nicelik, nitelik, bağıntı ve modalite başlıkları altında sunduğu kategorilerle, antinomilerin çıkış noktası arasında oldukça yakın bir bağlantı olduğu söylenebilir.

Aklın aşkın alana gayri meşru yönelişiyle ortaya çıkan diyalektik illüzyon, bir anlamda süjenin tek bilgi olanağı olan duyular alanının salt formları altında elde edilen verilerin, anlama yetisindeki genel ve apriori kavramaların altında değerlendirilmesi yerine, bu kavramların asla karşılayamayacağı bir uğraşın sonucu olarak görülmektedir. Sonuçta kavramsız algıların ve algısız kavramların boş olduğunun teslim edilmesi, aklın bütüne yönelişinin mümkün olmadığını ifadesi olmaktadır. Kavramların iki ayrı alanın birbirine indirgenemeyen yapısında farklı rolleri paylaştıkları söylenebilir. Duyu alanında iş gören kavramlar empirik kavramlar olarak adlandırılabilir. Empirik kavram yalnızca deneyin objelerinin karşılaşması aracılığıyla duyulardan kaynaklanan genelliğin bir formudur.⁶⁹ Empirik kavram o halde, tasarımlar aracılığıyla, zihinde en genel kaplamaları altına yerleştirilerek verilen kavramdır. Duyusal alanın dışına çıkıldığında ise empirik herhangi bir işlemin mümkün olmaması nedeniyle, süjenin sahip olduğu kavramlar bunlardan farklıdır. Pür olarak da adlandırılacak bu kavramlar, deneyden soyutlanarak elde edilmez. Yalnızca anlamının kendisine bağlıdır. Kant'ın ideler

⁶⁸ Heimsoeth, a.g.e., s. 88

⁶⁹ Smit, a.g.m., s. 216

olarak tarif ettiği bu tür kavramlar, deneyin hiçbir yerinde rastlanılmayan, aklın kavramlarıdır.⁷⁰

Empirik ve pür kavramlar arasında kabul edilen bu temel farklılığın en belirgin işareti ise şudur: Empirik kavramın elde edilmesinde tek bir objeden yola çıkılmamaktadır. Objeler arası bağlantılar deneysel süreçte akıl ile birlikte hareket ederek bunları oluşturmaktadır. Oysa idelerin objeleri, ne deneyin ne de aklın konusunu oluşturmazlar.

Akılsal şeyler arasında hüküm süren koşullar ile duyusal şeyler arasında hüküm süren koşullar, akılsal olanların insan anlığının meşru objesi olmaması nedeniyle ayrılık gösterirler. Bilgimizin bütün maddesi bize duyularımız aracılığıyla verilmektedir. İdeler ya da kendinde şeyler olarak adlandırdıklarımız ise duyum yoluyla elde edilen temsiller değildirler. Bu nedenle akılsal kavramlar, sezgiye konu olan verilmiş şeylerin tümü tarafından dışta bırakılır. Diğer yandan duyusal şeylerin objeleri bize evrensel konseptlerin işaretleri olarak değil, tekel algı unsurları olarak verilmişlerdir. Bu anlamda duyusal şeylerin tekel verilerinden bütüne yöneliş, tümüyle illegal bir sıçramayı içerir.⁷¹ Kant epistemolojisinde akıl idelerinin temel kavramının bütünlük olduğu görülmektedir.

Buradaki bütün fikri tekel objeleri görü yoluyla birleştirme ile elde edilen yekunu ifade etmemektedir. İdelerdeki mevcut bütün fikri, onların karşılık geldiği kavramları zorunlu bir varoluşa yükleyerek elde edilmektedir. Bütün fikri bu durumda idelerin mutlak analitik birliğinin parçalanmaz yapısını oluşturmaktadır. Son halde parçaların birbirleriyle karşılıklı konumu ve ilişkisi ideler açısından geçerli olamaz. Empirik kavramların kategorilerin genelliği altında verilmesi, kategorilerin her nesneye yüklenebilmesi anlamındadır. “Her nesnenin onun olmasını meydana getiren bir nedeni vardır” denildiğinde, bir nedeni olma kavramı bütün deneyim

⁷⁰ Immanuel Kant, *Logic*, (trans. Robert S. Hartman – Wolfgang Schwarz), Dover Publications Inc., New York, 1988, s. 98-99

⁷¹ Laywine, *Kant's Early Metaphysics and the Origins of the Critical Philosophy*, s. 105

nesnelere atfedilebilen bir yüklem durumundadır.⁷² Akıl Kant epistemolojisinde anlama yetisinden başka bir meleke değildir ve bu nedenle kendine ait herhangi bir kavram üretmez. Akıl duyarlıktan hareket ederek salt formları aracılığıyla tüm empirik sınırlamaları soyutlayarak koşulsuz olanı kavramaya çalışır.⁷³

Kategorilerin evrensel yüklemeler olarak iş görmesi de bu soyutlamanın aklın kendi salt formları üzerinden değil, deneyin objeleri üzerinden yapılmasıyla gerçekleşir. Bu anlamda Kant'ta kategorilerin evrensel yüklemeler olması onların aklın koşulsuz olana yönelmesinin aksine koşullar dizisini oluşturmasına neden olmaktadır. Koşullar dizisi, deneyim alanında insan bilgisinin sınırlarını gösterir ve mümkün tek bilgi türü olan koşullu bilginin anlama yetisinin malzemesi olarak süjenin alırlığına sunulmasını geçerli kılar.

Kant'ın kategoriler çizelgesiyle tasarımların ışığında nesnelere en genel kaplamalarını vermesi salt aklın eleştirisinde ortaya çıkan üç temel sorunun mantıksal çözümlemesi olarak görünmektedir. Metafizik nasıl olanaklı hale gelebilir sorusunun yanıtı ise Kant'ın yargılara yapmış olduğu ayırım üzerine eğilmekle verilebilir. Kant yargıları analitik ve sentetik olarak iki türde sınıflandırmaktadır. Analitik yargılar yalnızca çelişme ilkesine dayanırlar ve yüklemde iddia edilen konuda zaten zorunlu olarak içerilmektedir. Örnek olarak , “cisimler yer kaplar” önermesi, cismin kavramı içinde yer kaplama zaten içerildiği için bilgiye yeni bir şey katmamaktadır ve analitik bir önermedir.⁷⁴ Sentetik olarak adlandırılan önermede ise yüklemde sunulan iddia konuda zorunlu olarak içerilmez ve konuya yeni bir bilgi katmaktadır.

Klasik metafizik öğretisi, Kant'a göre, çağlar boyunca analitik önermeleri dayanak yaparak kendisinin saf metafizik olarak adlandırdığı ve tek mümkün metafizik öğretisi olarak kabul edilebilecek benzerinden farklılık göstermektedir. Saf

⁷² Deleuze, *Kant Üzerine Dört Ders.*, s. 15

⁷³ Norman Kemp Smith, *A Commentary to Kant's 'Critique of Pure Reason'*, R&R Clark Limited, Edinburgh, 1930, s. 479

⁷⁴ Kant, *Prolegomena*, s. 15

metafiziğin olanağı yalnızca sentetik apriori yargılarda oluşmasıyla mümkün olabilir ve bu yalnızca saf metafizik yargılar için değil, saf matematik ve saf doğa biliminin yargıları açısından da geçerlidir.⁷⁵ Kant'a göre apriori bilgi empirik yolla elde edilmeyen bilgi türüdür. Apriori bilgi zorunluluk ve tümellik taşır ve deneyden gelmez.⁷⁶ Deneysel yargıların ise tümü sentetik yargılardır. Saf metafizik, güvenli bilgi verme iddiasını gerçekleştirme niyetindeyse yalnızca sentetik apriori yargılardan oluşmalıdır.⁷⁷ Sentetik apriori yargılar deneyden gelmez, zorunlu ve tümeldirler ancak deneyin olanağı sentetik apriori yargılara bağlıdır; yani bu yargılar deneyden gelmemekle beraber, ona olanak sağlar.

Saf doğa biliminin durumu dikkate alındığında önermelerinin sentetik apriori yargılardan oluşması gerektiği üzerinde durulmaktaydı. Mümkün deneyin koşullu sentezinin araştırılması olarak saf doğa bilimi gibi saf metafizik de sentetik apriori yargılar üzerinde temellenmek zorundadır. Aksi halde metafizik, bilgi üretmeden ziyade doğrulanması hiçbir durumda mümkün olmayan fikirler üretme durumunda kalacaktır. Burada artakalan tek problem sentetik apriori yargıların nereden kaynaklandığı ile ilgilidir. Acaba Descartes'te olduğu gibi bunlar zihnin doğuştan gelen ideleri midir? Bu sorunun yanıtı evet olamaz, çünkü bu durumda sentetik kavramının kendisinde içerilen koşullu bilgi birikiminin yadsınması zorunlu olur. Öyle ki eğer bilgi edimi yalnızca aklın ürünü ise ve doğuştansa bu durumda empirik bir doğrulama imkanı ortadan kalkmakta ve transendental sübjektif bilgi ediminin ayaklarından biri kırılmış olur. O halde sentetik yargılar objektif bilgi araştırılmasında temel koşullar olarak iş görmektedir ve apriori olmaları onların doğuştan gelmeleri anlamında değil, empirik geçerliliğe olanak sağlayacak salt kavram birlikleri olarak kullanılmalrı anlamındadır.

Buradan hareketle doğa bilimleri gibi saf matematik ve her türlü hakiki metafizik, savlarını sentetik apriori kavramlar ile kurmak zorundadır. Örneğin Kant'a

⁷⁵ y.a.g.e., s. 16-20

⁷⁶ Bedia Akarsu, *Çağdaş Felsefe, İnkılap Kitabevi*, 2. Baskı, İstanbul, 1987, s. 30

⁷⁷ Heimsoeth, a.g.e., s. 76

göre matematik yargıların tümü sentetiktir. $7+5=12$ önermesi ilk bakışta analitik bir yargı gibi görülebilir. Ancak ne 7, ne de 5, 12'de içerilmiştir. Burada anlık tekil iki apriori yargıyı birleştirmiştir ve ortaya çıkan sonuç tamamıyla yeni bir yargıdır. Geometrinin yargıları incelendiğinde ise matematik yargıların durumu çok daha açıkça görülebilecektir. Geometriye varsayılan algı formu mekanın salt algısı biçiminde değildir. Transendental felsefede ise mekan reel bir varlık türü olup sınanacak bir obje değildir. O halde geometrinin yargıları deneyden gelmez, ancak deneyden önce gelerek deneyin apriori formlarını oluşturur.⁷⁸ Mümkün deney apriori bilginin objektif gerçekliğini sağlar ve fenomenlerin bilgi konusu olmalarının şartı olan sentetik birliğe dayanırlar.⁷⁹

Kant'ta süjenin bilgi edimini sağlamanın temel koşulları olarak algı ve kavram, birbirinden ayrılmaz unsurlar olarak sunulmuştur. Süje bu haliyle Kant felsefesinde algının transendental birliği olarak anılmaktadır. Kategorilerin bilgi sürecinde üstlendikleri değişmez ve aktif rol gereği metafizik kurgunun elemanlarının etkilenmesi kaçınılmaz olmaktadır.⁸⁰ Deney verilerinden bağımsız olarak zorunlu ve mutlak yapıda arz edilen metafizik temsillerin, aklı içinden çıkılmaz güçlülere sürükledikleri iddia edilmektedir. Antinomilerin mantıksal analizinde ise Kant'ın kesin belirlemelerden kaçındığı görülmektedir. Bunun nedenlerinden birinin, Kant'ın antinomileri kritik felsefesinin açıklamayı görev addettiği temel amaç olarak görmemesi olduğu söylenebilir. Akıl kritiğinde temel argümanların yerli yerine konmasıyla doğa bilimleri ve metafiziğin çalışma alanları bir nevi belirlenmiş ve antinomilerde ortaya çıkan çelişkiler, bu alanların dışına çıkıldığında aklın ne derece yetersiz kaldığını gösteren argümanlar olarak sunulmuştur.

Bu belirsizliğin bir diğer nedeni ise antinomilerin diyalektik illüzyon üzerinde temellenmiş olmasıdır. İllüzyon insanın bütünü doğasını kavrama girişiminin bir

⁷⁸ Kant, *Prolegomena*, s. 17-18, bkz., Heimsoeth, a.g.e., s. 109

⁷⁹ Heimsoeth, a.g.e., s. 115

⁸⁰ Förster, *Kant's Transcendental Deductions*, s. 32-33

sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸¹ Diyalektik illüzyon anlığın sadece kendisinde bulunan ya da edindiği bir bilgi türünün sonucu değildir. Benzer olarak salt duyuusal belirlenimler nedeniyle ortaya çıkan bir durum da değildir. Kant'a göre böyle bir illüzyonun asıl kaynağı, duyusallığın anlık üzerinde olan belli bir tür etkisidir.⁸² Salt aklın eleştirisinde tartışılan dört antinominin sırasıyla nicelik, nitelik, bağıntı ve modalite kategorileriyle ilgili oldukları görülmektedir. Yargıların oluşmasında kategorilerin kapsamları dışında bir yargının verilmesi belirsizliğin esas nedeni olarak görülmektedir.

Diyalektik illüzyon, bilgi edimi sürecini, salt aklın kategorilerinin çatısı altından çıkararak aşkın alana doğru yönlendirmektedir. Burada aklın bütüne yönelişiyle oluşturduğu ideler, illüzyon tarafından, sentetik bir bilgi artımının ya da genişlemesinin sonunu olarak gösterilmektedir.⁸³ Örneğin herhangi bir idenin nicelik tanımı anlama yetisinin transendental çizelgesinin nicelik kategorileri altına sokulamazsa anlamsız veya belirsiz olarak kabul edilmek durumunda kalınır. Aklın antinomilerde takdim ettiği koşulsuz olan idesi, anlamının herhangi bir kavramı için ya çok geniş ya da çok dardır. Böylece koşulsuz olan idesi mümkün deney içerisinde tanımlanamamakta ve idrakin herhangi bir kavramıyla örtüşmediğinden anlamsız veya belirsiz diye reddedilmektedir.

Buna örnek olarak 1. antinomi verilebilir. 1. antinomide evrenin bir başlangıcı vardır ve uzamla sınırlıdır diye iddia eden tez, anlama açısından çok küçüktür.⁸⁴ Sonlu evren idesi anlama açısından çok küçük olarak değerlendirilir çünkü evrenin bir şey tarafından sınırlandırıldığını ileri sürer ve anlamının empirik kullanımının kanunu daha yüksek bir koşula devam edebilmek için gerilemeye ihtiyaç duyar. 1. antinominin antitezi ise evrenin bir başlangıcının bulunmadığını ve sınırsız olduğunu iddia etmektedir. Burada aklın idesi, anlamının herhangi bir konsepti açısından çok büyüktür. Çünkü mümkün empirik kavram açısından limitsiz

⁸¹ Wike, *Kant's Antinomies of Reason*, s. 90

⁸² Kant, *C.P.R.*, s. 194 - 195

⁸³ y.a.g.e., s. 196

bir gerilemeyi içermektedir. 2. ve 3. antinomiler de aynı modeli izlemektedirler. İlk üç antinominin tezlerinde, akıl, koşulsuz olan idesini, koşullar serisindeki empirik gerilemeyi zamanından önce kesip atan bir yolla tanımlar.

Burada ortaya konan itiraz, yeter-sebepe ilkesinin öngördüğü, nedenler dizisinin başlangıcında bulunan bir ilk nedenin varolduğunun koşullar serisinin kendisinden kalkarak koşulsuz olana doğru atılan, olması gerekenden daha büyük olan adıma yöneliktir. Nedenler dizisinin belirsizce geri götürülmesini durdurmak adına, makul bir nedenin varlığını ortaya koymak için geçerli bir sebebin bulunduğunu iddia etmek olanaklı görünmemektedir.⁸⁵ Empirik kanun, sayıca sonsuza yönelebilecek olan bu girişimin halkalarının her birinin tek tek sınama özgürlüğünü daima kendinde saklı tutabilecektir. Aksi kabul edildiği takdirde, ilk nedenden hareketle sonlu bir yapıyı ortaya koymada bir problem doğmamakla beraber, ilk nedene doğru hareket edildiğinde yeter-sebebin neden şu halkada değil de bu halkada varsayıldığına dair yanıtın verilmesinin hangi kriter açısından yapılacağı belirsiz görünmektedir.⁸⁶ 2. ve 3. antinomilerin antitezleri de ilkinde olduğu gibi sonsuz bir gerilemeyi öngörür ve anlamının kavramlarını aşar.

İlk üç antinomide tezin doğruluğu, antitezlerinin doğru kabul edildiğinde yanlış ya da imkansız bir sonucun bunu takip ettiği gösterilerek apagojik* bir tarzda kanıtlanır. Yine benzer biçimde antitezin doğruluğunu kanıtlamak için tez doğru kabul edilerek bunun sonucunda yanlış veya imkansız bir sonuç bulunur.⁸⁷ Nicelik antinomisi olarak adlandırılan ve evrenin zaman ve mekanda sınırları olup olmadığını sorgulayan antinomideki tezin kanıtı, antitezinin imkansız sonuçlara zemin hazırladığını bularak uygulanmıştır. Dünyanın nedenler dizisinde zorunlu bir

⁸⁴ y.a.g.e., s. 91

⁸⁵ bkz. Özlem, a.g.e., s. 49 - 50

⁸⁶ A. W. Moore, "Aspects of the Infinite in Kant", *Mind*, New Series, Volume 97, Issue 386, Oxford University Press, 1988, s. 207

* Latince "apagoge" teriminden türetilmiş olan bu sıfat, Aristoteles mantığında büyük öncülü kesin, fakat küçük öncülü yalnızca olasılı olan tasımı ifade etmek için kullanılmıştır. Bir sonucun geçerliliğini, söz konusu sonucun çelişiminin doğru olduğunu kabul ederek ve bundan kabul edilemez sonuçların çıktığını göstererek kanıtlayan tasıma işaret etmektedir.

varlığın olup olmadığının tartışıldığı dördüncü antinomide ise bir istisna söz konusudur. Modalite antinomisi olarak bilinen bu antinominin antitezi de apagojik bir kanıt kullanmaktadır. Ancak antinominin tezi apagojik bir kanıt değil, daha çok kozmolojik bir iddiaya dayanır görünümündedir.⁸⁸ Zorunlu bir varlığın mevcudiyetinin kanıtı apagojik bir kanıt olarak değil, dolaysız olarak meydana getirilmiştir. İster bir parçası ya da bir nedeni olarak olsun, zorunlu varlık tezi dolaysız bir argümandır. Ancak yine de buna belli bir itirazın yapılması olasıdır. Buna göre mutlak zorunlu bir varlığın mevcudiyetinin kanıtı kozmolojik iddianın kullanımıyla yani dolaysız olarak tamamlanabilir. Ancak bu durumda tez zorunlu varlığın duyulur dünyaya ait olduğunu kanıtlamalıdır.

Bu türde bir kanıt üretildiğinde ise bunun apagojik bir tarzda çekip çıkartıldığı söylenebilir. Zorunlu varlığın duyulur dünyaya ait olduğunu göstermek için “eğer zorunlu varlık dünya dışında ise” biçiminde karşıt fikir farz edilir. O halde 4. antinominin tezinin diğer antinomilerin tezlerinden bir bakıma farklılık gösterdiği iddia edilebilir. Çünkü hem apagojik bir yapı arz ederken hem de dolaysızdır. Buradan hareketle bu dört antinominin hem çıkış noktası ve hem de vardıkları sonuçlar dikkate alındığında temelde tek bir antinominin varlığından söz etmek makul görünmektedir. Antinomiler Salt Aklın Eleştirisinde daima tekil olarak ortaya konmaktadırlar. Antinomiler bir anlamda aklın kozmolojik bilgi girişiminin bir durumu ile ortaya çıkması açısından, evrene yönelmiş olan aklımız ve kıyaslarımızla ilgili bir durumun sorgusunu içermektedirler. Onlar deneyin empirik objeleri veya yasaları ile ilgili değildir; onlar reflektif yargılar ve akli karakterize eden kavramlar ve aşkın idelerle ilgilidirler. Kant'a göre tez ve antitezler birbirleri karşısında analitik zıtlar olarak değil diyalektik zıtlar olarak durmaktadırlar.⁸⁹ Tezler ve antitezler mantıksal açıdan tutarsız sayılamazlar çünkü onlar aklın kabul edilemez varsayımlarına dayanmaktadırlar.

Eğer evrenin sonsuz olduğu ve sonsuz olmadığı önermelerine çelişik zıtlar olmaları bakımından bakılacak olursak, evreni, görünüşlerin tam serisini kendi içinde

⁸⁷ Wike, a.g.e., s. 22

⁸⁸ bkz. Kant, C.P.R, s. 257

bir şey olarak farz etmiş oluruz. Eğer tez ve antitezler çelişik zıtlar ise biri doğru olduğunda diğzerinin yanlış olması gerekir. Fakat bunlar kabul edilemez bir koşul üzerine inşa ediliyorsa bu halde her ikisi de yanlış olabilir.⁹⁰ Çelişik zıtlar görünüşler dünyasını ya sonsuz, ya da sınırlı olarak varsayar. Diyalektik zıtlar ise serinin, görünüşlerin empirik gerilemesinden ayrı olarak, kendi içinde bir şey olmadığından yola çıkarak serinin ne sonsuz, ne de sınırlı olmadığını onaylar. Burada aklın yanlışlığı kendi objesini ele alarak işlemesidir.

Kant terminolojisinde akıl ile anlama yetisi özdeş kavramlar olarak ele alınmamaktadır. Formel olarak anlama yetisi gibi belirli bir yapıda olsa da, akıl, ne anlama yetisinin ve ne de duyusallığın hiçbir durumda sahip olmadığı kavramları kullanmaktadır.⁹¹ Anlama yetisi bu anlamda düzenli kategoriler birliğine karşılık gelirken, akıl, bu birliğin sınırlarını aşan bir yapı arz eder. Bu durumda akıl, deneyimlerin sentezinin koşullarını değil ancak ideleri, anlamanın konseptlerini organize eden kriterleri ve sonuçta genel olarak deneyimi mutlak koşulsuz bütüne ulaştırılan bir meleke olarak tanımlanabilir.⁹² Akıl böylelikle anlama yetisinin, düzenli deneysel verilerinin kullanımında yer alan sentetik birliği, kendi ideal yapısına uydurur ve onu parçaların ardışık tam toplamının ardına, yani koşulsuz olana havale eder. Kategorilerin genel formlarının altında yer almayan kavramları üreten aklın konusu, kavramlarının nesnel kullanımı itibarıyla her zaman aşkın olanla ilgilidir. Oysa anlama yetisinin kavramları sadece mümkün deneyden gelmeleri bakımından içkindir.⁹³

Anlama yetisi, kategorilerin birliği altında empirik yargıların oluşturulduğu yerdir. Akıl ise anlama yetisinin empirik yargılarını alır ve tasım haline dönüştürür. Anlama yetisinin oluşturduğu empirik yargı, büyük öncülde, akıl tarafından her

⁸⁹ Wike, a.g.e., s. 83

⁹⁰ bkz. Kant, *Prolegomena*, s.95-97

⁹¹ Kant, *C.P.R.*, s. 196

⁹² Milton Fried, "Kant's First Antinomy: A Logical Analysis", *Mind*, Volume 49, Issue 169, Oxford University Press, 1992, s. 206

⁹³ Kant, a.g.e., s. 206

zaman koşullu olarak değerlendirilir ve onu belli bir nesne ile ilgi içine koymak için bir orta terim bulmak zorundadır.⁹⁴ Verili koşullar dizisi için akıl, koşullar dizisinin tam toplamını talep etmektedir çünkü anlama yetisinin kategorileri mümkün her koşula karşılık gelir. Empirik yargının koşullara karşılık gelen her durumu, aklın, Kant'a göre “*verilen koşullar beraberinde koşulların tam toplamını yani koşulsuzu da getirir*” ilkesine dayanmasına ve bu ilkedен hareketle kategoriye, transendental ideye çevirmesine neden olur.⁹⁵ Böylece anlama yetisinin deneysel sınırları, deneyin analogilerinin objektif bilgi kriterleri alanı dışına taşırılmasıyla, akıl tarafından ihlal edilmektedir. Akıl deneyin analogilerini, koşulsuz bilgi istemine araç olarak kullanarak, tözün kalıcılığı ilkesinden “ruh” idesine, diyakronik nedensellik ilkesinden “evren” idesine ve bir arada olma ilkesinden “Tanrı” idesine varır.⁹⁶ Örneğin evren idesi, verili koşullar yığnında, regresif sentez aracılığıyla belli bir koşuldан diğerine geçilerek ve bunu “*in finitum*” sürdürerek elde edilir.

2. 3. Salt Aklın İdeleri ve Rasyonel Kozmoloji

Antinomilerin teorik arka planının temelde rasyonalizmin genel hükümlerine dayandığı söylenebilmektedir. Rasyonalist felsefenin, akılı her türlü harici ilişkinin dışında görerek yüceltmesi, ona yeterliliğinin üzerinde görevler sunmasına yol açmıştır. Burada en belirgin teorik tavırlardan biri, “ben” fikrinin yeniçağ kozmolojisi ve teolojisine yön veren kavram konumunda tanıtılması olmuştur. Bilgi kuramının hemen tümünü bu kavram üzerinde kuran Descartes felsefesinin, Kant'ı ikna etmekten oldukça uzak olduğu görülmektedir. Mümkün ve zorunlu bütün varlık basamaklarının meşruiyetini bu kavramla temellendiren Descartes ile buna karşı çıkan Kant, aklın neliğinin tanımı dahil, rasyonel psikoloji dizgesinin hiçbir aşamasında hemfikir değildirlir. Kant'a göre benlik bir iç duyu nesnesi olarak kabul edilebilir. Bunun ötesinde sürdürülecek bilgi girişimleri, herhangi bir objektif yasadan çıkmaz ve yalnızca koşulsuz olana bir yönelişi temsil eder. Öyle ki Kant'a göre ideleri taşıyan yargı “*düşünüyorum*” kavramıdır.

⁹⁴ Deleuze, Kant'ın Eleştirel Felsefesi, s. 57

⁹⁵ Kant, a.g.e., s. 232 - 233

⁹⁶ Deleuze, a.g.e., s. 58

Düşünen varlık olarak “ben” mümkün deneyin koşullarının dışındadır ve tamamıyla bir akıl kavramıdır. Eğer burada “ben” kavramının herhangi bir algı biçimine karşılık gelen yapısı olsaydı, bu durumda akıl kavramı değil algı kavramı olarak değerlendirilmek durumundaydı.⁹⁷ Ancak “düşünen ben”, dış deney aracılığıyla görüşleri bilebildiğim gibi, iç deney aracılığıyla da ruhumu bilebilmekteyim.⁹⁸ Burada Descartes ile Kant arasındaki fark, Kant'ın bu argümanı buradan öteye taşımamasında yatmaktadır. Descartes “düşünen ben”den yola çıkarak varlığı olumlarken, Kant bu girişimi dolaysız algının koşulsuz yönelimi olarak değerlendirmiştir. Bu nedenle Kant'a göre her ne kadar ben ruhumun varlığını apriori tarzda bilsem de, tasarımlarımın kudreti altında dış dünya varlıklarının yalnızca gerçekliklerini bilmemde olduğu gibi, onun neliği hakkında bir fikir yürütmem olanaksızdır.

Aslında bu argüman, tasarımlar altında bilgi ediminin yalnızca fenomenlerden elde ediliyor ise nasıl oluyor da algılarımın dışında kendinde şeyler olarak adlandırdığım bir alanın olduğunu bilebiliyorum sorusuna da bir yanıt niteliği taşımaktadır. “Ben”i dolaysız bir algı vasıtasıyla biliyor olmam, aynı zamanda “ben”in dışında reel bir varoluşu da onaylamaktadır.⁹⁹ Benim dışımda varolan, duyularımı uyaran bir görüşler topluluğunu kabul ediyor olmam aynı zamanda, her ne kadar varoluş koşulları ve biçimlerini bilmesem de, kaçınılmaz olarak kendinde şeylerin varlığını kabul etmiş olmamı gerektirmektedir.¹⁰⁰ Bu alan benim deneyimime karşılık gelen alan değil, ona ve onun koşullu sentezini oluşturacak olan aklıma sınır koyan alandır.¹⁰¹ Bu durumda belli bir varoluş biçimi kendini bana ancak tasarımlar altında iş gören kategorilerim aracılığıyla gösterebilir ve böylece nasıl ki iç deney yoluyla kendisinin neliğini bilemediğim ruhum gibi fenomenlerin de neliğini bilememekteyim.

⁹⁷ Kant, CPR, s. 193

⁹⁸ Kant, Prolegomena, s. 90

⁹⁹ a.g.y.

¹⁰⁰ y.a.g.e., s. 66 - 67

¹⁰¹ Förster, a.g.e., s. 38

Kant'ın akıl idelerinden biri olarak göstermiş olduğu “ruh” idesi üzerinde akıl, analogiler vasıtasıyla çıkarımlar yapmaktadır. Deneyin analogilerini kullanan akıl, tözün kalıcılığı ve süreklilik ilkelerinden hareketle bu ideyi tanımlamaya girişir. Dış duyu objelerinde iş gören süreklilik ilkesini örneğin “ruh” kavramının kendisine uygulamaya çalıştığımızda ise içinden çıkılmaz bir güçlkle karşı karşıya kalırız.¹⁰² Süreklilik her ne kadar dolaysız ve kesin bir ilke olsa da uygulama alanının algılanabilir alan olduğunu belirtmek gerekir. Bu anlamda dış deney ilkelerinden hareketle iç deney nesnesinin belli bir özelliğini inşa etmek geçerli bir yol değildir. Dış algı dolaysız biçimde uzamda reel olarak varolan nesnelere kanıtı olarak kabul edilir.

Doğrusu, uzamın kendisi, bilinebilirliğine olanak sağladığı fenomenlerle birlikte “ben”de hayat bulmaktadır ancak yine de dış algının tekabül ettiği bu varlık alanı “ben”in varoluşuna bağlı değildir. Veya böyle olmadığı değil ispatlanamaz ve hatta iddia dahi edilemez. Dışarıdaki dünya benden bağımsız olarak tüm gerçekliğiyle vardır.¹⁰³ Süjenin ruhu üzerinde dolaysız özbilinç ise dış dünya algılarının transendental birliğinin koşuludur. Öyle ki kavranılabilirliği bakımından, zaman ve mekan tasarımları ile dört temel kategorik sınıflandırma altında iş gören bu özbilinç, koşulların objektif geçerliliğinin dayanağıdır.¹⁰⁴ Ancak burada aklın içine düştüğü temel hata, Kant'a göre yine bu özbilinç yüklenen anlamda yatmaktadır. Değişen, dinamik süreçlere uygulanan empirik özbilinç açısından herhangi bir problem yoktur çünkü burada empirik özbilinç koşulların değişirliğine ayak uydurmakta ve somut ve dinamik alanın sezgisinin koşulu olmaktadır. Oysa Descartes terminolojisi açısından bakıldığında, burada tanımlanmış olan özbilinç, koşulların birliğinin ve bu birliğin sezgisinin tek ve zorunlu unsuru olarak düşünülmüştür. Özbilinç buradaki anlamıyla koşulların temelinde yer alan koşulsuz

¹⁰² Heimsoeth, a.g.e. , 134 - 135

¹⁰³ Kant, CPR, s. 219 -220

¹⁰⁴ Förster, a.g.e., s. 61 - 62

olarak değerlendirilir. Böylelikle buradaki “koşulsuz ben” kendini, töz, basit ve tüm diğer varlıkların kendisinden kaynaklandığı bir ide olarak sunar.¹⁰⁵

“Düşünüyorum” önermesi bu haliyle kendi dışındaki varlığı mutlak bir töz olma iddiasıyla, ruh idesinin bu anlamdaki kullanımıyla mümkün kılma çabasıdır. Ancak gözden kaçan nokta şudur ki, varlık basamağının en başında olarak düşünülen bu ide reel bir süje değil, mantıksal bir süjedir.¹⁰⁶ Mantıksal süjeye ise somut bir varlık türünün tüm gerçekliğini kendi önsel koşulunda taşıma girişimi atfedilemez. O halde ruh idesi ya da Kant'ın kritik felsefesinde Descartesçi anlamından farklı bir anlamda kullanarak transendental mantığın unsurlarının gövdesi olarak kabul etmiş olduğu¹⁰⁷ özbilinç kavramı reel dış varlığın mutlak kanıtı olarak değil kategorilerin olanağının zemini olarak kabul edilebilir. Bu anlamda kullanılan kavrama yüklenen değişmezlik ve tözsellik onun varlık koşulu üzerinde yapılandırılmaz ve ancak tüm birliğin temelinde yatan mantıksal bir süje olması üzerinde kurulabilir. Ben kavramını tasarımların ve kategorilerin imkanının temelini oluşturduğu kabul edilebilir. Öyle ki kategoriler ve tasarımlar son halde “ben”de mevcuttur ve ben kavramını bilgi ediminin dışında tutmak başlı başına bir çelişki doğurur. Ancak sezgilerin çokluğundaki söz edilen birliği taşımanın dışında herhangi başka bir özellikle tanımlama çabası sonuçsuz kalma durumundadır.

Kant'a göre aklın üç temel idesi olan Ruh, Evren ve Tanrı ideleri, klasik metafizikte sırasıyla rasyonel psikoloji, rasyonel kozmoloji ve rasyonel teolojinin anahtar kavramlarını oluştururlar. Bölünebilirlik ve sınırlılık ile ilgili olan ilk iki antinominin, evren idesinin kullanımından yola çıktığı görülmektedir. Ruh ve Tanrı ideleri ise özgürlük ve modalite antinomilerinin temel çıkış noktalarıdır. Yine evren idesi dolaylı olarak özgürlük ve modalite antinomilerinin ve özellikle de özgürlük antinomisinin kullanımındadır. Akıl bu ideleri oluştururken sırasıyla “öznenin koşulsuz birliğine”, “fenomenlerin koşullu dizisinin koşulsuz birliğine” ve “nesnel

¹⁰⁵ Kant, C.P.R, s. 204 - 205

¹⁰⁶ Heimsoeth, a.g.e., s. 135

¹⁰⁷ bkz., Kant, a.g.e., s. 234

üzerindeki koşullu idrakin koşulsuz birliğine” yönelmektedir.¹⁰⁸ Aklın görevi anlamanın her zaman sınırlı kaldığı, koşullandırılmış sentezden, anlamanın hiçbir zaman ulaşamayacağı koşulsuz olana doğru yükselmektir. Antinomilerdeki iddialar bu anlamda transendental idelerdir ve aslında onların görevi koşullanmış olandan koşulsuz olana doğru geçişi sağlamaktır. Akıl ideleri, anlamanın kavramlarının altından yatan belirsiz obje olması bakımından, koşulsuz olana ya da bir diğer ifadeyle bütünü deneyimine sahiptir.

Antinomiler böylece, yalnızca düşüncelerimizde saklı olan ve ne dış dünyada ve ne de herhangi bir harici ilişkide bulunmayan bir objeye, yani görüşlerin sentezinin mutlak koşulsuz sentezine gönderme yapar.¹⁰⁹ Bu tabiatıyla antinomiler, bütünlüğün doğasıyla, duyulur alan ve duyular üstü alan arasında belli bir tür ilişkinin köprüsü görünümündedir. Antinomilerin konusu, diyalektik kullanımda olmak üzere, koşulsuz bütünlüktür. Koşulsuz bütünlükle ilgili hazırlanan tüm tezler yani mutlak koşulsuz bütünlüğün sentezi zihnin dışında hiçbir yerde bulunmazlar. Tez ve antitezlerin koşulsuz olana bağlı başarısızlığı bu nedenle zihnin dışında değil tam da onun kendisinde aranmalıdır. Antinomilerdeki ihtilaf böylece mutlak koşulsuz bütünlük idesine yüklenebilir.

Kozmolojik soruların başarısızlığı belli bir reel obje olmaları bakımından yönelindikleri şeylerin yapısından kaynaklanmaktadır. Ancak bu haliyle kabul edilen koşulsuz bütünlük idesi, herhangi bir objeye karşılık olarak mümkün hiçbir deneyin konusu değildir ve bu ideyi belli bir objeye karşılık olarak almaktan doğan ihtilaf, yine idenin kendisinde çözümlenmelidir.¹¹⁰ Antinomilerin orijini esasında aynı temel argümana dayanmaktadır. Bu nedenle çözümleri de ayrı yolları ve formülasyonları gerektirmez. Antinomilerin bu kendine has birliği ve uyumu, orijin ve çözümlerinin koşulsuz olanın idesine bağlı olduğu gösterildiğinde ortaya çıkmaktadır.

¹⁰⁸ Kant, *C.P.R.*, s. 210; bkz., Kant, *Prolegomena*, s.83

¹⁰⁹ Wike, a.g.e., s. 11

¹¹⁰ y.a.g.e., s. 80

Evren idesinin kullanımı açısından, problem benzer bir biçimde kendini ortaya koymaktadır. Realizmin penceresinden bakıldığında, evren fikri mevcut objenin bütünlüğü olarak ele alınmaktadır. Burada deneysel işlev, yerini salt akılsal olana bırakmış görünmektedir. Öyle ki, doğanın objektif bilgi ediminin mümkün koşullarının ayaklarından birini oluşturan deney, burada bütünlük idesinin sınırsız kullanımı nedeniyle hiçbir geçerli eylem alanı bulamamaktadır. Realizmin evren anlayışı, tamamlanmış ve kendisinden zorunlu ilkeler ve şeyler çıkarsanabilecek bir modeli öngörür. Oysa deney kavramı bize tamamlanmış bir olguyu değil, süreklilik arz eden bir yapıyı vermektedir.

Fenomenler, apriori tasarımların altında bir arada olma ve ardışıklık gibi belli bir düzen içinde değerlendirilirler.¹¹¹ Ancak fenomenlerin bu düzen içinde hipotezleştirilen bütünlük kabulü, deneyin hiçbir ölçüsüne karşılık gelen objektif bir kriter değildir. Evrensel bütünlük modeli, deneyimin sınırlarına kadar genişletilip orada sona eren bir olgu olarak görülmez. Nitekim, deneyin kendisi, tekil obje birliklerinin tasarımlar altında süreksizce genişletilmesi sürecini ihtiva eder. Burada totalite fikri deneyden gelemez. Deneyim, kendisi ve anlık yasalarının düzenleyici ilkelerinden hareketle, her bir deneyim halkasından bir diğerine doğru geçişin sürecidir. Tekil obje deneyimlerinden ise objelerin reel tam toplamı olarak kabul görececek bir evren fikrinin onaylanması mümkün değildir.

Salt anlama yetisinin konusu olarak ele alınacak olan deney bilgisi tümüyle koşullu bir alanda iş görmektedir. Aklın ideleri ise koşulların ardındaki koşulsuz olanla ilgilenmektedir. Rasyonel evrenbilimin yöneldiği kavram olması açısından evren idesi, hiçbir durumda deneyimin objesi olamaz. Anlama yetisinin kavramları koşullar dizisinden çekip çıkartılırken, salt aklın ideleri koşulsuz olanın bir durumuyla ilgilidir. Koşulsuz olanın herhangi bir durumu ise transendental bilgi ediminin objelerine karşılık gelmektedir. Çünkü anlama yetisi koşullar serisinin

¹¹¹ Cassirer, a.g.e., s. 137

şeyleri ya da bu şeyler arasındaki ilişkilerle ilgili iken akıl bu şeylerin üzerindeki bütünlükle ilgilidir.¹¹²

Nesneler arasında mevcut olan nedensel ya da benzer bir tür bağ, anlama yetisinin görelî kurallar ve yasalar dizisini oluşturmaktadır. Çünkü kavrayışın koşulları olarak iş gören bu ilkeler vasıtasıyla objektif kriterlerin elde edilmesi mümkündür. Ancak anlama yetisi bu ilkeleri uygulama alanına koyduğunda, kavrayışın gerçekleşmesi, nesnelerin başka nesnelere ilgi içine sokulmasıyla gerçekleşebilmektedir. Ancak “evren idesi” mevcut objelerin tümü olarak tasarlandığında, nedensel ya da bir başka düzenleyici yasanın ışığında, dışarıda kendinden başka bir obje bırakmadığından kavrayışın dışındadır. Totalite fikri bu anlamda nedenselliğin düzenleyici kuralının ötesine geçmiştir ve bu nedenle “bir ilk neden” ya da buna benzer bir belirleme yapmak geçerli değildir.¹¹³

Antinomilerdeki kozmolojik kavramlar görüşlerle ilgilidir. Ancak buna rağmen bu kavramlar, mümkün bilgi sentezini olanaklı deneyin ötesine taşırlar. Kozmolojik idelerle ilgili iddialar, duyumun objelerinin bir belirlenimine karşılık gelmez. Empirik geriye gidişin belli bir yerde kesilmesi gerekçelendirilememektedir. Bu anlamda totalite idesi bilginin kurucu değil, düzenleyici bir yasası olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹⁴ Kozmolojik kavramların ilkenin bu durumunun dışında ele alınması Kant'a göre, rasyonel kozmolojinin ve realizmin yanılgısıdır. Antinomilerdeki iddialar bu hataya düşerek anlamının prensiplerini deneyin ötesine yayarlar ve deneyin sentezi için gerekli olan kuralları, aşkın alanın belirsiz yapısına postula ederek kullanırlar. Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken nokta, aklın bu tür bir girişiminin başarısızlığının, numenin yapısından kaynaklanmadığıdır. Numen, deneyin ya da aklın her türlü girişiminin dışındaki bir alanın adıdır. Antinomilerdeki iddialar ise kendileri hakkında hiçbir bilgi olanağının bulunmadığı

¹¹² Heimsoeth, a.g.e., s. 104 - 106

¹¹³ Cassirer, a.g.y.

¹¹⁴ Kant, C.P.R., s. 236 – 237; bkz. Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, Selçuk Yay., 5. Baskı, Ankara, 1996, s. 56

kendinde şeylere değil, tekil varoluşlarının ötesindeki bütünlüğün kurulması anlamında, fenomenlerin koşulsuz bütünlüğüne yöneltmiştir.¹¹⁵

Kozmolojik argümanın kullanım şekli bunun bir örneği görünümündedir. Evrensel açıdan bir ilk neden tesis etme girişimi, en tipik örneğini kozmolojik argümanın sunumunda verir. Kozmolojik argümanın çıkış noktası numen değil, fenomenlerin koşullu yapısıdır. Kozmolojik delil koşullu varlıktan yola çıkar ve koşullu varlığın varoluş nedeni olarak mutlak ve zorunlu bir varlığa ulaşır.¹¹⁶ Ancak bir ilk neden ya da evrenin bir başlangıcı olup olmadığıyla ilgili sorgulama, reel dünya ile ilgili hiçbir objektif bilgiye tekabül etmez.¹¹⁷ Kozmolojik idelerin salt aklı içine düşürdüğü genel yanılığının sebebi, son halde, aklın bilgi ediminin genel kuralları olarak iş gören yasaları, varlığın ontolojik unsurları olarak kabul etmesinden kaynaklanır. Kozmolojik açıdan, evren idesiyle ilgili olarak, nedensellik ilkesini objelerin kavranılışındaki anlama yetisinin apriori düzenine bağlamak yerine, onu fenomenlerin tekil ilişkilerinin ve bunların toplamının bir varlık şartı olarak öngörmek, aklın diyalektik hatasına yol açmaktadır.

Kant'ın onaylamadığı ve totalite fikrinin aşkın kullanımına verilebilecek bir diğer örnek ise teleolojik kanıttır. Burada da hareket noktasını evren idesi oluşturmaktadır. Ancak evren idesinin buradaki kullanımını objeler toplamının mutlak bütünlüğü değil, objelerin kendilerinin ve birbirleri ile olan düzen ve uyumu ile ilgilidir.¹¹⁸ Teleolojik kanıtın da temel çıkış noktası nedensellik ilkesidir. Evrende mevcut, gözle görülür bir ahengin rastlantısal olarak kabul edilmesi akıl tarafından dışlanmaktadır. Akıl, varolan ya da varolduğu düşünülen bu uyumun mimarını arar ve onu, yine salt aklın kaçınılmaz bir postula olarak sunduğu idede bulur.¹¹⁹ Salt aklın rasyonel yönelişinin kavramlarından biri olan Tanrı idesi, insan aklı ya da

¹¹⁵ N. K. Smith, a.g.e, s. 480

¹¹⁶ Everett J. Nelson, "Kant on the Cosmological Argument", *The Philosophical Review*, Volume 44, Issue 3, 1935, s. 284

¹¹⁷ Kant, *Prolegomena*, s. 84

¹¹⁸ McFarland, *Kant's Concept of Teleology*, s. 45

¹¹⁹ Kant, *C.P.R.*, s. 350 - 351

deneyiminin konusu olamamaktadır. Objeler hakkında bilgi edinme tarzı, Tanrı kavramı söz konusu olduğunda yeterli olamamaktadır. Öyle ki bu ideyi varlık silsilesinin zorunlu koşulu olarak görme isteği, bir anlamda onu, apriori ve mutlak olarak değerlendirmeyi beraberinde getirmektedir. Ancak Tanrı idesi vasıtasıyla oluşturulan yargılar sentetik apriori yargılar değildirler.¹²⁰ Bu bakımdan, salt aklın bu ideyi nedenler dizisinin zorunlu koşulu olarak anlama talebi, onu kendi sınırları dışındaki koşulsuza yükseltme çabasından başka bir şey değildir.

Tanrı kanıtlamalarının koşullar dizisine bir son verme çabası, ontolojik argümanın dışındaki kanıt türlerinde kendini aposteriori olarak sunma iddiasındadırlar. Örneğin kozmolojik kanıtta bakıldığında, olguların nedensel ardışıklığından hareketle sonsuz bir geriye gidişin mümkün olmadığından yola çıkıldığı görülmektedir. Mutlak varlık fikrine doğru giden akıl yürütme, objenin reel durumu olarak görülen koşullardan hareket etmektedir. Ontolojik kanıtta ise deney imkanı yerine, mantıksal imkan dayanak noktası olarak ele alınmaktadır.¹²¹ Varlığın bir mutlak öz tarafından öncelendiği düşüncesi, objektif bilgi edimi açısından deney imkanının ötesine doğru uzanan bir çabanın ifadesidir. Ontolojik kanıtta bu mutlak öz, her türlü belirlenimin apriori koşulu olarak kendini sunmaktadır. Koşullar dizisinin bütünü fikri, sonlu ya da sonsuz bir evren anlayışına bağlı olarak, aşkın varlık idesiyle açıklanmaktadır.

Tanrı kavramı burada bütün yüklemelerin altına girdiği kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak ontolojik argümanda, Tanrı kavramına sahip olmadan yola çıkılan akıl yürütmede problem, varlığın bir yüklem olup olmadığı noktasında Kant'ın itirazına yol açmıştır. Öyle ki "varlık" bir şeyin kavramına eklenecek bir kavram değil, mantıksal olarak bir yargının kopulasıdır.¹²² Ontolojik kanıtta imkan ve zorunluluk, cevherin tanımından hareketle ele alınarak mutlak özün varlığına

¹²⁰ Heimsoeth, a.g.e., s. 121

¹²¹ y.a.g.e., s. 139

¹²² S. Morris Engel, "Kant's Refutation of the Ontological Argument", *Philosophy and Phenomenological Research*, Volume 5, Issue 20, 1955, s. 22 - 23

geçilmesini sağlamaktadır.¹²³ Ancak varlık terimi burada Kant'a göre, cevherin tanımına yeni hiçbir şey katmamaktadır.¹²⁴ O halde Tanrı kavramının tanımından hareketle, onun reel varlığına geçiş yapılmasına imkan yoktur. Kullanılan argüman sentetik değil yalnızca analitik yapıdadır ve bu analitik yapı, bilgi ediminin belli bir durumuna karşılık gelen önerme ya da önermeler içermemektedir. Rasyonel teolojinin, varlık dizisinin apriori koşulsuzunu elde etmek için kullandığı kanıtlama da, diğer kanıtlamalarda olduğu gibi hakiki metafizik soruşturmanın dışında bırakılmaktadır.

¹²³ bkz., Don Garrett, "Spinoza's Ontological Argument", *The Philosophical Review*, Volume 88, Issue 2, 1979, s. 204 - 213

¹²⁴ Kant, *C.P.R.*, s. 336

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SALT AKLIN DİYALEKTİĞİ

3. 1. Matematik Antinomiler

Antinomiler Kant'ta, matematiksel ve dinamik olmak üzere iki grupta sınıflandırılırlar. Matematiksel antinomiler görünüşlerin sezgisiyle ilgili olanlardır ve kategoriler tablosu altındaki nicelik ve nitelik kategorilerinin içkin ve aşkın kullanımlarına karşılık gelirler. Bu antinomiler fenomenlerin kullanım alanıyla ilgilidir. Matematiksel antinomiler homojen olan koşulların birbirlerine eklenmesi ya da bölünmesi yoluyla elde edilirler. Nicelik ve nitelik antinomilerinin tezleri rasyonel alana uygulanırken, antitezleri ise empirik alanla ilgilidir. Uzam ve zaman kavramlarının geleneksel kullanımlarına göre bu kavramlarla kastedilen olgular homojendirler ve matematiksel kullanımları düşünüldüğünde nicelik ve nitelik kategorileri de benzer biçimde tanımlanabilirler.¹²⁵ Ancak matematiksel antinomilerde tartışma konusu edilen uzam ve zaman bu tür bir tanımdan hareket etmemektedir. Bu antinomiler uzam ve zaman ile ilgili değil, uzam ve zamandaki evren ile ilgilidir.

Matematiksel antinomiler, yapıları gereği, tez ve antitezlerinin iddialarının her ikisinde de yanlış olabilirler. Burada temel problem öncülde hazırlanan argümanların hatalı yapısından kaynaklanmaktadır. Örneğin, uzam ve zaman tasarımları altında düşünülen bir şeyi, bu tasarımlarla hiçbir biçimde ilişkilendirmeksizin uzam ve zamanda var olduklarını söylemek kendi içinde çelişkilidir. O halde nicelik antinomisinin savlarından hareketle, evrenin sınırlarının sorgulanması sonucu varılacak olan sonuç, ister onun sınırlı ve isterse de sınırsız olduğunu iddia etsin, her iki durumda da yanlış olma durumundadır. Öyle ki yalnızca tasarımlar aracılığıyla bilgisi elde edilebilen bir şeyin, tasarımların dışında da

¹²⁵ Smith, A Commentary to Kant's 'Critique of Pure Reason', s. 510

var oldukları söylenemez. Fenomenler yalnızca deneyde mümkündür ve deney verisi olan bir şeyin deneyden önce farz edilmesi ve varoluşunun onaylanması çelişkilidir. Yani “*kendi başına varolan bir duyular dünyası*” her durumda yanlış olacaktır.¹²⁶

Benzer bir durum nitelik antinomisi için de geçerlidir. Görünüşlerin bir kez, yalnızca tasarım oldukları kabul edildiğinde, görünüşlerin yapısıyla ilgili ister sınırlama ve ister bölme bakımından olsun, varlık yapılarına ilişkin deneyi aşan bir çıkarım her durumda yanlış olacaktır.¹²⁷ Çünkü sınırlama, tasarımların kategorilerle ilişkilendirerek sunduğu empirik bir uygulamadır. Keza bölme işlemi de hiçbir durumda deneyin kendisinden ayrılarak kendi başına uygulama alanı bulabilecek bir fonksiyon değildir çünkü yalnızca fenomenlere uygulanabilir.

3. 1. 1. Nicelik Antinomisi

Antinominin tezi “*evrenin zamanda bir başlangıcı vardır ve uzamla sınırlıdır*” argümanını savunmaktadır. Bu argümanda uzamla sınırlı olma ifadesinden kastedilen, uzamın kendisi değil, bir arada varolan şeylerin verili bütünü olarak kabul edilen maddi şeylerdir. Kapsal uzamın kendisi tezde sonsuz olarak varsayılmaktadır ve tez spesifik olarak, uzamda bir arada varolan şeylerin bütünlüğünün, uzamın her noktasına yayımlı olmadığını iddia eder. Öyle ki Kant nicelik antinomisinin antitezinin kanıtlamasını oluştururken, “*eğer uzamdaki dünya sonlu ve sınırlıysa bu halde limitsiz ve boş uzayda varoluyor*” demektedir.¹²⁸ Bu biçimiyle tezdeki sav, dünyanın uzamda varsayımsal olarak konuşlandığı yerin ötesinde boş bir uzamın reel olarak varolduğudur.

Her dört antinominin tez ve antitezlerinin savunulmasında Kant, karşıt sav iddia edildiğinde, kabul edilemez ve çelişik sonuçların ortaya çıktığını göstererek, savunulan iddianın doğruluğunu göstermektedir. Nicelik antinomisinde de durum

¹²⁶ Kant, *Prolegomena*, s. 95 - 96

¹²⁷ a.g.y.

¹²⁸ Kant, *C.P.R.*, s. 242

aynıdır. Antinominin tezi evrenin uzamda sınırlı olduğu ve zamanda sınırlı olduğu iddialarıyla iki kanıtlama çabası üzerinde temellenmektedir. Uzamın sınırlılığı ile ilgili olan argüman şöyle ele alınmaktadır: “eğer evrenin varolan şeylerin eşzamanlı olarak verilmiş sınırsız bir totalitesi olduğu kabul edilirse, o halde, sınırlı olarak verilmiş olmayan bir nicelik yalnızca kendi bölümlerinin sentezi vasıtasıyla ve bu niceliğin bütün,ü ancak tamamlanmış sentez yoluyla ya da parçaların birbirine daimi eklenişi vasıtasıyla düşünülebilir.”¹²⁹

O halde evreni belli bir verilmiş bütün olarak tasarlayabilmek için sonsuz bir evrenin sonsuz parçalarının ardışık sentezini tamamlanmış olarak kabul etmek gerekir ki bu olanaksız bir savdır.¹³⁰ Burada ilk akla gelen soru evren kavramının neden yalnızca bu yönüyle tasarlanması gerektiği olabilir. Ancak tezin argümanındaki evren kavramı, totalite kavramının parçalarının tamamlanmış sentezinin tasarımı anlamındaki özel bir duruma karşılık gelmektedir. Bu nedenle tezin iddiası bakımından evren idesinin bir başka biçimde kullanılması, antinominin yapısı göz önüne alındığında kabul edilemez. Bu durumda evrenin bir arada varolan şeylerin verilmiş sonsuz bir toplamı olarak kabul edilmesi kanıtlama şu aşamalarla gelişmektedir denilebilir.

Evreni, varolan şeylerin verili sonsuz toplamı olarak kabul edelim,

a) Bir niceliğin sınırlı olarak sezgiye verilmemiş büyüklüğü yalnızca kendisini meydana getiren parçalarının sentezi yoluyla düşünülebilir,

b) Böyle bir niceliğin toplamını düşünebilmek için, parçaların tekrarlanan eklenmelerinin sonuna kadar sürdürülmesi gerekir,

c) Sonsuz bir evreni bir bütün olarak düşünmek için parçalarının sentez süreci tamamlanmalıdır,

d) Ancak sonsuz bir niceliğin parçalarının sentez süreci kendi doğası gereği hiçbir durumda tamamlanamaz,

¹²⁹ y.a.g.e., s. 241

¹³⁰ y.a.g.e., s. 242

e) O halde, evren sonludur. (çünkü reel şeylerin sonsuz agregası, ne verili bir bütün olarak ve ne de eşzamanlı bir veri olarak düşünülemez)¹³¹

Yukarıda evrenin uzamda sınırlılığı ile ilgili argümanın basamaklarının ana fikri, gerçek şeylerin sonsuz agregasının belirli bir bütün olarak gösterilememesine dayanmaktadır. Sonuç olarak evren, uzamda sonsuza kadar yayılımlı olamaz iddiası onaylanmaktadır. Yani kavrayışın sonsuzla ilgili sübjektif imkansızlığından, varlığın sonsuzla ilgili objektif imkansızlığına varılmaktadır. Tez açısından bakıldığında evren olarak adlandırılan fiziksel varlık, mutlak uzayda belirli bir pozisyonu gerektirmektedir, yani, bütün uzayı kaplamamakta, sonlu olmak durumundadır. Tezde savunulan görüş, bu şekliyle Newtoncu bilim anlayışının tespiti durumundadır. Newton'un aktüel evren anlayışında, evren, tanımlar, yasalar ve prensiplerden meydana gelir ve bu belirlenim kaçınılmaz olarak evreni sonlu olarak kabul etmeyi gerektirir.¹³²

Evrenin zamanda sonluluğunun savunulduğu tezin ikinci kanıtlama girişiminde Kant, evrenin başlangıcı kavramından yola çıkmaktadır. Savunma şu şekilde geliştirilir: *“eğer evrenin uzamda ve zamanda bir sınırı yoksa, o halde, verili her zaman birimine kadar sonsuz bir zaman dizisi geçmiş olmaktadır. Böyle bir sonsuz dizi, bu halde hiçbir durumda ardışık sentez vasıtasıyla tamamlanamaz. O halde sonsuz bir evrensel dizi mümkün değildir. Evrenin zamanda bir başlangıcının olması zorunludur”*.¹³³

Bu duruma göre eğer sonsuzu hiçbir zaman tamamlanmayacak bir şey olarak tanımlamak doğruysa, buradan çıkartılacak sonuç, zamansal dizilerin bitimsiz olduğu (hiçbir koşul ya da koşulsuz tarafından sınırlandırılmadığı) ve ondaki hiçbir olgu ya da olayın onun başlangıç veya sonundan daha uzak ya da daha yakın olmadığıdır.

¹³¹ A. W. Moore, “A Note on Kant’s First Antinomy”, *Philosophical Quarterly*, Volume 42, Issue 169, 1992, s. 481

¹³² Sadik J. Al-Azm, *The Origins of Kant’s Arguments in the Antinomies*, Oxford University Press, Oxford, 1972, s. 14 - 15

Zamanı matematiksel değil, reel bir sonsuzluk olarak kabul ettiğimizde, evrenin bir başlangıcının olduğuna kanıt getirmek mümkün değildir. Bu problem nicelik antinomisinde, zamanın geçmişe doğru sonsuzluğu, yani koşulların regresif bitimsizliği varsayılarak aşılmaya çalışılmıştır.¹³⁴ Ancak Kant, antitezde kullanacağı bu argümanı, tezin kanıtında reddetmektedir. Tez, sınırsız gerileme fikrini reddederek bir yeter-sebeplilik ilkesinin kurulmasına dayanmaktadır. Son halde argüman aşağıdaki gibi açıklanabilir:

Ardışık koşullar serisinin zamanda belli bir başlangıcı olmadığını varsayalım,

a) Bu varsayım zamanın herhangi seçilmiş bir anına kadar sonsuz sayıdaki koşulun akışı anlamına gelmektedir,

b) Bir dizinin sonsuzluğu ardışık sentezin sonuna kadar hiçbir zaman tamamlanamaz,

c) Bu durumda zamanın herhangi bir anına kadar sonsuz sayıdaki ardışık hallerin tüketilmesi mümkün değildir,

d) O halde, evreni meydana getiren ardışık haller serisinin belli bir zamanda başlangıcının olması zorunlu bir durumdur.

Argümanın vardığı sonucun reddedildiği düşünüldüğünde, aynı zamanda hem sonsuz, hem de tamamlanmış olan bir dizi fikriyle karşı karşıya kalırız ki bu çelişkilidir.¹³⁵ Argümanın ana fikrine göre, kapsal zamandaki ardışık koşullar serisinin sonsuz olduğu varsayımı kabul edildiği takdirde, bir evren dizisi hiçbir zaman biçimlendirilemeyecektir, çünkü bu takdirde oluşturulmaya çalışılan evren dizisinin üyelerinin ardışık halleri hiçbir zaman tüketilemeyecektir.¹³⁶ Ancak, burada ve şimdi, ardışık koşulların biçimlendirdiği bir evren mevcuttur. O halde koşullar dizisi sonludur, yani bir başlangıcı vardır.

¹³³ Kant, C.P.R., S. 241

¹³⁴ Smith, a.g.e., s. 484

¹³⁵ Al-Azm, a.g.e., s. 42

¹³⁶ Quentin Smith – L. Nathan Oaklander, *Time, Change and Freedom*, Routledge, 1. ed., London, 1995, s. 11 - 13

Aklın düzenli ilkelerinin mutlak sınırsız bir limiti tecrübe etmesi mümkün değildir. Her bir koşul, dizinin üyesi olan bir diğer koşula ilerleyerek sürer. Bu nedenle Kant'a göre, evren soruşturmasında, sonsuzluk ve belirsizlik arasında bir seçim yapılmak durumundadır. Ona göre evrenin niceliği kavramını kendi içinde empirik regresyonu belirleyen belli bir yasaya göre yapmalıyız.¹³⁷ Empirik araştırmanın olanağını kuracak olan bu yasa bize, koşullar dizisinden elde edilenden daha fazlasını verememektedir. İnsan zihni, ya da deneyi, sınırsızlığı, tanımı kategorik düzenin dışında oluşturulmuş olmak üzere, her ne şekilde olursa olsun doğrulayamamaktadır. Ancak yine de koşulların her biri, bir diğerinin varoluş nedeni olarak alınarak, birinden diğerine geçişi sağlayabilen unsurlardır. Objeye açısından hiçbir niceliğin verilemediği bu düzen içerisinde, tespiti mümkün olmayan bir belirsizliğe doğru gerileme mevcuttur ve bu gerileme antitezini savunduğu sonsuza doğru olan gerilemeden ayrıdır.¹³⁸

Nicelik antinomisinde kullanılan sonsuz kavramı matematikçilerin kullandığı anlamdaki sonsuz düşüncesiyle ayrılık göstermektedir. Bu antinomide tartışılan sonsuzluk reel, yani türdeş olgu ve olayların birbirlerine dolaysız olarak eklenmeleriyle elde edilen sonsuzdur. Ancak buradan Kant'ın matematik sonsuzu reddettiği çıkarılmamalıdır. Çünkü Kant'a göre matematik sonsuz imkanı dahilindedir ancak nicelik antinomisinin kanıtlarını meydana getirirken bu sonsuz kabulünü kullanmak geçerli bir yöntem değildir. Çünkü burada kullanılan sonsuz kavramı “sonsuz bir bütünün” kendisinden ne anlaşıldığı ile ilgilidir ve sezgisel olmasa da bir öncül niteliğindedir.¹³⁹

Kant'a göre matematik sonsuzu reddedenler ise sonsuz kavramını, kendisinden daha büyüğü mümkün olmayan ve belirlenebilen bir birimin daha büyüğünün düşünülemediği bir çokluk olarak tanımlamışlar ve “en büyük”

¹³⁷ Smith, a.g.e., s. 508

¹³⁸ y.a.g.e., s. 509

¹³⁹ Kant, C.P.R., s. 243

kavramını “sonsuz” kavramı yerine geçirerek hataya düşmüşlerdir.¹⁴⁰ Antinomideki tartışmada ise Kant, bir niceliğin birimlerinin ardışık sentezinin hiçbir zaman tamamlanamayacak olduğu sonsuz kavramından yola çıkmaktadır ve bu matematiksel sonsuz kavramından farklıdır. Örneğin Cantor’un matematiksel sonsuz kavramı incelendiğinde, onun kullandığı kavram, hayali, imgesel sayısal dizilerin reel diziler kadar gerçek olduğu anlayışına dayanır. Bu anlayışın yolunda ilerlendiğinde ise “sonsuz kümeler, sonlu ve dışarıda var oldukları belirlenebilen kümeler ne kadar gerçekse, o kadar gerçektir” anlayışına varılabilmektedir.¹⁴¹ Ancak Kant’ın antinominin kanıtında kullandığı sonsuz kavramının tezdeki içeriği sınırsızca sürüp gitmemektedir ve kavramın kendi kullanımından yararlanılarak evren dizisi için belli bir başlangıcı öngörülmektedir.

Kant evren dizisinin zamandaki sınırını sorgularken, verili bir zaman noktasından önce sonsuz bir ardışık koşul dizisinin mümkün olamayacağından yola çıkmakta ve bu nedenle evrenin bir başlangıcı olması gerektiğini çıkarsamaktadır.¹⁴² Öyle ki bu çıkarımın aksi düşünüldüğünde, verili bir şimdiki zamandaki olayların hiçbir zaman olmaması gerekmektedir,¹⁴³ çünkü sonsuz belli bir sınırlamaya doğru hiçbir zaman tüketilemez. Böylelikle “evrenin zamandaki sınırlılığının” konu edildiği akıl yürütme, özetle aşağıdaki formda karşımıza çıkmaktadır.

- a) Eğer evrenin zamanda bir başlangıcı yoksa,
- b) O halde, mevcut ana kadar sonsuz sayıda anın geçmiş olması gerekmektedir,
- c) Ancak zaman mevcut anda tamamlanmıştır,
- d) O halde, zaman sonsuz bir seri değildir ve bir başlangıcı olmalıdır.

¹⁴⁰ Smith, a.g.e., s. 486

¹⁴¹ Moore, “Aspects of Infinite in Kant”, s.208

¹⁴² Kant, a.g.e., s. 245

¹⁴³ Aydın, *Din Felsefesi*, s. 47

Antinomide sonsuzluk fikri, zamansal açıdan bir ilk terime sahip olup olmadığı yönünde bir araştırılmaya tabi tutulmaktadır.¹⁴⁴ Eğer her bir anın kendisinden sonra gelen bir halefi varsa, bu durumda hiçbir zaman “şimdiki an” fikrinden söz edilemez. Bu durumda ise çelişik bir sonuca varılmaktadır.

Nicelik antinomisinin antitezi, tezde öne sürülen argümanın aksini iddia etmekte ve “*evrenin bir başlangıcı yoktur ve uzamla sınırlanmamıştır*” öncülüyle gelişmektedir. Evrenin bir başlangıcının olup olmadığı tartışmasında tezin lehindeki kanıtların Platoncular, antitezdeki kanıtların ise geleneksel empirizm tarafından savunulmuş olduğu görülmektedir.¹⁴⁵ Antinomide kullanılan “başlangıcı olma” ifadesi, aynı zamanda kendisinden önce hiçbir şeyin bulunmadığı bir durumu temsil etmektedir. Bu durum antitezde, evrenin bağlı olduğu zamansal seride sınırsızca varolmasının bir kanıtı olarak da kullanılacaktır. Kant argümanı şöyle geliştirmektedir: “*varsayalım ki evrenin bir başlangıcı vardır. Başlangıcı olma, (evren açısından) kendisinden önce şeylerin bulunmadığı bir zamanın varoluşu anlamına gelir. Yukarıdaki varsayımdan, evrenin kendisinde varolmadığı bir zamanın, yani boş bir zamanın bulunduğu çıkmaktadır. Ancak böyle bir zamanda herhangi bir şeyin varlığa gelmesi mümkün değildir çünkü bu zamandaki herhangi bir an, diğerine kıyasla, yokluğa karşı varlığın ayırıcı koşulunu kendisinde taşımaz (böyle bir şey ister kendiliğinde, isterse de bir başka neden yoluyla varlığa gelmiş olsun). Sonuç olarak şeylerin serilerinin evrende bir başlangıcı olabilir ancak evrenin kendisinin başlangıcının olması mümkün değildir ki bu halde, evren geçmiş zaman açısından sonsuzdur.*”¹⁴⁶

Argümanın böylece aşağıdaki gibi hazırlanması mümkündür:

a) Varsayalım ki evren, sonsuz kapsal zamanın, homojen ve spesifik bir anında varlığa geldi,

¹⁴⁴ Charles W. Cobb, “The First Antinomy of Kant”, *The Journal of Philosophy – Psychology and Scientific Methods*, Volume 14, Issue 25, 1917, s. 8 - 9

¹⁴⁵ Fried, “Kant’s first antinomy: A Logical Analysis” s. 207

¹⁴⁶ Kant, *C.P.R.*, s. 241 - 242

b) Buna göre, bu andan önce gelen anların boş olduğu söylenebilir,

c) Yine buna göre, temel öncülde kabul edilen varsayım, bu anın diğer anlar karşısındaki farkını da ortaya koymaktadır, öyle ki evren dizisi bu zamanda varlığa gelmiştir,

d) Ancak tezin savunucularına göre kapsal zamanın anları mutlak olarak homojen yapıdadır*; evrenin varlığa gelmiş olduğu anın kendisine ait farklı bir karakteristiği olamaz ve diğer anlardan onu farklı kılacak olan bir ayrılık söz konusu değildir,

e) O halde evren dizisi zamanın herhangi bir anında başlamış değildir ve zamansal dizide sonsuzdur.

Kozmolojik dizi ve kaplamın sonluluğu üzerine hazırlanmış olan antitezin varsayımları, aksi durumda evren dizisinin boş bir uzam ve zaman tarafından sınırlandırılmış olduğu fikri üzerinde temellenmektedir.¹⁴⁷ Kant'ın kritik felsefesinin temelleri açısından bakıldığında, ondaki uzam ve zaman konseptlerinin geleneksel felsefi dizgenin kabulünden farklı olması altında yatan nedenlerden birinin, nicelik yönünden evrene yönelen aklın, boş uzam ve zaman kavramlarını öncül olarak ortaya koyması durumunda içine düştüğü çelişik sonuçların olduğu söylenebilir.¹⁴⁸ Nicelik antinomisinin antitezinin ikinci kanıtlaması, söz edilen bu duruma bir örnek olarak gösterilebilir. Bu argümana göre evrenin uzamda sınırlılığının varsayılması için onu sınırlandıran bir boş uzayın varlığını kabul etmek gerekmektedir. Ancak sınır kavramında, nesnelerin birbirleriyle belli bir ilişki içinde bulunması söz konusudur.

Örneğin, herhangi bir nesnenin sınırının, belli bir başka nesne olduğu söylendiğinde bu ikisi arasında reddedilmesi mümkün olmayan bir ilişki de onaylanmış olmaktadır. Tezde öncül olarak kabul edilen ve uzamın kendi dışında

* Nicelik antinomisinin tez ve antitezlerinin her ikisinde de zaman serisinin bütün anları (bu anların nicelik yönünden birbirleri karşısında buldukları durum dikkate alınmaksızın) türdeş olarak kabul edilmektedir. Kant'ın kritik çözümümde ise bunun nedenleri üzerinde durulmamaktadır.

¹⁴⁷ Kant, C.P.R., s. 243

¹⁴⁸ Smith, a.g.e., s. 488

varolan sınırsız boş uzamla sınırlandırıldığı düşüncesi bu açıdan analiz edildiğinde, evrendeki fenomenlerin yalnızca birbirleriyle değil, bütünsel olarak boş uzamın kendisi ile de belli bir tür ilişkide bulunmaları zorunlu olmaktadır. Ancak evrenin kendisi mutlak bir bütün olarak kabul edilir ve “evren” denilen totalitenin dışında varolan herhangi bir sezgi nesnesi verili değildir. Bu savı reddetmek ve Kant'a göre aksinin savunulabileceği bir kanıtlanma getirmek de mümkün değildir. Öyle ki nicelik açısından bakıldığında duyumun karşılık geldiği nesne uzam ve zaman tasarımları altında verilmiş olsa da, duyumun kendisi uzam ve zaman içeren bir görü formu değildir.

Bu nedenle koşullara bağlı olarak verili her nicelik derecesi ile mutlak bir niceliksizlik arasında her zaman daha küçük nicelik değerlerinin düşünülmesi mümkündür ve bu nedenle mutlak yokluğu kanıtlayan bir algının var olması mümkün değildir.¹⁴⁹ O halde tezde iddia edildiği gibi evren dizisinin, belli bir tür mutlak yokluk olarak kabul edilebilecek olan boş uzam tarafından sınırlandırılmış olması kabul edilemez bir iddiadır. Öyle ki her sınırlandırma fonksiyonu, sınırlanan ve sınırlayan açısından bir başlangıç ve bitişi öngörmektedir. Oysa tezde verilen boş uzam fikri duyumun nesnelereinden biri değildir ve koşullar dizisinin sınırlama eylemi içinde gösterilecek bir duruma işaret etmez.

Bu düşüncenin savunucularında biri olan Descartes'in de geleneksel boşluk fikrini aynı gerekçelerle reddettiği görülmektedir. Ona göre “*filozofların anladığı anlamda bir boşluk var olamaz çünkü mekan hiçbir zaman cismin uzamından ayrı değildir*”.¹⁵⁰ Kant'ın antitezdeki kullanımı açısından bakıldığında kanıtlamanın, Descartes'in yukarıdaki iddiasıyla bir yönüyle örtüştüğü söylenebilir. Kant kartezyen felsefenin bu kabulüne antitezde onay vererek, fenomenlerin uzamı sınırlayabileceğini (çünkü fenomenler uzama bakımından sınırları kendisinde taşımaktadırlar), ancak boş uzamın fenomenleri sınırlayamayacağını savunur.¹⁵¹

¹⁴⁹ Kant, *Prolegomena*, s. 58

¹⁵⁰ Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, s. 117

¹⁵¹ Kant, *C.P.R.*, s. 245

Nicelik antinomisinin sergilediği açmaz temelde empirizm ve rasyonel kozmoloji arasındaki ayrılıktan kaynaklanır görünürken, özelde Newtoncu yaklaşım ile Leibniz ve takipçilerinin arasındaki ihtilafa dayanmaktadır.¹⁵² Leibniz temelde Newtoncu üç iddiayı reddetmekteydi. Bunlardan ilki mutlak devinim iddiasıydı. Leibniz'e göre Tanrının evrendeki harekete düz bir hat halinde ya da herhangi başka bir hat biçiminde, üzerinde hiçbir değişiklik yapmadan neden olduğunu söylemek hayali bir yaklaşımdır.¹⁵³ Filozofun bu itirazı bize Ortaçağ kozmolojisinin aynı biçimde ortaya konmuş olan problemlerinden birini hatırlatmaktadır. İkinci olarak Leibniz boşluk teorisine karşı çıkmıştır ki nicelik antinomisindeki kanıtlamalar, uzam ve zamanın sınırlılığı ile ilgili sorgulamasında, boşluk fikrini temel kavram olarak kullanılmıştır. Buna göre Leibniz, Tanrının evrenin bir bölümünü diğer bölümlerine tercih ederek doldurmasını gerektirecek hiçbir geçerli nedenin gösterilemeyeceğini vurguladı.¹⁵⁴ Bu tartışma daha sonra transendental özgürlük probleminin de dayanak noktalarından biri görünümündedir. Ve üçüncü olarak, evrenin uzamın belli bir yerinde olması düşüncesine Leibniz, böyle bir tercihin neden bir başka yerde değil de “burada” olması gerektiğinin açıklanamayacağını öne sürerek karşı çıktı.¹⁵⁵

Leibniz'e göre uzam (ve zaman), şeylerden ayrı olarak değerlendirildiğinde yalnızca saf bir ideal olanaktır. Bu nedenle uzamın sonsuz olduğunu iddia etmek, aynı zamanda uzamın varoluş açısından bağlı olduğu maddi şeyler toplamının da sonsuz olduğunu iddia etmek anlamına gelir. İddiasının kanıtını Samuel Clarke'a (dolayısıyla Newton'a) yazdığı mektupta, “*ben madde ve uzamın aynı şey olduğunu söylemiyorum, söylediğim yalnızca uzam diye bir şeyin olmadığıdır; ve uzam özünde mutlak bir gerçeklik değildir*” ifadeleriyle savunur.¹⁵⁶ Bir başka ifadeyle evren (kapsayandan kapsanana kadar) uzamın içinde olmadığından, uzamın içinde

¹⁵² Al-Azm, a.g.e., s. 30

¹⁵³ H. G. Alexander, *The Leibniz – Clarke Correspondence*, Manchester University Press, Manchester, 1956, s. 38; bkz., Gerd Buchdahl, *Metaphysics and the Philosophy of Science*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1969, s. 317 - 325

¹⁵⁴ Alexander, a.g.y.

¹⁵⁵ y.a.g.e., s. 26; bkz. Bertrand Russell, *A Critical Exposition of the Philosophy of Leibniz*, 6. Baskı, London, 1964, s. 121

¹⁵⁶ Alexander, a.g.e., s. 75

sınırlandırılmaz. Fakat uzam evrenin içindedir ve bu halde, maddi evrenin sınırları dışında varolan bir boş uzay fikri kendi içinde çelişki taşır ve anlamsız olarak değerlendirilir. Evren olarak adlandırılan koşullu dizi, uzamsal bir sonsuzluktur. Nicelik antinomisinin tezindeki kanıtlamaya, evrenin sonsuz uzamsal boyutu varsayımı, evrenin uzamsal sonsuz sürecinin tamamlanışını gerektirmez, bu nedenle bu imkan, en azından sonsuz bir zamanda varolduğu hipotezini gerekli kılar biçiminde farklı bir itirazın da sunulması mümkündür.¹⁵⁷ Ancak bu tür bir itiraz Kant tarafından öngörülmemiştir çünkü bu itirazda kullanılan “evren” kavramının içeriği, Kant'taki kullanımın dışındadır. Sonsuz uzamsal boyutlu bir evren, zamansal sonsuz sürecin imkanını gerektirir, öyle ki, Kant'a göre evren bir totalitenin meydana getirilip biçimlendirilmesinin kavramıdır.¹⁵⁸ Böyle bir evren anlayışı ise parçalarının tamamlanmış sentezi düşüncesine dayanmaktadır ki varlığın bu durumda imkansız olduğu “totalite” kavramı sezgi yoluyla elde edilemez.

Nicelik antinomisinin argümanlarında kullanılan akıl yürütmelerin, empirik ölçülerin yasalarıyla ilişkiye sokulmadan başarısız olduğu ve aklın bu tartışmada çözümsüz kaldığı görülmektedir. Uzama ve zaman dair bir önermenin doğru kabul edilebilmesi için onun kategorik tablonun yasalarının senteziyle doğrulanabilir nitelikte olması gerekmektedir.¹⁵⁹ Kategorilerin düzeni altında elde edilen her sentez sonlu bir büyüklük verir. Ancak yine de böyle bir nicelik koşulsuz olarak tamamlanmaktan uzaktır ve hep daha ileriye götürülme imkanını kendinde taşır.

3. 1. 2. Nitelik Antinomisi

Nitelik antinomisi cevherin sonsuz bölünebilirliği ile ilgilidir ve cevher kavramının genel anlamda kullanılmasıyla oluşturulmuştur. Antinominin konusunu oluşturan cevher kavramında hem maddi, hem de ruhsal cevherin kastedilmiş olduğu söylenebilir. Nitelik antinomisi, 1. antinomi yani nicelik antinomisinin bir devamı

¹⁵⁷ Al-Azm, a.g.e., s. 16

¹⁵⁸ Fried, a.g.m., s. 216

¹⁵⁹ Benjamin Ginzburg, “The Finite Universe and Scientific Extrapolation”, *The Journal of Philosophy*, Volume 32, Issue 4, 1935, s. 86

niteliğindedir ve aklın aynı özel durumu üzerinde temellenmiştir.¹⁶⁰ Birinci antinominin tezinin kanıtlanmasında Kant. “parçalarının ardışık sentezi” bakımından evren kavramından yola çıkarken, nitelik antinomisinin tezinin kanıtlanmasında “mümkün deney”e başvurmuştur.¹⁶¹ Tez, Eleştiri’de “*evrende varolan bütün bileşik cevher basit parçalardan meydana gelmiştir ve evrende basit olmayan ya da basit parçalardan oluşmamış olan hiçbir şey mevcut değildir*” biçiminde formüle edilmiştir.¹⁶²

Burada da diğer tüm antinomilerin kanıtlamalarında olduğu gibi savunulan varsayım, karşıt varsayım kabul edildiği takdirde çelişik sonuçların ortaya çıkması kanıt gösterilerek ortaya konulmuştur. Tezin iddialarını aşağıdaki formda olduğu gibi sunmak mümkündür:

a) Eğer evrende varolan her şeyin basit değil, bileşik olduğu varsayılırsa;

b) Evrende basit olarak varolan hiçbir şey olmadığı için, bileşik olarak varolan hiçbir şey de olamayacaktır (bileşik olanın varoluşunun basit olanın varoluşuna bağlı olması nedeniyle)

c) Bu halde evrende basit olan ve bileşik olan hiçbir şey var olmayacak ve öyleyse ne evren, ne cevher, geriye varolan hiçbir şey kalmayacaktır,

d) Fakat evren tüm gerçekliği ile dışarıdadır ve bu halde cevher de varolmalıdır,

e) O halde, evreni meydana getiren ve onun tek mümkün yapısal formu olarak varolan her şey basittir ya da basit parçaların bir araya gelmesiyle oluşmuştur.

Tezin bu savunmasında, bileşik olanın varlığının basit olana tabi tutulmasındaki temel düşünce, bileşimin, cevherin zorunlu değil, yalnızca arızı bir ilişkisi olmasıdır. Kant'a göre varolan her şeyin bileşik olduğu düşüncesi yadsındıktan sonra geriye varolan her şeyin basit olduğu ya da basit parçalardan

¹⁶⁰ Al-Azm, a.g.e., s. 46 - 47

¹⁶¹ Moore, “Aspects of Infinite in Kant”, s. 214

¹⁶² Kant, C.P.R., s. 246

oluştugu fikri kalmaktadır.¹⁶³ Antinomide kullanıldığı anlamdaki “cevher” kavramı uzamda varolan cevher olarak ele alınmaktadır ve hiçbir harici belirlenimin sonucu olmadan, bağımsız olarak varolmaktadır. Bu nedenle “bileşim” cevhere, arızı olmasının dışında başka hiçbir bir tarzda yüklenemez.¹⁶⁴

Kant'a göre uzay parçaların kendisini oluşturan bir bileşim olarak değil, parçalarını varoluşunu kendisinde mümkün kılan bir bütün olarak anlaşılmalıdır. Anlığın konusunu oluşturması bakımından uzay, belli ki bir bileşim olarak düşünülebilmektedir ancak bu bileşim yalnızca “ideal bir bileşim” olarak tasarlanabilir, yoksa “reel bir bileşim” olarak değil.¹⁶⁵

2. antinominin tezi Newtoncu hareket biliminin etrafında gelişen dogmatik metafiziğin tipik bir ifadesidir. Tezde kullanılan kanıtlama, Clarke, Euler ve Kant tarafından maddenin atomik teorisi olarak izah edilmiştir.¹⁶⁶ Bu teoriye göre madde, pozisyonlarını mutlak uzayda birbirleriyle ilişkili olarak ve değişmez (hareketsiz) uzayın kendisiyle bağıntılı olarak değiştiren bölünmez parçacıklardan meydana gelmektedir. Newtoncu evren teorisinde, kapsayanın kapsananla harici ve arızı bir ilişkisinin dışında, bir yandan mutlak sonsuz uzayla ve diğer yandan onda mevcut bulunan sonlu miktardaki madde ile herhangi bir zorunlu bağı yoktur.¹⁶⁷ Bu durum Kant'ın antinominin tezinin kanıtının uzam ve zamanın kendilerine kadar uzatıldığında hükümsüz kılınacağına dair ısrarına bir açıklama niteliğindedir.¹⁶⁸

Tezin kanıtının temel fikri, basit atomik parçacıklarının gerçekliğinin dışındı, evrenin bileşik maddi cevherden oluştuğu varsayılırsa geride evren adına hiçbir şeyin kalmayacak olduğudur. Temelde ise bu kanıt Clarke'ın Leibniz'e karşı ve maddenin atomik teorisinin lehinde takındığı tavidir. Clarke'a göre eğer evren basit yapıdaki

¹⁶³ a.g.y.

¹⁶⁴ Smith, a.g.e., s. 489

¹⁶⁵ Kant, a.g.e., s. 248

¹⁶⁶ Al-Azm, a.g.e., s. 52

¹⁶⁷ bkz., Koyre, *Newtonian Studies*, s. 198 - 200

tamamen katı zerrelere oluşmuyorsa (atomlar), bu halde evrende madde olarak kabul edilebilecek hiçbir şey yoktur demektir.¹⁶⁹ Eğer böyle bir sav kabul edilirse, bu durumda, bölme işleminin sonsuza kadar sürdürülmesi gerekmektedir ki böylece hiçbir zaman maddenin en küçük bir ögesi olarak kabul edilebilecek bir yapıya ulaşılamaz. Son halde bu, “varolan evrende hiçbir şey yoktur” gibi kendi içinde çelişik bir yargının ortaya çıkmasına neden olur.

Nitelik antinomisinin antitezi “*evrende varolan hiçbir bileşik şey basit parçalardan meydana gelmez ve evrende basit olarak varolan hiçbir şey yoktur*” biçimindedir.¹⁷⁰ Kant antinomideki temel problemin atomcu ya da monadçıların matematiksel bölünebilirlik ilkelerini göz ardı etmelerini ve bunun yerine fenomenleri kendinde şeyler olarak değerlendirerek onları varlığın en yapıtaşları olarak ortaya koymalarını vurgulamaktadır.¹⁷¹ Matematiksel olarak evrende ele alınacak olan bir nokta, yalın bir töz olarak değil, uzamda belli bir sınırı işaret etmesi bakımından değerlendirilebilir. Antitezde iki farklı iddia vardır. bunlardan ilki bileşik olan bir şeyin yalın (basit) parçalardan meydana gelmediği ve ikincisi, evrende basit olarak varolan hiçbir şeyin bulunmadığıdır.

Antitezin birinci iddiasının kanıtlaması aşağıdaki gibi formüle edilebilir:

- a) Eğer evrende bileşik olarak varolan bir şey basit parçalardan oluşuyorsa,
- b) Evrende varolan tüm bileşik cevher ve cevherin tüm harici ilişkileri yalnızca uzamda olanaklıdır*

¹⁶⁸ bkz., Kant, a.g.e., s. 249

¹⁶⁹ Alexander, *The Leibniz – Clarke Correspondence*, s. 54

¹⁷⁰ Kant, *C.P.R.*, s. 246

¹⁷¹ bkz., y.a.g.e., s. 249 - 250

* Kant, tezde olduğu gibi antitezde de cevher kavramını “uzamlı cevher” olarak ele almaktadır. Deneyimin tek mümkün koşulu Eleştiri’de uzam ve zaman tasarımları altında mümkündür. Ancak Kant, özel olarak matematik antinomilerde, kritik felsefesinin uzam ve zaman tasarımlarına değil, mutlak uzam ve zaman kavramlarına başvurmuştur. Öyle ki antinomilerin tarihi temelini oluşturan tartışmada maddenin nicelik ve niteliğiyle ilgili problem, mutlak uzam ve zaman kavramları etrafında gelişmektedir.

c) O halde uzay, kendisini dolduran bileşik parçalarla eş sayıdadır (çünkü bileşik cevher de uzamlı cevherdir) ve uzay basit parçalardan değil uzaylardan oluşur,

d) O halde bileşik şeyin her parçası bir uzay dolduruyor olmalıdır.

e) Ancak bileşik olan, basit parçalardan meydana gelmiştir,

f) O halde uzay basit parçalar tarafından doldurulmaktadır,

g) ancak bu sav doğru olamaz çünkü (c)'de savunulan görüş ile çelişkilidir; öyleyse varolan hiçbir şey basit parçalardan meydana gelmemiştir.¹⁷²

Antitezin ikinci kanıtlaması ise deneyimin yasaları ile geliştirilmiştir. Kant ikinci kanıtlamasını, evrende basit olan hiçbir şeyin, deneyimin herhangi bir formunun konusu olamayacağını ve bu nedenle doğrulanmasının mümkün olmayacağını göstererek sunmaktadır. Argümanın safhaları aşağıdaki gibi oluşturulabilir.

a) Varsayalım ki mutlak olarak yalın olan empirik bir obje verilir,

b) Böyle bir obje hiçbir çeşitliliğe (bileşim çokluk ve çeşitlilik barındırmaktadır) sahip olmadan bilinebilir olmalıdır (verili olan şeyin, empirik sezginin yani deneyimin objesi olması zorunludur),

c) Ancak yalın olan bir obje, ne içsel ve ne de dışsal herhangi bir deneyimin konusu olamaz,

d) Duyulur evren mümkün deneyimin tüm koşullarının toplamı olarak kabul edilmektedir,

e) Yalın olan hiçbir şey deneyimin konusunu oluşturamaz,

f) O halde, evrende hiçbir şey yalın olandan meydana gelmez; her şey bileşiktir.¹⁷³

¹⁷² Kant, C.P.R., s. 246 - 247

¹⁷³ a.g.y.

Kant buradaki kanıtlamasında, basit olarak görülebilecek olan bir cevher fikrine örnek olarak “ben” kavramını vermektedir. Ona göre “ben” düşüncesi insan zihninin dolaysız, içsel bir deneyimidir ve basit ve bölünmezdir. “Ben”, bir iç deney objesi olarak kendisini mutlak birlik olarak takdim eder çünkü kendisi, kendi deneyiminin objesidir. Ancak yine de Kant'a göre kendisini mutlak birlik olarak takdim eden bu obje, duyusallığın harici ilişkilerinin konusu olduğunda bileşik olarak görülecektir.¹⁷⁴

Bölünebilirlikle ilgili olan bu tartışmanın arka planında, sınırlılık ile ilgili olan nicelik antinomisinde olduğu gibi, Newtoncu evren anlayışı ile rasyonel kozmolojinin savunucuları olan filozoflar arasındaki karşıt teoriler yatmaktadır. Örneğin Descartes, maddenin bölünmez bir son sınırı olarak düşünülebileceğimiz bir atom kavramına hiçbir zaman ulaşamayacağımızı söylemektedir. Ona göre cevher ancak uzamda mümkün olduğundan ve uzama ilişkin hiçbir sınırlandırma girişimi başarılı olamayacağından, böyle bir cevheri yapının var olduğunu iddia etmek olanaklı değildir.¹⁷⁵

Kant erken dönem çalışmalarında atom ve boşluk hipotezlerini reddetmekteydi. Çünkü bu hipotezlerin savunucuları cevherlerin yalnızca hacimce değil, aynı zamanda kütle ve süredurumca da benzer olduklarını savunmaktaydılar. Ancak Kant cevherlerin hacimce aynı olabileceklerini kabul etse de süredurumlarının farklılık gösterebileceğine inanmaktaydı.¹⁷⁶ Felsefe açısından basit öğelerin ebediliği ve mutlaklığını kabul etmenin belli bir zorluğu bulunmaktaydı. Çünkü düşüncenin sentetik aktivitesindeki bağıllık ile tam olarak uzlaştırılmamaktaydı. Böyle bir cevher ise ister monad ve isterse atom olarak adlandırılınsın, varlığın sürekliliğinin ideal bir merkezi olarak kabul edilebilirdi.¹⁷⁷ Yalnızca eylemsiz (süreduran) ve bireysel olmak yerine, aktif ve bütün diğer cevher yapılarıyla ilişki içinde olan böyle

¹⁷⁴ y.a.g.e., s. 250 - 251

¹⁷⁵ Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, s. 72; ayrıca bkz., a.e., s. 119

¹⁷⁶ Laywine, a.g.e., s. 46

¹⁷⁷ B. C. Burt, “Natural Science and the Philosophy of Nature”, *The Philosophical Review*, Cornell University Press, 1892, s. 290

bir merkezi yapıtaşının birçok probleme çözüm olabileceği düşünülebilir. Ancak Kant'ın antitezde kanıtını sunduğu üzere, basit olan uzamlı cevherin diğer şeylerle harici ilişkilerinin deneyimin hiçbir biçimiyle ortaya konması mümkün değildir. Bu nedenle böyle bir cevherin dış dünyada reel olarak var olduğunu iddia etmek mümkün değildir ve ancak aklın “bütün”e yönelik idealinin bir iddiası olarak görülebilir.

3. 2. Dinamik Antinomiler

Dinamik antinomiler, anlamının ilkelerinin ikici grup sınıflandırılmasında yer almaktadır. Matematiksel ilkeler görünüşlerin olasılıkları ile yapılmaktaydı ve bu kategoride yer alan aksiyom ve antisipasyonlar apriori sezgiyi oluşturan ilkeler durumundaydı. Dinamik olarak adlandırılan ilkelerin elemanları ise analogiler ve postulatlardır ve mümkün deney ile meydana getirilebilirler.¹⁷⁸ Matematiksel antinomilerdeki ideler homojen olanın sentez haline getirilmesi ile yapılandırılırken, bu kez, dinamik antinomilerin ideleri heterojen olanı birbiriyle bağıntı içine koyma faaliyetini mümkün kılarlar.¹⁷⁹ Bu nedenle nicelik ve nitelik antinomilerinde uzam ve zamandaki nesnel içerik kendi sınırlandırılmalarının koşulu altında incelenirken, özgürlük ve modalite antinomilerinde bu koşullar aşılmakta ve koşulsuz olana doğru bir geçiş öngörülmektedir. Matematiksel antinomilerde konu edilen varlık, objelerinin reel varoluş yapılarının neliğiyle ilgili olarak araştırılan varlıktır. Ancak dinamik antinomilerde konu edilen varlık, yalnızca objelerinin varoluş imkanının sorgulanmasını içermektedir. Dinamik antinomilerin bu karakteri, tez ve antitezlerinin iddialarının her ikisinin de doğru olmalarını beraberinde getirmektedir. Kant bunun özgürlük antinomisinin özel durumunu örnek olarak verirken “doğa zorunluluğu yalnızca görünüşlere, özgürlük de kendi başına şeylere yüklenirse... .. hiçbir çelişme ortaya çıkmaz” ifadeleri ile vurgulamaktadır.¹⁸⁰

¹⁷⁸ Wike, a.g.e., s. 96

¹⁷⁹ Smith, a.g.e., s. 510

¹⁸⁰ Kant, Prolegomena, s. 97

3. 2. 1. Bağntı (Özgürlük) Antinomisi

Özgürlük antinomisi evreni iki farklı nedensellik anlayışı etrafında tartışmaktadır. Bunlardan biri, kendisinden önce gelen olay ve olguları, zorunlu nedensel bağlarla birbirine bağlayan bir yasa olma anlamındaki nedensellik olurken diğeri, belli bir olay ya da olgunun, evrende kendisinden önce gelen etkiden bağımsız olarak başlamasına neden olan özgür nedenselliktir. Antinomide ikinci tanımdaki özgürlük anlayışı “mutlak kendiliğindenlik” olarak tasvir edilmiştir ve transendental özgürlük olarak da adlandırılmaktadır.¹⁸¹ Tezin iddiası, “*evrendeki tek nedensellik türü, doğa yasalarından kaynaklanan ve fenomenlerin kendisinden türetildiği nedensellik değildir; fenomenleri açıklayabilmek için özgürlükten kaynaklanan bir başka nedenselliği de varsaymak zorunludur*” formundadır.¹⁸²

Tezdeki iddiaya göre fenomenlerin ardında, onların varoluş nedeni olarak, doğadaki zorunlu kozal ilişkiden bağımsız olarak varolan ve kendisi bir fenomen olmayan özgür bir neden vardır. Kant'ın transendental özgürlük olarak adlandırdığı bu tür bir özgür neden, fenomenlerin tabi olduğu zaman ve mekana da bağı değildir.¹⁸³ Nedensel zincir, koşulların meydana geldiği zaman ve uzamda gerçekleşmektedir. Ancak böyle bir neden, evren dizisindeki bir koşul değil, bütün bu koşullar dizisinin en üst nedenseli olarak mutlak bir koşulsuzluk olduğu için, zaman ve mekandan ayrı tutulmak durumundadır. Buna göre özgürlük antinomisinin tezindeki çıkarım şöyledir:

- a) Tek nedensellik türünün doğadaki nedensellik olduğunu varsayalım,
- b) Bu halde, meydana gelen her şey zorunlu ve kendisinden kaçılmayan bir kurala göre, kendisinden önce gelen bir durumu zorunlu kılar,
- c) Ancak bu durumda, nedenin kendisini meydana getirmiş olan etki, daha önce varolmadığı zamanda oluşmuş olmalıdır, çünkü her zaman varolduğu farz edildiğinde, etkinin bir sonucu olarak ortaya çıkan nedenin kendisi de zorunlu olarak her zaman varolmuş olacaktı,

¹⁸¹ Al-Azm, a.g.e., s. 86

¹⁸² Kant, C.P.R., s. 252

d) O halde, belli bir nedenin ortaya çıkmasındaki etki, yani neden olarak ortaya çıkmış olan şeyin nedenselliği olmuş olan bir şeydir ve doğadaki nedenler zincirinin tüm halkaları buna bağlı olmalıdır,

e) Eğer her şey doğa yasalarına uygun olarak neden – etki bileşiminde varoluyorsa, nedensellik açısından bir ilk başlangıcın olduğu iddia edilemez ve nedenselliğin hiçbir biçimde bir tamamlanmışlığı yoktur,

f) Ancak doğa yasasının kendisi bize, bir yeter – neden aracılığıyla belirlenmemiş olan hiçbir şeyin mümkün olamayacağını anlatmaktadır,

g) O halde, nedenselliğin tek türünün yalnızca doğadaki zorunlu nedensellik olduğunu savunan önerme kendi ile çelişkilidir ve bu tür bir nedensellik, nedenselliğin yegane biçimi olamaz.¹⁸⁴

Kant buradan yola çıkarak doğadaki nedenselliğin dışında, varoluş nedeni bir başka nedene bağlı olmayan bir anlayışa varmaktadır. Öyle ki doğa kanununun kendisinden yola çıkıldığında, sınırsız bir nedensellik fikrine ulaşamaz. Bu durumda böyle bir nedenler dizisinin tamamen özgür olarak postula edebilecek transendental bir özgürlük kavramına ihtiyaç duyulmaktadır. Her bir doğal neden, etkisini açıklamada yeterli sayılmaktadır. Bu da nedenselliğin her aşamada, bir başka açıklama ya da etkene ihtiyaç duymaksızın yeterli olduğu anlamına gelir. Varoluş bakımından önceden meydana gelmiş olan nedenler dizisi, kendi içinde varolan yetersizlikten dolayı değil, aktüel anlamdaki sınırsızlığı sebebiyle, geriye doğru hiçbir zaman tüketilemez.¹⁸⁵ Buradan hareket eden argüman koşullar dizisinin mutlak anlamda dışında varolan ve empirik izinin hiçbir nedeni tarafından belirlenmeyen bir nedensellik anlayışına geçiş yapmaktadır.

Tezde meydana getirilmiş olan özgürlük kavramı, deney tarafından hiçbir biçimde verilmiş olmayan ve doğrulanması bu bakımdan mümkün olmayan

¹⁸³ Smith, a.g.e., s. 513

¹⁸⁴ Kant, C.P.R., s. 252 - 253

¹⁸⁵ Smith, a.g.e., s. 493

transendental bir idedir.¹⁸⁶ Bir durum ya da koşul her zaman varsa, bu durumda, kozal zorunluluk açısından, ona etki eden faktör he zaman varolmalıdır. Bu nedenle ortaya çıkan her olgu ya da olayın ötesindeki nedene bakma kendimizi mecbur hissederiz.¹⁸⁷ Ancak Kant'a göre nedenler dizisi, doğadaki nedensellik yalnız başına alındığında hiçbir zaman tamamlanamaz.¹⁸⁸ Ona göre “neden”, herhangi bir belirlenim ya da etkinin yaratıcısı değildir. O yalnızca uzamsal ve zamansal kaptaki fenomenler birliğinin ilişkilendirildiği bir aktarıcıdır. Bu durumda tezin kanıtlamaları aşağıdaki gibi yeniden formüle edilebilir:

a) Doğadaki fenomenler dizisi yeni belirlenimler yaratmazlar, onlar gerçek nedenler değil yalnızca nedenselliğin aktarıcılarıdır,

b) Dolayısıyla, koşullar serisi nedenselliği, “transendental özgürlükten” (ya da diğer bir ifade ile kendisi bir başka neden tarafından belirlenmeksizin, yeni belirlenimler yaratan bir nedenden) alana kadar yalnızca bir etki vardır ve hiçbir neden yoktur,

c) Ancak nedeni olmayan bir etkinin bulunması olanaklı değildir ve yukarıdaki önermeler kabul edildiğinde, bütün serinin elemanları bağımsız birimler olarak birbirlerinden uzaklaştırılmış olurlar,

d) Bu durumda serinin her bir üyesi bir kendinde şey olarak kabul edilmek durumundadır, öyle ki, serinin üyelerinin her birindeki değişim dışarıdaki aktüel bir nedenden kaynaklanmıyorsa, değişimin kaynağı kendisi olmalıdır,

e) Ancak eylemi ve belirlenimi kendisinden kaynaklanan bir neden koşullar serisinin içinde yer alamaz,

f) O halde, koşullar serisinin belirlenimine bağlı olmayan, özgür bir nedensellik varolmalıdır.

¹⁸⁶ y.a.g.e., s. 513

¹⁸⁷ W. T. Harris, “Kant’s Third Antinomy and his Fallacy Regarding the First Cause”, *The Philosophical Review*, Volume 3, Issue 1, 1894, s. 5

¹⁸⁸ Regresyon, koşullar serisinin empirik kullanımında deney tarafından hiçbir zaman tüketilemeyen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum beraberinde aklın her zaman bir sıçramayı öngörmesine neden olmuştur. 3. antinomideki bu sıçrama ise yeter-neden olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Deneyimin birliğinin”, nedensellik yasasıyla ve ona uygun olarak elde edilmesi sebebiyle zihin her zaman bir “yeter-neden”in varlığını onaylamaya çalışmaktadır. Ancak yeter-neden fikri ortaya konduğunda deneyin kendisi de zorunlu olarak ortadan kalmış olmaktadır. Çünkü yeter-neden fikrinin kendisi hiçbir zaman empirik araştırmanın konusu değildir ve tamamen zihinsel bir ide olarak tasarlanır. Koşullar serisinin başında, onun mutlak belirlenimini sağlayan bir faktör olarak postula edilen yeter-neden idesi ise, aklın fenomenler dizisindeki tamamlanmamışlığı giderme çabasından kaynaklanmaktadır.

Kant'a göre empirik araştırmanın zorunlu bir sonucu olarak, tikel koşul olanaklarının her birinin, kendisini önceleyen bir başka koşul tarafından belirlenmesi nedeniyle evrendeki nedensel sürecin hiçbir ilk başlangıcı olmadığını öne sürmek doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü Kant'a göre argümanda söz konusu edilen “başlangıç” fikri, zamansal olarak değil nedensel olarak düşünülmüştür. Bu nedenle koşulların başka koşullar tarafından öncelenmesi zamansal öncelenme değil, nedensel öncelenmedir.¹⁸⁹ Der ki: “*şu anda doğal nedenlerin zorunlu etkileri tarafından belirlenmiş olmadan, bütünüyle özgür ve iradi olarak sandalyemden kalkarsam, bu eylemim zamansal olarak bir başka etkinin sonucu olsa dahi, doğal sonuçları ile birlikte sonsuza kadar uzanacak olan yeni bir seriyi başlatmış olurum. Çünkü yaptığım bu tercih hiçbir biçimde zorunlu etkilerin dizisinde yer almamaktadır ve bu etkilerin bir devamı sayılamaz. Aksine, (bu iradenin sonucunda) zorunlu belirlenimler olarak doğal nedenlerim eylem alanı ortadan kalkmıştır*”.¹⁹⁰ Buradaki iddia beraberinde sonsuz kadar uzanan bir sıçramayı getirmektedir. Kant'ın örneğindeki olay doğal nedenlerin bir sonucu olarak varolmaktadır çünkü koşullar dizisinin bir üyesidir. Ancak eylemin kendisi, varoluş nedenini kendinde kapsamaktadır ve bu nedenle koşullar dizisinden ayrılır. Bu ayrılık Kant'a göre sonsuza kadar uzanan yeni bir koşul serisinin zamansal değil nedensel olarak ilk başlangıcı olarak düşünülmelidir.¹⁹¹

¹⁸⁹ Kant. C.P.R., s. 254

¹⁹⁰ a.g.e., s. 255

¹⁹¹ Kant. a.g.e., s. 256

Özgür bir nedensellik düşüncesi empirik serinin sonsuza uzanan yapısal imkanının bir noktada tamamlanışının ifadesidir. Antitezde ise bunun tam aksi olarak böyle bir tamamlanmışlığın tam da deneysel açıdan hiçbir makul gerekçesinin olamayacağı iddiası üzerinde temellenmiştir. Antitez, “özgürlük diye bir şey yoktur, evrende varolan her şey doğa yalnızca doğa yasaları sonucu meydana gelir” iddiasını sunmaktadır.¹⁹² Argüman aşağıdaki gibi gelişmektedir:

a) Varsayalım ki evrendeki olayların meydana gelmesine neden olan, transendental bir özgürlük vardır,

b) Kabul edilen bu özgürlük, her türlü belirlenimin mutlak nedenselliğinin en başından itibaren kendinde taşıyacaktır,

c) Bu halde, meydana gelecek olan dizideki bütün nedenlerin nedenselliği, başlamış olan sonsuz bir dizinin tüm üyelerinde kalıcı yasaların zorunluluğu altında kendiliğinden hazır bulunacaktır,

d) Ancak, olgu ya da olayların başlangıcı, daha eyleme geçmiş olmayan (etken neden olarak ortaya çıkmış olmayan) bir nedenin varoluşunu şart koşmaktadır,

e) O halde, özgür bir nedensellik düşüncesi deneyimin birliğinin apriori koşullarını geçersiz kılmaktadır ve bu nedenle olanaklı değildir.

Kant argümanının bu kuruluş ve geliştirilmesinden sonra evrensel düzen ve bağıntının yalnızca doğal nedenlerde aranması gerektiği sonucunu çıkarmaktadır.¹⁹³ Deneysel olarak sağlanan her neden, bir başka neden ya da kendisinin varoluş nedeni olarak ortaya çıkan etki ile ilişkilendirildiği için mutlak değil sınırlı ve görelî olarak algılanmaktadır. Ancak nedensellik ilkesi koşullar serisinin bütününe hiçbir sınırlama olmaksızın uygulanmaktadır ve bu nedenle bir ilk ya da son nedenin postula edilmesi, ilkenin deneyin imkanının apriori koşulu olarak sınırlandırılmayan yapısı gereği, olanaklı değildir.¹⁹⁴ Kant özgürlük antinomisinin çatısını bağıntı kategorisindeki ilkelerle oluşturmuştur. Nedensellik yasası katı determinist

¹⁹² y.a.g.e., s. 252

¹⁹³ a.g.y.

¹⁹⁴ Cassirer, a.g.e., s. 137

anlamında kullanıldığında, mutlak olarak maddeye bağılı ve özgürlüğün hiçbir biçimde eylem alanı bulamadığı bir yapıyla karşı karşıya kalmaktayız. Bağını kategorisinin ilkeleri ise maddenin kendinde gizli olarak varolan nesnel ilkeler değildirler. Süreklilik, ardışıklık ve bir arada olma olarak tanımlanan ve “deneyin analogileri” başlığı altında verilen bu üç ilke, bizdeki objektif zaman ilişkilerini belirlememiz için gerekli olan temel unsurlardır.

Objektif bilgi ediminin gerçekleşmesi için yeterli olabilecek kriter fenomenlerdeki değişimin yalnızca zamana bağılı olarak düşünülmesi değildir. Bu değişimlerin saptanabilmesi için bu değişimler ile sürekli bağlantı halinde olan ve onu ayakta tutan töz kategorisinin zorunlu kategorisini varsaymalıyız ki deneyimin birliği bu kategorinin varlığını zorunlu kılmaktadır.¹⁹⁵ Bu taktirde evrendeki tözlerin zamanın her anında var oldukları için (tözün kalıcılığı ilkesi gereği), değişimin türü ne olursa olsun, koşullardaki değişimin belli bir ilk başlangıcının olmadığını kabul etmede Kant'a göre bir zorluk bulunmamaktadır.¹⁹⁶ Buradaki ana fikir, değişimin deneyimden elde edilebilir olmasına dayanmaktadır. Fenomenlerdeki değişimi kendisindeki kalıcılığın üzerinde bina töz kategorisi deneyimin imkanını geçerli kılan bir kriter olmasaydı, hiçbir değişim ne zamansal ve ne de nedensel olarak kavranılabilir olamayacaktı.

Nedensel dizinin ardışık sonsuz dizisi akıl için kavranılabilir değildir. Deneyim, her bir koşulun nedensel artbileşenini tekil olarak ele alır ve bunu sınırsızca sürdürür. Koşullar dizisinin sınırsız geriye gidişi ise tümünden kavranılamaz. Burada deneyimin imkanının ayaklarından birini oluşturan diğer bir kriter karşımıza ardışıklık (nedensellik) ilkesi olarak çıkmaktadır. Hume'un yaklaşımı açısından bakıldığında nedensellik, fenomenlerdeki ardışıklığın akla yüklediği sübjektif bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak kritik felsefede deneyimin birliği varlığın yapısına bağılı değildir. Töz kategorisi gibi ardışıklık da deneyden önce deneyimi mümkün kılan objenin değil süjenin zorunlu bir apriori ilkesi

¹⁹⁵ Kant, C.P.R., s. 253

¹⁹⁶ y.a.g.e., s. 254

durumundadır.¹⁹⁷ Bu biçimiyle kritik felsefedeki nedensellik hem dogmatik metafizik ve hem de septik psikolojik eleştiriden farklıdır.¹⁹⁸ Nedensellik fikri yalnızca rasyonalist varlık anlayışının iddiaları etrafında incelendiğinde, her şeyin zorunlu olarak birbirinden türemiş olduğu düşüncesi onaylanmış olmaktadır.

Temelde özgürlük antinomisinin antitezi Leibniz'in evrensel determinizmini çağrıştırmaktadır. Bu anlayış ise Newtoncu yaklaşım tarafından reddedilmektedir. Tarihi mektuplaşmada Clarke, Leibniz'e karşı evrensel determinizm yerine özgür nedenselliği savunmuştur. Leibniz'e göre şeylerin doğası bakımından gerekli olan, her olayın kendinden önce gelen uygun koşullarının ve gerekliliklerinin olmasıdır. Clarke ise buna evrensel determinizm fikrinin içinden çıkılmaz güçlülere ve kör zorunluluk ve materyalizm gibi anlayışlara yol açacağı düşüncesiyle karşı çıkmaktadır. Bundan kurtulmak ise ancak maddi evrenin özgür bir nedene olan gereksiniminde ısrar etmekle sağlanabilir.¹⁹⁹ Clarke'a göre "*hareketin bütün mekanik komünikasyonları gerçek eylemler değildir; onlar yalnızca edilgenliklerdir... .. ve eğer Tanrı ya da insan ya da aktif bir kuvvet maddi dünyadaki hiçbir şeye etki etmese de bir bütün olarak hareket niceliği olmalıdır*".²⁰⁰ Bu durumda eğer her şey Leibniz'in dediği gibi her türlü eylem mekanik ve zorunlu yasalara göre gerçekleşse idi, Descartes'in hayvanlar için öngördüğü gibi insanı da ruhsuz bir makine olarak kabul etmek zorunda kalırdık.²⁰¹

Kant'a göre de özgürlük idesi yalnız etki olarak görünüşün nedeni olması açısından zihinsel olanla ilgisinde bulunabilir ve bu nedenle maddeye özgürlük yüklenemez. Ona göre aynı zamanda içkin olarak kabul edilebilecek olan Tanrı anlayışında da özgürlük kavramının kullanılması mümkün değildir çünkü her ne kadar eylemi harici etkiler tarafından belirleniyor olmasa da, Tanrısal aklın kendisindeki ezeliyet ve ebediyet ve Tanrısal doğanın bizatihi kendisi, eylemi

¹⁹⁷ Rosenberg, a.g.m., s. 168 - 170

¹⁹⁸ Cassirer, a.g.e., s. 126

¹⁹⁹ Alexander, a.g.e., s. 98

²⁰⁰ y.a.g.e s. 110; bkz., Al-Azm, a.g.e., s. 95 - 96

²⁰¹ Alexander, a.g.y.

öncesiz ve sonrasız olarak zaten belirlemiş olmaktadır.²⁰² Antinominin çözümünde buradan yola çıkan Kant, eğer evrensel dizideki değişimlerin başlaması için transendental bir özgürlüğe onay verilecek bile olsa, bu özgür nedenin evrenin içinde değil en azından dışında olması gerektiğini vurgulamaktadır. Öyle ki evrendeki tözlere böyle bir özgürlük gücünün verilmesi, doğanın kendisinin ortadan kalkmasına neden olur.²⁰³ Gerçi Kant'a göre özgür nedensellikten tam bir yasasızlık ve kaosun anlaşıldığı doğru değildir. Ancak doğanın yasaları ile belli bir tür uygunluk göstereceği söylenemez.²⁰⁴ Bu nedenle özgürlük antinomisinin tez ve antitezlerinin kanıtlarının her ikisinin de birbirlerine zarar vermeden, biri akılsal diğeri de duyuusal alanda olmak üzere, öne sürülmeleri mümkündür.

Antinominin tezine göre özgürlük postula edilmelidir çünkü aksi halde nedensellik ilkesi kendi ile çelişecektir. Ancak antiteze göre de aynı nedenden dolayı özgürlük reddedilmek durumundadır.²⁰⁵ Antinominin bu yapısı kanıtlamaların her ikisinin de birada varolabileceklerini son halde postula etmektedir. Nitekim Kant'a göre zaman ve mekan içinde kavranılan doğa, temelde akılsal alanın görünüşünden başka bir şey değildir.²⁰⁶ Antinominin tezindeki özgürlük kanıtı, yalnızca kozmolojik ve teolojik koşulsuzun varlığının kanıtından bir sonuç çıkarma sayılabilir. Bu özgürlük, kozmolojik koşulsuzun olduğu gibi kanıtlanmış bir varlıktan çok kabul edilebilmesi makul olan bir imkan niteliğindedir.²⁰⁷ Kozmolojik anlamdaki özgürlükten, kendiliğinden başlangıç gücü olan bir durum anlaşılır ve transendental özgürlük daha sonra konu edilecek olan pratik özgürlüğe geçişi sağlayacak olan bir köprü niteliğindedir.²⁰⁸ Pratik özgürlüğün ahlaki problemi, transendental özgürlüğün daha genel bir probleminin özel bir durumudur. Bir sonuç olarak transendental özgürlüğün yadsınması ise pratik özgürlük anlayışının yok edilmesi anlamına gelir.

²⁰² Kant, *Prolegomena*, s. 98

²⁰³ Kant, *C.P.R.*, s. 255; bkz., Wike, a.g.e., s. 58

²⁰⁴ Kant, *Prolegomena*, s. 112

²⁰⁵ Smith, a.g.e., s. 494

²⁰⁶ Kant, y.a.g.e., s. 113

²⁰⁷ Smith, a.g.e., s. 497

²⁰⁸ Al-Azm, a.g.e., s. 90

3. 2. 2. Modalite Antinomisi

Modalite antinomisinin iddialarını temeli, özgürlük antinomisinin kanıtlamalarında bulunabilir. Transendental özgürlük, felsefe tarihi boyunca bir mutlak varlık anlayışı üzerinde temellenmiştir. Mutlak varlık ise olgular dizisinin kendisinden değil, onu aşan bir alandan elde edilmektedir. Özgürlük antinomisinin antitezindeki iddia da tamı tamına bunu destekler. Bu iddiaya göre özgürlükten gelen bir neden, koşullar dizisinin kendisinden elde edilemez ve mutlaka kullanılması gereken bir ide olarak tasarlanacaksa, evrenin içinde değil dışında aranmalıdır. Modalite antinomisi modalite kategorisi ile ilişkilidir. Antinomi bizim düşüncemize yeni bir bilgi katmaz fakat düşüncemizin bağlantılarını bilgi yetimize doğru belirler. 4. antinomi neyin mümkün, neyin gerçek ve neyin bir bütün olarak evrene ilişkin neyin zorunlu olduğunu belirler. Modal kategorini ya da ilkenin hedefi de bir bütün olarak evrendir.²⁰⁹

Modalite kategorisinin ilkeleri (imkan, varoluş, zorunluluk) objenin düşünülebilirliğinin temel koşullarıdır. Objelerin bu ilkelerle düşünülebilmesi, objeye yeni belirlenimler yüklenmesi anlamında değildir. Modal ilkeler bizim empirik kavrayışımızın apriori koşullarıdır.²¹⁰ Belli bir obje de yalnızca bu kategorinin ilkelerinin çatısı altında bilinebilir. Ancak kategorini ilkeleri duyulur alanın bilgisinden başkasına uygulanamamaktadır. Ancak akıl burada kalmaz ve koşulların ardındaki koşulsuza doğru her zaman bir eğilim taşır. İlk üç antinomide dolaylı ve dolaysız olarak başvuru ruh ve evren ideleri tam da burada yerini Tanrı idesine bırakmaktadır. İlk üç antinominin tezi, bütün diğer parçaların kendisine tabi olduğu serinin bir parçası olarak bir koşulsuz olan vardır diye iddia ederken, modalite antinomisinin tezindeki iddianın kapsamı genişletilmiş ve iddia, evren dizisinin bir parçası ya da bir bütün olarak onun varoluş nedeni olmak üzere ondan ayrı bir koşulsuzun varlığına kadar ilerletilmiştir.

²⁰⁹ Wike, a.g.e., s. 58

²¹⁰ Cassirer, a.g.e., s. 129

Tanrı idesinin analizinde diğer idelerden farklı bir yöntem kullanılmamaktadır. İde kendisini aşkın anlamında sunar ancak yalnızca tekil koşullara uygulanan bir deneyim aracılığıyla oluşturulur. Antinomide varolan çatışmanın kaynağı da bu durum olarak görülebilir.²¹¹ Antinomide kullanılan kozmolojik kanıtlama, koşullar serisinin sınırsızca sürdürülebilmesi nedeniyle, fenomenler toplamından yola çıkılarak mutlak bir nedene varılamayacağını ve bu nedenle fenomenlerin birliğini dışında varolan bir mutlak varlık fikrinin öngörülmesi gerektiğini vurgular.²¹² Modalite antinomisinde tezin iddiası “*evrende onun bir parçası ya da nedeni olarak mutlak bir zorunlu varlık vardır*” biçimindedir.²¹³

Antinominin tezindeki iddianın kanıtlaması aşağıdaki gibi yapılabilir:

a) Fenomenlerin tamtoplamı olarak duyulur evren değişimler dizisini de içermektedir, öyle ki değişim olmadan zamansal dizideki tasarımlar bu olmadan olanaklı değildir,

b) Ancak her değişim kendisini zamansal olarak gerektiren bir koşulun sonucu olarak ortaya çıkmaktadır,

c) Koşullar serisinin verili her elemanı, varoluşunun zorunlu yapısı açısından, bütün bir koşullar serisini, zorunlu bir koşulsuza kadar sürdürmek durumundadır,

d) Bu halde, eğer değişim (en başından) varoluşunu mutlak olarak böyle bir zorunluluğa dayanak yapıyorsa, duyulur evrene ait böyle bir koşulsuz zorunluluk varolmalıdır,

e) Çünkü eğer koşulsuz zorunluluk evrende değil de onun dışında varolsaydı, bu halde, değişimler, evrende varılmadan, evrendeki koşullu değişimin kaynağı olan bir koşulsuzdan türetilmiş olacaktı,

f) Ancak bunun olması mümkün değildir, çünkü, koşullardaki değişimler açısından zamansal bir serinin başlangıcı, yine zamanda yer alan bir varoluş tarafından belirlenebilir,

²¹¹ Kant, *Prolegomena*, s. 100 - 101

²¹² Cassirer, a.g.e., s. 140

²¹³ Kant, *C.P.R.*, s. 257

g) Bu nedenle yukarıdaki önermenin aksi düşünülduğünde, koşullardaki değişimin başlangıcının, dizinin en yüksek koşulu olan bu nedenin varolmadığı bir zamanda varolduğu gibi çelişik bir düşünce ortaya çıkacaktır,

h) O halde, değişimler dizisinin zamansal başlangıcı olarak kabul edilen zorunlu koşulsuzluk, duyulur evrende aranmalıdır,

i) Nedensellik ve zamansal ardışıklık, fenomenlerden ayrı olarak düşünülemez,

j) O halde, evrende, onun bir parçası ya da nedeni olarak mutlak koşulsuz bir varlık vardır.²¹⁴

Modalite antinomisinde koşullu varlıktan koşulsuz varlığa bir geçiş söz konusudur. Ontolojik kanıt, kavramın kendi içeriğinden yola çıkarak mutlak varlığın varoluşunu tesis etmekteydi. Ancak bu kanıtlamada yalnızca kozmolojik kanıtlama söz konusu olabilmektedir. Öyle ki kozmolojik kanıtlamada evren serisinin nedenler bileşimi sınırsızca sürdürülmekte²¹⁵ ve bu nedenle serinin sınırsızlığı, kendi içinde bir ilk nedenin varolmasını zorunlu koşturmaktadır. Kozmolojik kanıtlamada bu gerekçeler etrafında denilebilir ki, bir mutlak varlık, evren dizisinin içinde olup olmadığı noktasında tartışılır. Ancak tam da bu noktada akıl, koşullu varlıktan koşulsuz olana doğru geçişi talep etmektedir. Koşullu olarak düşünülen şey, sınırsız gerileme vasıtasıyla en yüksek koşula ulaşmanın aracı durumundadır.²¹⁶

Koşullar arası ilişkiye yüklenen bu anlam çerçevesinde düşünülduğünde ise koşulsuz varlık, fenomenlerin zamansal ardışıklığının en üst üyesi olmasının dışında düşünülemez çünkü son tahlilde kendisinden hareket edilen dizinin olası tüm üyeleri mümkün deneyin objeleridirler.²¹⁷ Tezde Tanrının mutlak varlığının kanıtlanmasındaki temel prensip, olayların geçmiş dizilerinin bir olayın bütün

²¹⁴ Kant, a.g.e., s. 257 - 258

²¹⁵ Munitz, "Kantian Dialectic and Modern Scientific Cosmology", s. 327

²¹⁶ Kant, a.g.e., s. 259

²¹⁷ y.a.g.e., s. 259 - 260

durumlarının kaplamasını oluşturamayacağı düşüncesidir.²¹⁸ Çünkü aksi halde olayın geçmişi sonsuza uzanır ve bitimsiz olan bir şey kapsanabilir değildir.

Modalite antinomisinin tezi, antitezin kanıtını çürütmekten çok kendi kanıtının geçerliliğini ortaya koyma girişimindedir. Kant, modalite antinomisi ile ilgili olarak gerek tez ve gerekse de antitezlerinin her ikisinin de çelişik bir durum yaratmadan bir arada varolabileceklerini savunmuştur. Buradaki açıklama “ay kendi etrafında dönmektedir çünkü yalnızca bir yüzünü görmekteyiz” önermesi ile “ay kendi etrafında dönmez, çünkü yalnızca bir yüzünü görmekteyiz” önermeleri arasındaki kıyasa benzer.²¹⁹ Kendinde şeylerle ilgili olarak onların neliği hakkında herhangi bir fikir sahibi olmamız mümkün değildir ve daha da katı bir yaklaşımla var oldukları dahi iddia edilemeyebilir. Ancak kendinde şeyleri bilgimizin fenomenal objelerinin gerçek bir sureti olarak kabul etmek durumunda kalırız. Çünkü aksi halde, hiçbir şey yokken bir şeylerin varolduğu gibi çelişik bir çıkarımla karşı karşıya kalırız.²²⁰

Modalite antinomisinin tezi de aynı yöntem üzerinde gelişme göstermektedir. Evrensel dizinin sınırsızlığı her ne kadar tekil koşulların deneysel olarak birbirine eklenmesiyle tüketilme girişiminde ise de, asla tamamlanamayacak olan bu yapıyı bir ilk başlangıç fikri ile bütünsel ve anlaşılır kılma girişimi her zaman devam etmektedir. Ancak Kant, böylesi bir girişimin filozoflarca evrensel dizinin en yüksek dizisi olma anlayışından çıkarılıp, onu evren dizisinin tamamen dışında görme çabasını tamamıyla temelsiz ve haksız bulmaktadır.²²¹ Ancak burada ortaya çıkan bir diğer problem, eğer Tanrı evrensel dizinin bir parçası olarak varoluyorsa bu onun uzamda varolduğu anlamına gelmektedir. Bu ise Tanrının üç boyutlu bir obje gibi tasarlanmasını beraberinde getirmektedir. Ancak eğer Tanrı boyutsuz olarak kabul ediliyorsa, bu halde nasıl oluyor da uzamda yer alıyor sorusu gündeme

²¹⁸ Smith, a.g.e., s. 496

²¹⁹ a.g.y.

²²⁰ J. G. Schurman, “Kant’s Critical Problem: What is it in Itself and for Us?”, *The Philosophical Review*, Cornell University Press, 1893, s. 134

²²¹ Kant, a.g.e., s. 260

gelebilmektedir. Leibniz'in Newtoncu kozmolojiye karşı çıkmasındaki bir başka noktanın da bu yaklaşımdan kaynaklandığı söylenebilir.²²²

Modalite antinomisinin antitezi “evrende ya da evrenin dışında, onun bir nedeni ya da parçası olarak varolan mutlak zorunlu bir varlık yoktur” iddiasını dile getirmektedir. Buna göre antinominin iki ayrı kanıtlamasından ilki aşağıdaki gibi gelişmektedir:

a) Eğer aksi kabul edilirse, yani evrenin bir nedeni ya da bir parçası olarak mutlak zorunlu bir varlığın olduğunu kabul edersek,

b) Bu halde iki sav mümkündür; ya böyle bir zorunlu varlığın kendi değişimlerinin, koşulsuz olarak zorunlu olan ve bu değişimin ortaya çıkmasında etken olan bir nedenden kaynaklanmayan bir başlangıç vardır; ya da evren dizisinin kendisinin bir başlangıcı olmayacaktır ki bir bütünün varoluşu eğer tek bir parçasında zorunlu bir varoluş yapısı taşımıyorsa zorunlu olarak adlandırılmaz ve bu durumda yargı kendi ile çelişmektedir,

c) O halde evrenin bir nedeni ya da parçası olarak mutlak zorunlu bir varlık yoktur.²²³

Kanıtlamanın ikinci çıkarımı ise şöyle formüle edilmiştir:

a) Eğer evrenin dışında, ondan ayrı olarak mutlak zorunlu bir varlığın olduğunu varsayarsak,

b) Bu durumda zorunlu bir neden olarak kabul edilen bu varlık, evrendeki koşullu değişim serisinin en yüksel üyesi olarak kabul edilmelidir ve bu serinin varoluşunu başlatıyor olmalıdır,

c) Bu halde zorunlu nedenin kendisi de (belli bir zamanda) eyleme başlamalıdır (çünkü koşullardaki değişimi başlatan koşulsuz neden olarak alınmıştır),

²²² Grant, a.g.e., s. 94 - 95

²²³ Kant, C.P.R., s. 257

d) Ancak değişim koşullara ait bir kavramdır ve ancak fenomenlerin alanında görülür,

e) O halde değişimlerin mutlak nedeni olarak kendisinde de eylem barındıran bu varlık evrenin içinde olmalıdır ki bu temel öncüldeki iddiayla çelişmektedir.²²⁴

Kanıtlamalarda her iki çıkarım da teolojik değil kozmolojik bir endişenin ürünü olarak görülebilirler ve çıkarımlar teolojik değil kozmolojik koşulsuzla ilgilidir denilebilir. Teolojik kozmolojik arasındaki bu ayrım, teolojik argümanın fenomenler dünyasından ayrı olan bir koşulsuz olanla ilgili olması ve kozmolojik argümanın ise evrenden yola çıkılarak hazırlanması dolayısıyla yapılabilir.²²⁵ Yukarıdaki kozmolojik çıkarımlar ise iki yolla ilerlemektedir. İlkin zorunlu bir varlığın evrende herhangi bir yerde olmadığına vurgulanması olarak kendisini göstermekte iken, diğeri zorunlu bir varlığın evrenin dışında herhangi bir yerde bulunmadığı ile ilgilidir. Bu iki çıkarım sonucunda antitezin bir önerme olarak sunduğu iki iddia da kanıtlanmış olmaktadır.

Antitezin, zorunlu varlığın evrenin dışında onun bir nedeni olarak varolduğu iddiasını çürütme girişimi, Newtoncu anlayışın reddedilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. 3. ve 4. antinomilerin temel problemi geleneksel bir “ilk neden” argümanı ile ilgilidir. 3. antinominin tezindeki özgürlük problemi yalnızca teolojik ya da kozmolojik koşulsuzun varlığını kanıtlama çabasının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktaydı. Ancak 4. antinomide bu çaba yerini yalnızca kozmolojik olana bırakmış görünmektedir.

İlk üç antinominin tezlerindeki kozmolojik ideler, anlamanın kavramları açısından çok küçük antitezleri ise çok büyüktür. 4. antinomi de aynı yolda gelişim göstermektedir. Ancak bu kez tezi değil antitezi anlamanın konsepti açısından çok

²²⁴ y.a.g.e., s. 258

²²⁵ Wike, a.g.e., s. 67

küçük ve tezi çok büyüktür.²²⁶ Tez açısından tahlil edildiğinde, zorunlu bir varlık kabul edildiğinde, zamanın herhangi bir noktasından uzak bir yere yerleştirilmiş olunmaktadır, ancak böyle bir varlık türü, deneyimin empirik kavramları açısından çok büyüktür. Ve yine antitez açısından değerlendirildiğinde, evrene ait her şeyin (gerek koşullu, gerekse koşulsuz olarak) “mümkün” olduğu savunulursa, bütün verili ve verili olmayan anlama konseptleri açısından bu kavram çok küçüktür.²²⁷ Böylelikle modalite antinomisinin bir diğer çözümü, tezinin bir kavram olamayacak kadar büyük ve antitezinin de bir kavram olamayacak kadar küçük olduğunun tespitinde gizlidir.²²⁸

Tezler açısından koşullar serisi sonsuz değildir çünkü evrenin zamanda bir başlangıcı vardır ve mekanla sınırlandırılmıştır; basit parçalardan oluşmuştur; özgürlükten gelen nedenler vardır ve koşullar serisinin bir nedeni ya da parçası olarak mutlak zorunlu bir varlık vardır. Antitezler ise koşullar serisinin sız olduğunu iddia etmektedir. Böylece antitezler açısından serinin yüksek bir parçası yoktur çünkü evren zamanda ve mekanda sonsuzdur; basit (bölünmez) parçalardan oluşmaz; özgürlükten gelen nedenler yoktur ve koşullar serisi mutlak zorunlu bir varlığa bağlı değildir. Bu nedenle aklın amacının tanımında mevcut olan belirsizlik ile antinomilerin iddiaları arasında yakın bir ilişki vardır. koşulsuz olanın iki tanımı bu anlamda antinomilerde yer alan ihtilafların temelinde yatmaktadır. Bunlardan ilki bir sonsuz serinin bütünü olarak koşulsuz olan ve serinin bütün parçalarına hükmeden bir parça ya da neden olarak koşulsuz olan biçiminde ifade edilebilir.²²⁹

Antinomilerin tezlerinin yukarıdaki tanımlardan ikincisini yansıttığı söylenebilir. Aynı belirleme modalite antinomisi içinde geçerlidir. Tezde, evrende onun bir parçası ya da nedeni olarak mutlak zorunlu bir varlık vardır iddiası temellendirilirken, antitezde, evrenin hiçbir yerinde (ne içinde, ne de dışında) evrenin nedeni olarak mevcut olan zorunlu bir varlık yoktur iddiası temellendirilmektedir.

²²⁶ Kant, C.P.R., s. 276 - 277

²²⁷ a.g.y.

²²⁸ Wike, a.g.e., s. 91 - 92

Antinominin bu yapısından iki ana problemi kaynaklandığı söylenebilir. Bunlardan ilki, Kant'ın “neden” terimini tez ve antitezdeki kullanımından kaynaklanmaktadır. “Neden” terimi tez ve antitezde farklı anlamlarda kullanılır görünmektedir. Tezdeki iddiada “neden” ve “parça” kavramlarının (serideki bütün diğer parçaların ona bağlı olarak değiştiği) değiştirilerek kullanılmış oldukları söylenebilir.²³⁰ Antitezde ise “neden” terimi serinin en yüksek üyesi olarak ele alınmaktadır. İkinci problem ise “evrenin dışında” ve “evrenin içinde” kavram ikililerinden kaynaklanmaktadır. Kant'ın koşulsuz olanı işleyişine bakıldığında bu kavram çiftleri arasında belirgin bir ayrım yaptığı görülmemektedir.

Modalite antinomisi diğer üç antinomiden, tezdeki iddialardan daha fazlasını reddetmesi bakımından farklılık arz eder. Diğer antinomilerde olduğu gibi 4. antinomi X ve X-değil formatında değildir. Evrenin dışında bütün diğer parçaların kendisine bağlı olduğu, zorunlu bir varlığı yalanması bakımından, tezde X olarak ifade edilenden daha fazlasını reddetmektedir. İlk üç antinomi koşulsuz olanın bütün diğer parçalarının kendisine bağlı olduğu serinin bir parçası (tez), ya da kendi içinde sonsuz, bütün bir seri (antitez) olup olmadığı ile ilgili bir tartışmayı içinde barındırır. Oysa modalite antinomisinde üç farklı olasılık varsayılmaktadır. Koşulsuz olan (mutlak zorunlu bir varlık olarak düşünüldüğünde): ya evrende bütün diğer parçaların kendisine tabi olduğu, serinin bir parçası olarak; ya evrenin dışında ve bütün diğer parçaların kendisine tabi olduğu, serinin bir parçası olarak; ya da son olarak evrende kendisi sonsuz bir seri olarak varsayılmaktadır. Koşulsuz olanın bunlardan başka evrenin dışında sonsuz bir seri olarak düşünülmesi de bir başka olasılıktır fakat bu bir çelişki doğuracağı için teklif edilemez. Görünüşlerin dünyasının tabi kılındığı sonsuz serinin evrenin dışında olması çelişik bir durumdur.

²²⁹ Wike, a.g.e., s. 51

²³⁰ y.a.g.e. s. 55

SONUÇ

Denilebilir ki, Kant'ın Felsefeye büyük katkısı, hemen her sistemli felsefe kuramının soruduğu “varlık nedir” sorusunu, “insan nedir” sorusu haline dönüştürmüş olmasıdır denilebilir. Kritik felsefenin, neredeyse bütün temel dayanaklarını bir kez daha gözden geçirilmeye zorlamış olduğu rasyonalist ve empirist teoriler, varlığı insanın, yani bilen süjenin melekelerine bağlamak yerine, insanı varlığın varoluş şartlarına tabi kılmakla, bilgi kuramlarının ya sembolik bir unsuru, ya da tam tersine tüm varlığa hükmeden karşı konulmaz bir kuvveti olarak görmüşlerdir. Oysa şimdi, varlığın bilinebilirlik açısından sınırları, insanın sınırlarına tabi kılınmakta ve bu yeni sistematik içerisinde neyin bilgi açısından mümkün ve neyin olanaksız olduğu, düzenli bir felsefi soruşturma içerisinde verilmektedir.

Antinomiler yalnızca aklın sınırlarını gözler önüne seren teorik çıkarımlar olarak görülmemelidirler. Onlar aynı zamanda deneyin ve deneyle elde edilebileceklerin de sınırlarını belirlemesi bakımından son derece önemlidir. Rasyonalizmin tüm evreni, varolan her şeyi, mantıksal ve akılsal çıkarımlarla bilgisi dahiline alması ve varolanın her türlü varoluş biçimini, bu akılsal çıkarımlarla gözler önüne serdiğini iddia etmesindeki tutarsızlıklar, antinomilerde ne kadar tartışılıyorsa, empirizmin yalnızca duyarlılığa bağlı aposteriori bilgi edimi süreci ve deneyselliğin sınırı olmayan sürekliliği de antinomilerde o kadar tartışılmaktadır. Burada söz konusu olan herhangi bir felsefi dizgenin tümünden yanlışlığının ortaya konularak çürütülmesi değildir. Söz konusu olan felsefi sistemlerin diğerinin olası doğruluğuna hiçbir biçimde imkan tanımaması ve kendi savlarını genel geçer iddialar olarak sunmasının, bir kez yanlış öncüllerle yola çıkıldığında nasıl imkansız olduğunun gösterilmesidir. Temel alınan öncüller görünürde bir argümanın safhalarını son derece düzgün ve akılsal olarak kurabilmektedirler. Ancak kavramlara yüklenen anlamlarla, bilgisinin tabi kılındığı eleman bir kez yanlış olarak ortaya konduğunda, ulaşılan sonuç, her ne kadar gösterişli ve makul olursa olsun, doğrulanabilir ve sonuçta savunulabilir olmaktan uzaktır.

Kritik felsefe, metafiziğin sınırlarını çizerken bilimin sınırlarını ve alanını da ortaya koymuş olmaktadır. Metafizik ve bilimin önermeleri belirlenmiş ve yarguların bu alanların konusu olması bakımından özellikleri ve içerikleri sınıflandırılarak mümkün çalışma alanları sınırlandırılmıştır. Buna göre antinomilerin tartıştığı alan olarak metafizik, yalnızca sentetik apriori önermelerle yargı verip bunlarla araştırma ve sonuçlarını ortaya koyabilmektedir. Analitik önermeler ise anlama yetisini fenomenlerin tabi olduğu koşullar dizisinin ötesine iterek akli diyalektik illüzyona sevk etmesi itibarıyla metafizik soruşturmanın dışında bırakılmalıdır. Bu felsefi çözümleme Kant sonrası felsefi anlayışların da büyük ölçüde ilham kaynağı olacaktır. Örneğin hareket noktasını bu belirleme olarak postula eden pozitivizm ve mantıkçı pozitivizm, felsefenin tüm işlevsel alanını bu anlayışla sınırlandırarak, ona başka hiçbir teorik girişim hakkı bırakmamıştır. Bu felsefi anlayış, Kant sonrası onun 'numen' - 'fenomen' ayrımındaki ikinci unsuru temel alıp ilkinin reddetmektedir. Kant'ın antinomilerde işlediği, aklın aşkın alana ilişkin bilgi verme işlevinden yoksun olduğunu fikri, bir çok felsefe tarihçisine göre, mantıkçı pozitivistlerin bilgi sahibi olunamayan bir alanın varlığından şüphe etme tavrını sergilemesine yol açmış görünmektedir. Ancak bu tespit de problemlidir. Antinomiler rasyonel felsefenin dayanaklarını yerinden oynatan bir soruşturma olarak görülebilir ancak pozitivizm ve türevlerinin metafiziğin alanını sınırlandıran düşüncesini birebir olarak antinomilerin kendisine bağlamak fazla iddialı bir yaklaşım olacaktır. Öyle ki, antinomilerde yalnızca rasyonalizmin aşkın alana sıçraması çürütülmemekte, aynı zamanda deneyin sınırsız geri gidişinin imkanı da yadsınmaktadır.

Antinomiler, antitezlerdeki iddiaların sınırsız gerileme, bölünme ve neden sonuç ilişkisinin sonsuzluğu olarak karşımıza çıkan iddialarıyla, bu sınırsızlık ve sonsuzluğun bir "yeter-neden"e dayanması gerektiğini öne süren tezler arasındaki karşılaştırmalı "üstünlüğün" bir manzarasıdır. Bu nedenle, Kant sonrası herhangi bir rasyonalist ya da empirist, idealist ya da materyalist felsefenin, bu soruşturmanın argümanlarını tek taraflı olarak ele alıp sistemleştirmesi, en azından Kant felsefesinin kuramsal içeriği bakımından olanaklı değildir.

Temelde duyulur – düşünülür dünya ayrımını hareket noktası olarak kabul ettiğimiz bu felsefi soruşturma, düşünülür dünyanın varlığının onaylanmasını, fenomenlerin reel varoluşuna bağlamaktadır. Her ne kadar hakkında hiçbir şey bilemesek de en azından varolduğundan bir kuşkumuz olmamalıdır. Kant'ta göre burası kesindir çünkü bir “numen” alanın varolmadığının kabul edilmesi, aynı zamanda, hiçbir şey var değilken, bazı şeylerin varolduğu gibi saçma bir sonucun da iddia edilmesinden başka bir şey değildir. Bir fenomenler topluluğunun var olması, bilgi konusu olmasa da onun ardında varolan bir alanın da kabul edilmesini gerektirmektedir, çünkü fenomenler, en temel belirlemeyle bu alanın varlıklarının yalnızca bilinebilen yönleri olarak tespit edilebilirler. Aksi takdirde, varoluşunu bir başka varlığa borçlu olmaması bakımından, fenomenler kendinde şeyler olarak kabul edilmek durumundadır ve hiçbir zaman belli koşullar altında kategorize edilemezler.

Varlığın bilinebilir ve bilinemez olarak tanımlanan bu yapısı, antinomilerde konu edilmeleri bakımından doğurduğu ihtilaflarla, uzam ve zaman kavramlarının Kant'taki özel kullanımıyla son derece ilişkilidir. Her dört antinominin tez ve antitezlerinde de bu kavramlar mutlak olarak (maddesel yada ruhsal olarak fakat her iki durumda da maddeye bağlı olarak) kullanılmışlardır. Bu nedenle, örneğin bölünebilirlik ve zamansal ardışıklık gibi konseptler, kritik çözümde kullanıldıkları gibi zihnin kategorik düzeninin kuralları biçiminde değil dışarıdaki dünyada reel varoluşları bakımından incelenmişlerdir. Bu nedenle gerek rasyonalizmin ve gerekse de empirizmin, varlığın niceliği, niteliği, nedenselliği ve zorunlu bir varlık tarafından meydana getirilmişliği konseptleri, yalnızca koşullar arası ilişkileri konu edebilen anlama yetisi tarafından çözümsüz olarak bırakılmıştır. Gerçi ortada bir çözüm vardır ama bu çözüm reel değil yalnızca kendi içinde ve karşıt savı hiçbir biçimde dikkate almayan bir çözümdür.

Akıl, reel olarak kabul ettiği biçimiyle herhangi bir mekan parçasını sınırsızca bölme girişimini sürdürebilir ve yine deneyde de bu mümkün görünmektedir. Ancak yine, aklın bu sürece makul bir gerekçeyle bir son vermesi de mümkündür. Empirik bilginin kategorik koşulları, varlığın temel yasaları olarak kabul edildikçe bu paradoksun devam etmesi düşünülebilir. Ancak süjeye bağlı ve mümkün deneyin

koşulları olarak görülecek olan unsurlar, varlığın yapısal belirleniminden çıkarıldığında, artık bu paradoksal manzaranın ortadan kalkacağı düşünmek de geçerli bir yaklaşım değildir. Öyle ki akıl her zaman, koşulların ötesindeki koşulsuz ulaşma çabasında olmuştur ve bu çabadan da hiçbir zaman vazgeçmeyecektir. Keza deney de herhangi bir olası gerekçeyle koşullar dizisine bir son verme girişiminde bulunmayacaktır.

Kant'ın bu iddialarının, en önce kendi felsefesi sistemi içinde örneklendiğini görmek de şaşırtıcıdır. Salt aklın koşulsuz olana yönelik bilgi girişiminde nasıl yetersiz ve temelsiz kalmak zorunda olduğunu belirleyen Kant, bütün Tanrı kanıtlamalarını reddettikten sonra, mümkün tek Tanrı kanıtlaması olarak sunduğu çıkarımı, mümkün deneyin konusu olarak değil, yine akılsal olarak ortaya koymuştur. Kendi deyimleri etrafında düşünüldüğünde, akıl, koşulsuz olana yönelmeyi bırakmamış ve tabiatı gereği yine onun arayışı içine girmiştir. Kritik teorinin belki de bu denli yankı uyandırarak felsefe tarihine damgasını vurması, kendi içindeki bu tutarlılıktan ileri gelmektedir.

Antinomiler yalnızca kendi başlarına değil, fakat sistemin bütünlüğü içerisinde düşünüldüğünde, agnostik tavır da belli ölçüde bir çözüm olarak sunulabilir olmaktadır. Ancak Kant, bunun yerine pratik akıllı yardıma çağırarak “koşulsuz olan”dan yana tavır almıştır. Esasen bu yaklaşım antinomilerde sergilenen belli bir iddianın lehinde bulunulması anlamına gelmemektedir. Salt akıl antinomilerde yenilgiye uğrarken, pratik akıl her zaman sorulan soruya salt aklın hatalarını tekrarlamadan bir cevap verme uğraşındadır. Pratik aklın çıkarımı her ne kadar mantıksal bir çıkarım formunda verilmiş olsa da, salt aklın çıkarımlarından yöntem olarak farklılık arz etmektedir.

Kant felsefesinin sistematik planını oluşturan kategoriler ve onlar altında iş gören empirik bilgi edimi sürecinin temel kavramları, metafizik ve bilimin yeni sınırlarını oluşturduğunu iddia etmesi bakımından halen daha üzerinde çalışılan konuların başında gelmektedir. Her ne kadar metafizik teoriler, bu felsefi sistemin sorgulaması sonucu önceki iddialı konumunu kaybetmiş görünse de, bu tespit,

metafiziğin olanağının tümünden ortadan kalktığını ortaya koyma iddiasını taşımamaktadır. Metafizik alan, kritik felsefenin argümanlarından sonra belli ölçüde bilimin çalışma alanını genişleten ve onu yönlendiren bir vasıta olarak değerlendirilebilmiştir. Ancak metafizik, evren ve insan varoldukça her zaman sorularını ve aşkına yönelimlerini sürdürecektir. Yine Kant'ın deyişiyle bu metafiziğin ve onu uğraş edinen aklın doğası gereğidir. Bilimin sınırları ise, kritik felsefenin bir sonucu olarak, metafizikte olduğu gibi daraltılmamış aksine genişletilmiş kabul edilebilir. Ancak yine de bilimin, kendisinin alanını belirleyen kritik felsefenin postulatlarıyla bugün birebir örtüştüğünü söylemek oldukça güçtür. Kategorik yapının arz ettiği kavramlar topluluğu bilim tarafından konu edilen konseptleri oluşturmaktayken, bilim bu konseptlerin her geçen gün yeni anlamlarını inşa etmektedir. Örneğin kritik felsefede empirik bilginin süjeye bağlı postulatı olarak kabul edilen nedensellik düşüncesi, modern bilimin, kuantum teorisi adı altında incelediği ve ulaştığı nedensellik anlayışından farklılık göstermektedir. Nedensellik, kritik felsefede, bilinebilirliğin ve koşullar arası sentezin kriteri olarak kabul edilmişken, kuantum teorisi bu düşüncüyü reddetmekte ve nedenselliğin objektif bir sentez olarak kabul edilmesine karşı çıkmaktadır.

Bilimin yeni teorilerinin ortaya koymuş olduğu yeni anlayışların gerek geleneksel ve gerekse de modern felsefenin kabullerinden hangi bakımlardan farklılık gösterdiği ve hangi yönlerden benzerlik taşıyarak onayladığının araştırılması, bu çalışmanın sınırlandırılmış konu bütünlüğünün dışındadır. Kant'ta antinomi – metafizik ilişkisi olarak ele aldığımız bu çalışma ise, aklın konu edindiği kavramlardan ve bu kavramların kullanımının bilimin sınırlarına ulaşmaya kadar hangi nedenlerle, hangi güçlüklerle yol açtığı bakımından tartışılmıştır. Aklın kavramlarının bilimin ve yeni metafizik teorilerin ışığı altında yeniden değerlendirilmesi felsefeye de yeni boyutlar kazandıracaktır.

KAYNAKÇA

- Akarsu, Bedia, **Çağdaş Felsefe**, İnkılap Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 1987.
- Al-Azm, Sadik J., **The Origins of Kant's Arguments in the Antinomies**, Oxford University Press, Oxford, 1972.
- Alexander, H. G., **The Leibniz – Clarke Correspondence**, Manchester University Press, Manchester, 1956.
- Aristoteles, **Fizik**, (çev. Saffet Babür), Yapı Kredi Yay., 1. Baskı, İstanbul, 1997.
- Aristoteles, **Metafizik**, (çev. Ahmet Arslan), Ege Üniversitesi Yay., İzmir, 1993.
- Aristoteles, **Metafizik**, (çev. Ahmet Arslan), Ege Üniversitesi Yay., İzmir, 1985.
- Arslan, Ahmet, **İlkçağ Felsefe Tarihi**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1995.
- Aydın, Mehmet S., **Din Felsefesi**, Selçuk Yay., 5. Baskı, Ankara, 1996.
- Boutroux, Emile, **Tabiat Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında**, (çev. Ziya Ülken), M.E.B. yay., 2. Baskı, İstanbul 1997.
- Buchdahl, Gerd, **Metaphysics and the Philosophy of Science**, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1969.
- Burt, B. C., "Natural Science and the Philosophy of Nature", **The Philosophical Review**, Cornell University Press, 1892.
- Cassirer, Ernst, **Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi**, (çev. Doğan Özlem) Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 1. Baskı, İzmir, 1998.
- Chrysostom, Brother, "The Theistic Argument of Saint Thomas", **The Philosophical Review**, Cornell University Press, 1894.
- Cobb, Charles W., "The First Antinomy of Kant", **The Journal of Philosophy – Psychology and Scientific Methods**, Volume 14, Issue 25, 1917.
- Çotuksöken, Betül & Babür, Saffet, **Ortaçağda Felsefe**, Kabalcı Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1993.
- Deleuze, Gilles, **Kant Üzerine Dört Ders**, (çev. Ulus Baker), Öteki Yay., 1. Baskı, Ankara.

- Deleuze, Gilles, **Kant'ın Eleştirel Felsefesi**, (çev. Taylan Altuğ), Payel Yay., 1. Baskı, İstanbul, 1995.
- Descartes, **Felsefenin İlkeleri**, (çev. Mesut Akın), Say Yay., 6. Baskı, İstanbul, 1998.
- Descartes, **Yöntem Üzerine**, (çev. Bülent Kenar), Düşünen Adam Yay., 1. Baskı, İstanbul, 1997.
- Dryer, D. P., **Kant's Solution for Verification in Metaphysics**, University of Toronto Press, London, 1966.
- Engel, S. Morris, "Kant's Refutation of the Ontological Argument", **Philosophy and Phenomenological Research**, Volume 5, Issue 20, 1955.
- Ewing, A. C., **Kant's Treatment of Causality**, Archon Books, 1969.
- Förster, Eckart, **Kant's Transcendental Deductions**, Stanford University Press, Stanford, 1989.
- Fried, Milton, "Kant's First Antinomy: A Logical Analysis", **Mind**, Volume 49, Issue 169, Oxford University Press, 1992.
- Garrett, Don, "Spinoza's Ontological Argument", **The Philosophical Review**, Volume 88, Issue 2, 1979.
- Ginzburg, Benjamin, "The Finite Universe and Scientific Extrapolation", **The Journal of Philosophy**, Volume 32, Issue 4, 1935.
- Grant, Edward, **Ortaçağda Fizik Bilimleri**, (çev. Aykut Göker), Vadi Yay., 1. Baskı, Ankara, 1986.
- Griffing, Harold, "J. H. Lambert: A Study in the Development of the Critical Philosophy", **The Philosophical Review**, Cornell University, 1893.
- Harris, W. T., "Kant's Third Antinomy and his Fallacy Regarding the First Cause", **The Philosophical Review**, Volume 3, Issue 1, 1894.
- Heidegger, Martin, **Kant and the Problem of Metaphysics**, (trans. Richard Taft), Indiana University Press, Indianapolis, 1997.
- Heidegger, Martin, **Özdeşlik ve Ayrım**, (çev. Necati Aça), Bilim ve Sanat Yay., 1. Baskı, Ankara 1987.

- Heimsoeth, Heinz, **Immanuel Kant'ın Felsefesi**, (çev. Takiyettin Mengüşoğlu), Remzi Kitabevi Yay, 1. Baskı, İstanbul, 1987.
- Hyslop, James H., "Kant's Doctrine of Time and Space", **Mind**, New Series, Volume 7, Issue 25, Oxford University Press.
- Kant, Immanuel, **Critique of Pure Reason**, (trans. J. M. D. Meiklejohn), Prometheus Books, New York, 1990.
- Kant, Immanuel, **Logic**, (trans. Robert S. Hartman – Wolfgang Schwarz), Dover Publications Inc., New York, 1988.
- Kant, Immanuel, **Prolegomena**, (çev. Ioanna Kuçuradi – Yusuf Örnek), Türkiye Felsefe Kurumu, 2. Baskı, Ankara, 1995.
- Kavas, Zerrin Oral, "Kant'ın Eleştirel Felsefesine Parmenides ve Platon'un Etkisi", **Felsefe Dünyası**, Türk Felsefe Derneği Yay., Ankara 1999-2, Sayı 30.
- Koyre, Alexandre, **Kapalı Dünyadan Sonsuz Evrene**, (çev. Aziz Yardımlı), İdea Yay., 1. Baskı, Eskişehir, 1998.
- Koyre, Alexandre, **Newtonian Studies**, Chapman & Hall, London, 1965.
- Laywine, Alison, **Kant's Early Metaphysics and the Origins of the Critical Philosophy**, Ridgeview Publishing Company, California, 1993.
- Leibniz, G. W., **Monadoloji**, (çev. Suut Kemal Yetkin), M.E.B. Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1998.
- Locke, John, **İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme**, (çev. Vehbi Hacıkadiroğlu), Kabalcı Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1996.
- McFarland, J. D., **Kant's Concept of Teleology**, University of Edinburgh Press, Edinburgh, 1970.
- Moore, A. W., "A Note on Kant's First Antinomy", **Philosophical Quarterly**, Volume 42, Issue 169, 1992.
- Moore, A. W., "Aspects of the Infinite in Kant", **Mind**, New Series, Volume 97, Issue 386, Oxford University Press, 1988.
- Munitz, Milton K., "Kantian Dialectic and Modern Scientific Cosmology", **The Journal of Philosophy**, Volume 48, Issue 10, 1951.
- Nelson, Everett J., "Kant on the Cosmological Argument", **The Philosophical Review**, Volume 44, Issue 3, 1935.

- Özlem, Doğan, **Mantık**, Ara Yay., 1. Baskı, İstanbul, 1991.
- Randall, J.H. & Thayer, H.S., **Newton's Philosophy of Nature**, Hafner Publishing Company, New York, 1960.
- Rosenberg, J. F., "Kant and the Problem of Simultaneous Causation", **International Journal of Philosophical Studies**, Vol. 6, Routledge, 1998.
- Ross, W. D., **Aristoteles**, (çev. Ahmet Arslan), Ege Üniversitesi Yay, İzmir, 1993.
- Royce, Josiah, "Appearance and Reality", **The Philosophical Review**, Cornell University Press, 1894.
- Russell, Bertrand, **A Critical Exposition of the Philosophy of Leibniz**, 6. Baskı, London, 1964.
- Schiller, F. C., "Reality and Idealism", **The Philosophical Review**, Cornell University Press, 1893.
- Schurman, J. G., "Kant's Critical Problem: What is it in Itself and for Us?", **The Philosophical Review**, Cornell University Press, 1893.
- Smit, Houston, "The Role of Reflection in Kant's Critique of Pure Reason", **Pacific Philosophical Quarterly**, Volume 80, 1999.
- Smith, Norman K., **A Commentary to Kant's 'Critique of Pure Reason'**, R&R Clark Limited, Edinburgh, 1930.
- Smith, Quentin & Oaklander, L. Nathan, **Time, Change and Freedom**, Routledge, 1. ed., London, 1995.
- Turbayne, Colin M., "Kant's Refutation of Dogmatic Idealism", **Philosophical Quarterly**, Volume 5, Issue 20, 1955.
- Vailati, Ezio, **Leibniz & Clarke: A Study of Their Correspondence**, Oxford University Press, New York, 1997.
- Watson, John, "The Critical Philosophy and Idealism", **The Philosophical Review**, Cornell University Press, 1892.
- Wike, Victoria S., **Kant's Antinomies of Reason**, University Press of America, Inc., 1982.